

PREŠOVSKÉ ROMINISCENCIE

I

VFĎAVATEĽSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Prešovská univerzita v Prešove
Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín
Ústav rómskych štúdií

Rómovia – rodina – príbuzenstvo

Interdisciplinárny pohľad

Zborník príspevkov z
medzinárodnej vedeckej konferencie
Časť I.

Prešov 2019

AGENTÚRA
NA PODPORU
VÝSKUMU A VÝVOJA

*Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-15-0556
This work was supported by the Slovak Research and Development Agency
under the contract No. APVV-15-0556*

Editori: Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc.
Mgr. Alexander Mušínska, PhD.

Názov: Rómovia – rodina – príbuzenstvo. Interdisciplinárny pohľad.
Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie
Časť I.

Recenzenti: doc. RNDr. Andrej Pavúk, CSc.
doc. PhDr. Rastislav Rosinský, PhD.
RNDr. Eva Petrejčíková, PhD.
MVDr. Soňa Mačeková, PhD.
Mgr. Zuzana Kumanová, PhD.

Obálka: Fero Guldan

Vydavateľ: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity v Prešove

Vydanie: Prvé, 2019

Tlač: Ultra Print, s.r.o., Bratislava

ISBN 978-80-555-2337-8

OBSAH

Alexander Mušíinka: ÚVOD	... 7
Sekcia A: Kultúrna situácia Rómov v kontexte sociálnych vied	
Miroslav Pollák: CHUDOBA A RODINA	... 13
Jaroslav Šotola: RADIKÁLNÍ JINAKOST A NEVIDITELNÍ ROMOVÉ	... 22
Kristýna Hájková: GENDER A ETNICITA NA SLOVENSKÉM VENKOVĚ: VEŘEJNÁ ANGAŽOVANOST V INTERSEKCIONÁLNÍ PERSPEKTIVĚ	... 30
Markéta Hajská: SUBETNICKÁ HRANICE A ROMIPE („OLAŠTŤVÍ“) V DEKLARATIVNÍCH PROJEVECH VLAŠIKA ROM	... 36
Petro Habryn - Mychajlo Zan: СИМ'Я ТА РОДИНИИ ЗВ'ЯЗКИ У ГРОМАДСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ РОМІВ ЗАКАРПАТТЯ (УКРАЇНА)	... 53
Marian Tokar: ВПЛИВ ГРУПОВИХ ЦІННОСТЕЙ НА СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РОМІВ ЗАКАРПАТТЯ	... 61
Monika Miňová: ZAPOJENIE RODINY DO NEFORMÁLNEHO VZDELÁVANIA DETÍ PREDŠKOLSKÉHO VEKU	... 67
Milena Lipnická - Alena Vrábľová: NÁZORY UČITELIEK NA SPOLUPRÁCU S RODIČMI DETÍ Z MARGINALIZOVANÝCH RÓMSKYCH KOMUNÍT V NEFORMÁLNO M VZDELÁVANÍ	... 75
Sekcia B : Biomedicínska situácia Rómov	
Soňa Mačeková - Jarmila Bernasovská - Iveta Boroňová - Natália Adamusová - Janka Poráčková - Marta Mydlárová - Blaščáková - Michaela Gregušiak Fecenková - Matúš Mathia - Andrea Babejová - Zuzana Midová - Soňa Tökölyová: RODINA A JEJ VPLYV: ANALÝZA INFORMOVANOSTI A UŽÍVANIA NÁVYKOVÝCH LÁTOK U RÓMOV	... 89

- Silvia Duranková - Alexander Csanády - Sabína Andrejková -
 Jana Gonosová - Alena Buková - Ivan Bernasovský:
 ANTROPOMETRICKÁ CHARAKTERISTIKA DETÍ
 PREDŠKOLSKÉHO A ŠKOLSKÉHO VEKU
 Z OKRESU STROPKOV ... 97
- Soňa Mačeková - Jarmila Bernasovská - Iveta Boroňová -
 Eva Petrejčíková - Jana Gaľová - Marta Mydlárová
 Blaščáková - Jaroslava Hubcejová - Michaela Gregušiak
 Fecenková - Veronika Dvorščáková - Matúš Mathia -
 Zuzana Midová - Andrea Avuková:
 ANALÝZA ANTROPOMETRICKÝCH MERANÍ
 U RÓMSKYCH A NERÓMSKYCH DIEVČAT
 MLADŠIEHO A STARŠIEHO ŠKOLSKÉHO VEKU ... 107
- Eva Petrejčíková - Jarmila Bernasovská - Soňa Mačeková -
 Iveta Boroňová - Marta Mydlárová Blaščáková -
 Michaela Zigová - Andrea Avuková - Soňa Tökölyová -
 Ivan Bernasovský - Ján Kmec: KTO JE SLOVENSKÝ
 RÓMSKY MUŽ Z HLADISKA PATERNÁLNYCH LÍNIÍ ... 114
- Ivan Bernasovský - Jarmila Bernasovská - Iveta Boroňová -
 Zuzana Midová - Michaela Zigová - Marta
 Mydlárová Blaščáková - Eva Petrejčíková -
 Soňa Mačeková - Jana Gaľová - Andrea Babejová -
 Matúš Mathia - Tatiana Klamárová: ANALÝZA
 DENTÁLNEHO STATUSU RÓMSKYCH
 A NERÓMSKYCH DETÍ ŠKOLSKÉHO VEKU
 Z VYCHODNÉHO SLOVENSKA ... 126
- Iveta Boroňová - Jarmila Bernasovská - Eva Petrejčíková -
 Michaela Zigová - Marta Mydlárová Blaščáková -
 Soňa Mačeková - Mária Puschauerová -
 Marián Kysely: KONŠTITUČNÁ TRANSLOKÁCIA t(11;22)
 S FAMILIÁRNYM VÝSKYTOM DETEGOVANÁ
 V RÓMSKYCH RODINÁCH PREŠOVSKÉHO REGIÓNU ... 134

*Mgr. Alexander Mušíinka, PhD.
Ústav rómskych štúdií, CJKNM
Prešovská univerzita v Prešove*

ÚVOD

V dňoch 5.-6. decembra sa na pôde Prešovskej univerzity uskutočnila Medzinárodná vedecká konferencia, témou ktorej boli *Rómovia – rodina – príbuzenstvo. Interdisciplinárny pohľad*. Uvedená konferencia je súčasťou štvorročného výskumného riešenia projektu podporeného z prostriedkov Agentúry na podporu výskumu a vývoja (APVV) pri Ministerstve školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Názov uvedeného projektu je Štúdium príbuzenských vzťahov v rómskych komunitách Slovenska (APVV-15-0556).

Vzhľadom na špecifiku skúmanej témy, pozvali organizátori na túto konferenciu široký diapazón vedcov, ktorí sa venujú problematike Rómov vo v širšej perspektíve. Odozva na pozvanie bola veľmi dobrá a nakoniec sa prihlásilo viac ako 30 účastníkov s príspevkami.

Z rôznych personálno-organizačných dôvodov však nakoniec nie všetci mohli pricestovať. Táto skutočnosť viedla organizátorov k realizácii konferenčného modelu, ktorý nie je úplne bežný v spoločenských vedách. V rámci neho časť účastníkov vystúpila na konferencii dištančne, t. j. prostredníctvom telekomunikačných sietí – formou on-line konferencie.

Konferenciu podobne ako tému nášho vedeckovýskumného projektu sme poňali interdisciplinárne, výsledkom čoho bolo, že na toto podujatie sa prihlásili vedci z rôznych disciplín. A tak pôvodne očakávané „komorné podujatie“ sme rozdelili do dvoch paralelných sekcií – jednu zameranú na kultúrnu situáciu Rómov v kontexte sociálnych vied a druhú zameranú biomedicínsku situáciu Rómov, pričom obe sekcie pracovali paralelne počas obidvoch dní konferencie.

V prvej sekcii nakoniec vystúpilo 23 vedcov s 20 príspevkami a v druhej sekcii 13 vedcov s rovnakým počtom príspevkov.

Všetky uvedené príspevky ktoré zazneli na tejto konferencii, spolu s ďalšími približne desiatimi, ktoré autori nemohli na konferencii osobne predniesť, ale zaslali ich organizátorom v písomnej podobe, publikujeme v dvojzväzkovom *Zborníku príspevkov medzi-národnej vedeckej konferencie*, prvú časť ktorého práve držíte v ruke. Ako je zjavne už z obsahu, fókus jednotlivých príspevkov je značne interdisciplinárny. V kontexte spoločenských vied, sú to príspevky z oblasti teórie príbuzenstva Rómov, dejín Rómov, príspevky z oblasti sociálnej práce, vzdelávania, jazykovedy a pod. pričom takmer všetky sa orientovali práve na oblasť rómskej rodiny resp. rómskeho príbuzenstva. V oblasti biomedicínskych výskumov dominovali príspevky o zdravotnej situácii Rómov, resp. rómskej mládeže, situácii v oblasti raritných ochorení medzi Rómami ale veľký ohlas mali aj príspevky, ktoré sa venovali dejinám Rómov a ich migrácií v kontexte genetických výskumov.

Pre organizátorov konferencie bolo veľkým potešením privítať všetkých jej účastníkov. Boli sme však výrazne potešení, že na tomto podujatí vystúpili nie len kolegovia z Slovenska, ale aktívne sa na nej podieľali aj kolegovia z Českej republiky, kde majú romistické štúdié (primárne v oblasti spoločensko vedného výskumu) dlhoročnú tradíciu a veľmi vysokú úroveň. Potešením pre organizátorov bola skutočnosť, že pozvanie prijali aj kolegovia romisti z Ukrajiny, a to nie len z neďalekého Užhorodu, ale aj kolegovia z Ukrajinskej akadémie vied z Kyjeva.

Boli sme veľmi potešení, že prostredníctvom video príhovoru na konferencii vystúpila aj doc. Anna Orsós z Maďarska, ktorá aktuálne pôsobí na Prešovskej univerzite ako garantka jedinečného unikátneho študijného pedagogického odboru Rómsky jazyk a literatúra, ktorý sa po nedávnej úspešnej akreditácii začal v tomto školskom roku (t.j. v šk. roku 2019/2020) po prvýkrát v dejinách prednášať na pôde Prešovskej univerzity. Nižšie uvádzame príhovor doc. Anny Orsós k účastníkom konferencie.

Vážené dámy, vážení páni, Vážení hostia,!

Srdečne vítam všetkých účastníkov konferencie!

Volám sa Orsós Anna, a som vedúcou Katedry romológie a výchovnej sociológie na filozofickej fakulte univerzity v Pécsi. Je mi ctou byť garantkou odboru Rómsky jazyk a reálie na Prešovskej univerzite v Prešove. Vítam začiatok tohto študijného programu v Prešove ako zahraničný účastník a dúfam, že môžeme spolu s našimi kolegami v Prešove a v Pécsi vzájomne spolupracovať na tom, aby naša práca bola rok od roku známejšou a úspešnejšou.

Katedra romológie v Pécsi funguje od roku 1997 ako jedinečná katedra, ktorá sa orientuje na odovzdávanie vedeckých poznatkov samotným Rómom. Katedra integruje výsledky výskumu humanitných vied o Rómoch do základného, disciplinárneho a učiteľského vysokoškolského vzdelávania romológie. Jej cieľom je produkovať takých odborníkov, ktorí sú oboznámení s vedeckými poznatkami romológie, budú im rozumieť, a zároveň takých, ktorí rozumejú situácii Rómov v rôznych oblastiach – politickej, právnej, jazykovej, kultúrnej, vzdelávacej, demografickej atď.

Za posledných 20 rokov sme zažili množstvo turbulentných chvíľ a situácií. Nestali sme sa mainstreamovou katedrou, ale je pre nás veľkým potešením, že okrem našich nerómskych študentov sú tu každoročne aj rómski študenti, ktorí pochádzajú z rodín, v ktorých je intelektualita ako taká ešte stále raritou.

Téma dnešnej konferencie je veľmi dôležitá, pretože v súčasnosti máme veľmi málo informácií o rómskej rodine a procese socializácie v rámci rodiny na úrovni vysokých škôl. To, čo vieme s istotou je, že tradičný rodinný model, aj keď pomaly, v týchto rodinách prechádza zmenou.

Z najnovších maďarských výskumov vyplýva, že tradičný romantický obraz rómskej rodiny je minulosťou – úlohy rodičov a detí sa zmenili.

Dúfame, že pomocou prezentácií sa dozvieme veľa nových informácií aj o rómskych rodinách žijúcich na Slovensku.

Všetkým účastníkom prajem príjemnú konferenciu s bohatými informáciami, dobré prezentácie a úspešné vytváranie nových vzťahov!

(Preklad Viktor Teru)

SEKCIA

Kultúrna situácia Rómov v kontexte sociálnych vied

CHUDOBA A RODINA¹

„Jedna z otázok, na ktoré som sa vždy zdráhal odpovedať a ktorú mi dospeláci pravidelne kládli, znela: Máš bračeka alebo sestričku? Keď ste dieťa, nedá sa len tak mávnuť rukou a odvetiť: „Nuž viete, to je zložité,“ a pokračovať akoby nič. A ak nie ste mimo-riadne šikovný sociopat, nedá sa večne klamať a vyhýbať. Ja som sa vždy pustil do vysvetľovania a poslucháčov trpezlivo previedol zložitou pavučinou rodinných vzťahov, na ktoré som si už zvykol. Mal som nevlastného brata a nevlastnú sestru, s ktorými sme mali spoločného otca, ale ich som nepoznal, lebo môj biologický otec sa ma vzdal. Mal som kopy ďalších nevlastných súrodencov od iných maminých manželov, ale len dvoch, ak sa zoznam zúžil na potomkov súčasného otčima. Potom tu bola manželka môjho biologického otca, tá mala najmenej jedného syna z predchádzajúceho manželstva, takže prirátať by som zrejme mal aj jeho. Z času na čas som filozofoval nad významom slova „súrodenec“. Je to človek v príbuzenskom vzťahu s deťmi maminých predchádzajúcich manželov? Ak áno, čo potom s budúcimi deťmi maminých predchádzajúcich manželov? Z niektorých úvah vyplývalo, že mám zrejme zhruba desať nevlastných bratov a sestier.“²

Citovaný text nie je výpoveďou Róma a nepochádza z róm-ského prostredia. Je výpoveďou belocha z vnútrozemia svetovej veľmoci, z dnešného USA. Podobnosť s nejakou rómskou ro- dinou je náhodný, ale podobnosť s chudobnou rodinou je zaručený. Inými slovami, byť chudobným a byť Rómom sú dve veľmi odlišné skutočnosti a taktiež sú odlišnými javmi chudob- né a rómske rodiny.

1 Tento príspevok je výsledkom implementácie projektu APVV 15-0556.

2 VANCE., J., D.: Hillbilly Elegy. Vydavateľstvo TATRAN, Bratislava, 2017, s. 73

Podľa Atlasu rómskych komunít 2013 vieme, že z celkového počtu 402 840 Rómov:

- 187 285 (46,5%) býva v rozptyle medzi majoritou;
- 51 998 (12,9%) býva v osídleniach vo vnútri obce;
- 95 971 (23,8%) býva v osídleniach na okraji obce;
- 68 540 (17,0%) býva v segregovaných osídleniach.

Málo odlišné čísla môžeme nájsť v Atlase rómskych komunít 2019. Z uvedenej štatistiky vyplýva, že menej ako 20% Rómov žije v podmienkach tej chudoby, ktorá väčšinou spoločnosť irituje a rozčuľuje, napriek tomu, že tá istá väčšina má výrazný podiel viny na existencii najväčšej koncentrovanej chudoby na Slovensku, ktorou sú segregované rómske osady. Pravda o živote Rómov v osadách sa v médiách ešte stále deformuje a rýchlu mediálnu informovanosť o živote chudobných Rómov garantujú iba škandály, krv a v ideálnom prípade sú to prírodné nešťastia s mŕtvymi obeťami. Priebežnými občasnými správami sú vytrhnuté fakty, neúplné pravdy a falošné mýty.

Mýty o Rómoch môžeme rozdeliť do rôznych skupín. Napríklad aj takto:

1. tradičné, pestované, staré mýty,
2. podozrievavé, nenávisťné, nové mýty.

Do prvej skupiny patria tvrdenia napríklad o tom, že Rómovia sú dobrí kováči a hudobníci, alebo že kradnú a sú špinaví a hluční. Do druhej skupiny patria výpovede napríklad o zneužívaní sociálneho systému Rómami, ktorí nechcú pracovať a žijú na úkor pracujúcej väčšiny.

Aj o rómskych rodinách, živote v rómskych rodinách a členoch rómskych rodín sa povie a stále rozpráva veľa neovereného, veľa počutého z 80-tej ruky a tým pádom veľa nepravdivého. Typickou ukážkou je správanie pracovníčky košického magistrátu počas zasadnutia pracovnej skupiny zameranej na riešenie bývania na sídlisku Luník IX, v Košiciach v roku 2018. Pracovníčka s úplnou vážnosťou presviedčala prítomných členov pracovnej skupiny, že Rómovia majú radi oheň a preto pália drevo aj v bytovkách na 5-om poschodí, čo treba rešpektovať, počítať s tým a stavať im bytovky s možnosťou kúrenia na pevné palivo hoci aj na 5-om poschodí.

Správanie rómskych rodín a ich členov v sociálnej núdzi považujú príslušníci väčšinovej spoločnosti za typický prejav správania sa členov rómskeho etnika. Sociálne príčiny sú neopodstatnene nahradené a zamenené za príčiny etnické. A tak sa dozvedáme, že trojročné rómske dievčatko chodí v zime bosé po snehu pred chatrčou preto, lebo je otužilé a samozrejme preto, lebo Rómovia sú otužilí. Skutočnou pravdou je, že žije v chudobnej rodine a ona jednoducho nemá topánky. Ďalšou pravdou je, že Rómovia sa na Slovensku dožívajú kratšieho života, muži o 7 rokov a ženy o 5 rokov³.

Skúsenosti viacerých neziskových organizácií nás presvedčajú o tom, že v snahe porozumieť správaniu jednotlivcov, rodín a celých komunít v segregovaných osadách je potrebné a užitočné rozumieť zákonitostiam a princípom fenoménu chudoby a zvlášť fenoménu generačnej chudoby. Jednou z možností realizácie univerzálneho prístupu ku práci v marginalizovaných rómskych komunitách je uplatnenie konceptu *Mosty z chudoby*⁴, ktorých autorom je nezisková organizácia aha!Process, Inc.

„Koncept *Mosty z chudoby* je zameraný na ekonomické a sociálne charakteristiky chudoby a nie na rasové alebo kultúrne odlišnosti. Pre zjednodušenie pracuje s tromi spoločenskými triedami. Každý človek v závislosti od svojho spoločenského a ekonomického postavenia patrí do jednej z troch spoločenských tried (chudobná trieda, stredná trieda, bohatá trieda).“⁵

3 Niektoré údaje sú ešte nepriaznivejšie. Napríklad: „Podľa prieskumu uskutočnenom v Poprade (RÚVZ. 2008) je priemerná dĺžka života oproti majoritnej populácii o 10 až 15 rokov nižšia.“ Citát pochádza z „Rómska populácia a zdravie: Analýza situácie na Slovensku.“, vydal PDCS, 2009, s. 20. V „Stratégií SR pre integráciu Rómov do roku 2020“ je na strane 35 odvolávka na publikáciu: Digne, M. a kolektív: Zlepšenie situácie Rómov v Slovenskej republike – návrhy a odporúčania. Twinning Covenant SK0002/SK00/IB-OT. Bratislava 2003 s. 46, podľa ktorej je priemerná dĺžka života rómskej populácie výrazne kratšia až o 10 rokov.

4 PAYNE R., DEVOL P., SMITH T.D.,: *Mosty z chudoby*, Equilibria, Košice, 2010

5 POLLÁK M., MAČÁKOVÁ S., MUŠINKA A., HYBÁČKOVÁ B., PÁLENÍK M.: *Z chudoby k sebestačnosti*, ETP Slovensko, Košice, 2018, s. 39

Prirodzeným dôsledkom úvah v duchu konceptu *Mosty z chudoby* je tvrdenie o tom, že neexistuje špecifická rómska chudoba práve tak, ako neexistuje špecifická rómska kriminalita, alebo špecifická rómska doprava, alebo hoci aj špecifická rómska zmrzlina. „Chudoba nemá etnickú charakteristiku. Avšak zároveň je pravdou, že určité skupiny môžu mať horšiu pozíciu v spoločnosti, čo ich následne môže posúvať nižšie v rámci sociokultúrnej hierarchie. ... Chudoba Rómov na Slovensku vykazuje niekoľko špecifik a veľmi často je viazaná na množstvo stereotypov, ktoré o tejto skupine panujú. Práve tieto stereotypy sú v reálnom živote pre mnohých Rómov limitujúce a obmedzujúce a v konečnom dôsledku diskriminujúce.“⁶

Vráťme sa aspoň stručne k javu generačnej a situačnej chudoby. V knihe *Z chudoby k sebestačnosti* je rozdiel medzi týmito javmi popísaný nasledovne: „O situačnej chudobe hovoríme vtedy, ak sa jednotlivec nečakane ocitol v núdznej situácii napríklad z dôvodu úmrtia v rodine, živelnnej pohromy, vážneho úrazu, choroby, straty zamestnania a pod. O generačnej chudobe hovoríme vtedy, ak sa jednotlivec narodil do chudobnej rodiny, ktorá žije v núdzi dlhoročne – viacgeneračne.“⁷

Načrtnime aspoň niektoré základné charakteristiky popisujúce rozdiely medzi rodinou žijúcou v chudobe (a o to viac v generačnej chudobe) a rodinou zo strednej triedy.

Štruktúra rodiny

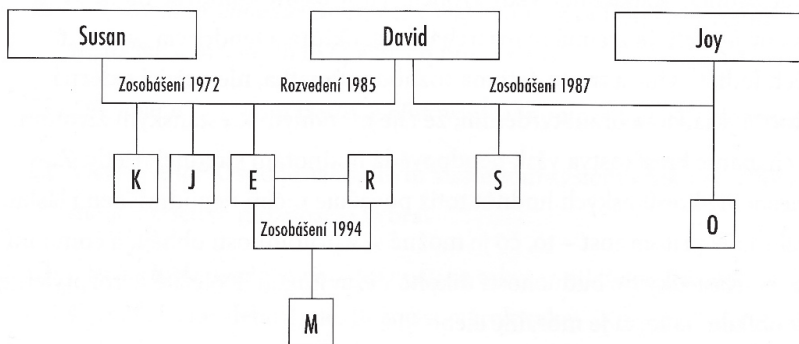
Rodina z chudobnej triedy vykazuje viacvzáťahovú matriarchálnu štruktúru, kde predstavuje jadro rodiny žena. Mnohí sa domnievajú, že to súvisí s morálkou ľudí. Tento princíp je skôr výsledkom generačnej chudoby a nahromadených krízových situácií, pretože žena vykazuje väčšiu zodpovednosť a schopnosť riešiť problémy rodiny.

6 Tamtiež, s. 29

7 Tamtiež, s. 51

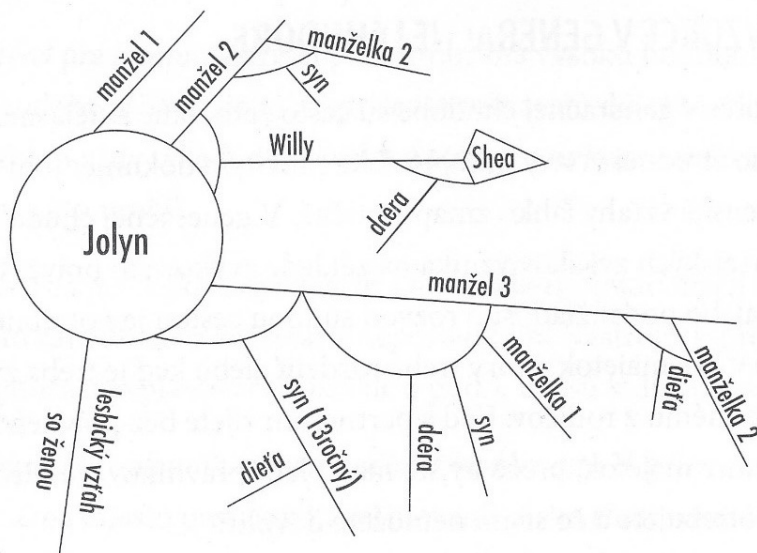
Obrázok č. 1⁸

Schéma rodiny, žijúcej v strednej triede

Obrázok č. 2⁹

Schéma rodiny, žijúcej v generačnej chudobe

8 PAYNE R., DEVOL P., SMITH T.D.: Mosty z chudoby, Equilibria, Košice, 2010, s. 62

9 Tamtiež, s. 62

Spôsoby správania sa, ktoré súvisia s viacvŕťahovou matriarchálnou štruktúrou¹⁰

1. Úloha muža z hľadiska pohlavia (bojovník/milovník/ochranca)
Kľúčovou úlohou muža je byť „chlapom“. Pravidlá sú prísne určené, od muža sa očakáva, že bude tvrdo fyzicky pracovať a zároveň milovať a bojovať. Môže prichádzať a odchádzať, jeho neprítomnosť v rodine je evidentná. Jeho úlohou je chrániť rodinu, nie zabezpečovať ju. Muži, ktorí žijú v chudobe, sa nestotožňujú so svojou prácou.

2. Úloha ženy z pohľadu pohlavia (záchrankyňa/trpiteľka)
Kľúčovou úlohou ženy je starať sa a zachraňovať svojho muža a deti. Keďže muži mnohokrát na scéne úplne chýbajú, žena sa musí postarať o rodinu a riešiť všetky problémy. Život, ktorý je čírym bojom o prežitie, je životom neustáleho stresu z nepretržitých krízových situácií. Muži môžu do jej života vniesť uvoľnenie alebo naopak, situáciu môžu ešte viac vyhrotiť.

3. Ľudia ako vlastníctvo
Ľudia sú považovaní za vlastníctvo. Čím viac ľudí „máte“, tým ľahšie dokážete riešiť problémy. O tých, ktorí sa rozhodnú z takýchto rodinných pút vycúvať, sa ostatní veľmi obávajú. Zároveň platí, že ak chce jednotlivec z chudoby niečo dosiahnuť, musí sa vzdať vzťahov aspoň na nejaký čas.

4. Dôležitosť vzťahov
Ak človek nemá peniaze, jediný spôsob, ako si vytvorí akú takú stabilitu, je cez ľudí, na ktorých sa môže spoľahnúť. V kritickkej situácii sa musí spoľahnúť na pomoc rodiny, susedov, priateľov.

10 Podľa DEVOL P.,: Napredovanie vo svete, ktorý sotva prežíva, Equilibria, Košice, 2010, s. 58 - 59

5. Dôležitosť osobnosti

Byť „autentický“ – byť sám sebou – je dôležitejšie ako byť vzdelaný, mať tituly alebo úspechy. Osobnosť otvára človeku dvere. Dôležité je byť zábavný, vedieť rozprávať príbehy a žartovať.

6. „Tanec párenia“

V chudobe prebieha „tanec párenia“ tak, že ľudia svojím telom a sexuálnymi vlnami priťahujú na seba pozornosť verbálnym či neverbálnym spôsobom. V strednej spoločenskej triede „tanec párenia“ spočíva v preukazovaní dosiahnutých úspechov a pracovnej pozície.

7. Neustály hluk v pozadí

V snahe o prežitie sa človek utieka k zábave, v ktorej hľadá únik. Televízor je stále zapnutý a to bez ohľadu na jeho okolie. Konverzácie sú útržkovité, často rozpráva niekoľko ľudí naraz.

8. Neporiadok

Domy a byty chudobných ľudí obýva väčšie množstvo ľudí, je v nich mnoho vecí. Jednotlivé miestnosti sú viacúčelové – slúžia na zábavu, jedenie, spanie. Nachádza sa tam len zopár kusov nábytku, kde môžu veci poskladať a usporiadať – skrine alebo zásuvky. Ich deti majú zriedkavo tiché miesto, kde by sa mohli učiť a robiť si domáce úlohy.

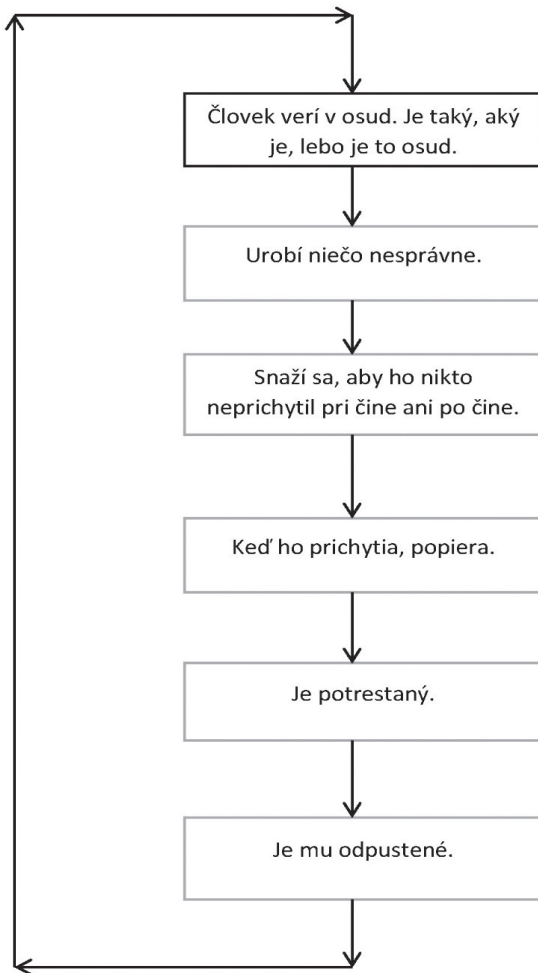
9. Disciplína

Trest je o prejavení ľútosti a odpustení, nie o zmene. Najlepšie túto charakteristiku popisuje nasledovný obrázok.

Mentálny model viny a trestu v chudobnej triede¹¹

Obrázok č. 3

Mentálny model viny a trestu v chudobnej triede¹²

11 Spracované podľa DEVOL P.,: Napredovanie vo svete, ktorý sotva prežíva, Equilibria, Košice, 2010, s. 60

12 Spracované podľa DEVOL, P.: Napredovanie vo svete, ktorý sotva prežíva. Equilibria, s.r.o. Košice, 2010, s. 59 - 60

V závere odcitujme mladého úspešného muža, ktorý sa s pomocou iných dostal zo sveta chudoby a stal sa úspešným príslušníkom strednej triedy.

„Občas sa ma pýtajú, či sa problémy mojej komunity dajú nejak „vyriešiť“. Viem, čo chcú počuť: zázračné opatrenie alebo inovatívny vládny program. Lenže problémy rodiny, viery a kultúry nie sú ako Rubikova kocka a nemyslím si, že sa dajú vyriešiť (v zmysle väčšinového chápania výrazu „riešenie“). Dobrý kamarát, ktorý istý čas pôsobil v Bielom dome a úprimne ho trápi bezútešná situácia robotníckej triedy, mi raz povedal: „Treba si asi uvedomiť, že ich problémy sa nedajú raz a navždy vyriešiť. Vždy tu budú. Ale možno vieme aspoň trochu nakloniť misky váh v prospech marginalizovaných skupín.“

V mojom prípade ich nakláňali viacerí. Pri spätnom pohľade na vlastný život sa mi premietajú všetky premenné, ktoré museli do seba zapadnúť, aby som dostal šancu. Starí rodičia stáli pri mne vždy, dokonca aj keď sa ich mama a môj nevlastný otec usilovali odstrihnúť a odsťahovali sa ďaleko od nich.... Hoci mama nebola ani zďaleka dokonalá, vštepila mi celoživotnú lásku k učeniu a vzdelávaniu. Sestra ma ochraňovala, aj keď som ju dávno fyzicky prerástol... Potom tu boli učitelia, vzdialení príbuzní a kamaráti.¹³

Jednoduché, krátke, rýchle, lacné a trvalé riešenia chudoby neexistujú ani na Slovensku!

13 VANCE., J., D.: Hillbilly Elegy. Vydavateľstvo TATRAN, Bratislava, 2017, s. 198

RADIKÁLNÍ JINAKOST A NEVIDITELNÍ ROMOVÉ

Abstrakt: Výzkum slovenských romských komunit je nedílnou součástí českého antropologického myšlení a psaní posledního desetiletí. Tato práce představuje přístup, který doplňuje předpoklady, zaměření a výsledky předchozích studií o slovenských Romech. Alternativní perspektiva je založena na výzkumu diverzity romské populace, která zahrnuje jednotlivce i skupiny s jejich často se vyskytující duální identitou (slovenskou a romskou), žijící v podmínkách nižšího stupně segregace. Tito Romové nejsou předmětem veřejné diskuse ani z pohledu vědecké komunity v České a Slovenské republice. Výzkum romské rozmanitosti nabízí zavedení alternativního konceptu na dvou úrovních - metodologické a epistemologické. První úroveň odkazuje na současnou antropologickou práci, která je založena na výzkumu v nejvíce segregovaných a tedy jedinečných specifických romských osadách. Jejich radikální jinakost představuje zajímavou výzvu pro nově vznikající pole, ale může také představovat past pro vědce. To vede k epistemologickému úskalí ve formě selektivní prezentace radikálně odlišné „romské kultury“.

Klíčová slova: kulturní antropologie, Romové, exotizace, terénní výzkum

Psát o Romech a jejich postavení ve společnosti? Realizovat vlastní, neotřelý výzkum, který by překonával zavedený rámec konceptu *sociálního vyloučení* a přinést něco nového? Není to to tvář v tvář množství existujících textů trochu přežitků, nebo naivní představa? Takové otázky jsem si v poslední době kladl. Názor, že je to možné a má to smysl, krystalizoval v mé mysli postupně

v letech 2011 až 2015, a to v konfrontaci s novým „terénem“ - s realitou romských lokalit východního Slovenska. Respektive – lépe řečeno v konfrontaci mezi vlastním obrazem, vytvořeným četbou antropologické literatury o slovenských romských osadách, a tím, co jsem měl možnost sám vidět. Byť se jednalo spíše o útržky komplexního fenoménu, vyhledávané a poznávané zatím ne nijak systematicky, obraz, který se postupně skládal, byl velmi pestrý. A zdaleka ne vše, co působilo na můj kognitivní aparát, se dalo zasadit do předem získaných schémat a vědomostí.

Jednak to byla realita samotných romských osad v mnoha podobách, a to od shluku několika chatrčí po největší osadu Jarovnice. Návštěva takových míst je zvláště na počátku silně emocionálně zabarvená a samotný proces, odehrávající se v hlavně návštěvníka by stál za podrobnější analýzu. Jednou ze silných emocí je *strach*, živený dopady mediálního diskurzu a faktem vstupu do neznámého, radikálně odlišného světa. Tyto obavy jsou ale doprovázeny zároveň velmi silnou *zvědavostí* a touhou vidět co nejvíce – dalo by se to snad popsat jako směs perverzního cestovatelského nadšení a zvláštní síly, která motivuje lidi přihlížet následkům havárií nebo jinému lidskému neštěstí. S touto zvědavostí je ale ve stejný okamžik zároveň spojen *pocit studu*, že na něčem tak nízkém sami participujeme. Toto emocionální napětí většinou vrcholí pocitem ohromné *frustrace* ze skličující skutečnosti, že na prahu 21. století žijeme ve «vyspělých» zemích, kde panuje tak velká míra sociální nerovnosti, jejímž nejkřiklavějším příkladem slovenské romské osady bezesporu jsou. Frustrace je také přiživována pocitem, že s touto nespravedlností nejsme aktuálně schopni vůbec nic udělat a je otázkou, zda budoucnost přinese nějaké východisko. Přihlížející tak prožívá pocit beznaděje při uvědomění si, že romské děti v osadě, kterými je často obklopen, mají v současných podmínkách mizivé šance na život odpovídající běžným standardům.

Paralelně s emocionální rovinou v hlavách návštěvníků - antropologů probíhají procesy, které zmiňuje Malinowski při líčení svého prvního vstupu na Trobriandské ostrovy (Malinowski 1922,:51).

Výzkumník od začátku svého setkání s jinými, jejichž svět přichází odkrýt, se snaží vybrat z bezpočtu podnětů, které na něho působí, ty, které mu připadají nějak signifikantní. Snaží se najít klíč k pochopení reality, který je skrytý za bezprostředními vizuálními vjemy a projevy chování místních. Z tohoto důvodu konstruuje interpretační schémata, do jejichž rámců by odkrývaná odlišnost šla zasadit, tak, aby dávala *smysl*. Tato schémata se nikdy nevynořují hotová, ale ze začátku spíše představují volný prostor, jakési kolbiště, ve kterém soupeří o pravdivost různé varianty interpretace. V jednotlivých variantách se mísí načtené a osvojené teorie spolu s dílčími etnografickými příklady a dosavadní zkušenosti nabyté vlastní výzkumnou praxí. Právě tato konfrontace dosavadního vědění s novými podněty představuje kreativní a napínavý proces, který vede výzkumníka dále v terénu. Racionalita uznávaných konceptů, autorit ale i sporných teoretických otázek se také spojuje s intuicí při objevování nových témat a perspektiv.

Antropolog tak při postupném „objevování“ terénu uvažuje nad možnými strategiemi dalšího výzkumu, výběrem vhodné lokality i specifického tématu. V mém případě se ze začátku spíše extenzivní pohyb po slovenských romských lokalitách ukázal jako výhodný v tom smyslu, že otevřel paletu možných výzkumných prostředí. Možná je to paradoxní, ale s odstupem můžu vyhodnotit, že větší překvapení než deprimující realita vyloučených lokalit pro mě představovala místa (navštěvovaná nejprve spíše náhodou a posléze už více záměrně), která nevykazovala znaky běžně spojované s romskými osadami: segregaci, chybějící infrastrukturu a na první pohled patrnou chudobu. Bylo to z toho důvodu, že jejich existence odporovala obrazu sociálně vyloučené enklávy, vytvořenému na základě četby preferované odborné literatury. Pravdivost tohoto obrazu byla navíc umocněná jeho intertextuálním propojením s mediální i uměleckou reprezentací romství na Slovensku, které jsou bezprostředně dostupné a vizuálně velmi silné.

Existence „integrovaných Romů“, „začleněných“ do společnosti bývá jaksi předpokládána, tematizována je zřídka. Tato skupina

zůstává v pozadí, víme o ní, ale vlastně nic bližšího, spíše se jedná o směs domněnek a předpokladů: jsou to lidé, kteří uvolnili své vazby od širší komunity, aby mohli jít za svým snem? Pokud ano, tak sociální mobilita tedy zůstává vyhrazená pouze jim a jejich nejbližším (Kobes 2014). Dosavadní literatura se koncentruje převážně na související otázky proměn jejich etnického sebevnímání: jejich romská identita je buď opuštěna, nebo je skrývána. V každém případě je téma „úspěšných Romů“ v sociálních vědách (ale i v kampaních aktivistických neziskových organizací) pojímáno skrze biografie jedinců, kteří se vymanili z pasti sociálního vyloučení (Fónadová 2014). Ale vesnice, kde žije několik set Romů, kdy není možné na první pohled rozlišit, ve kterých domech žijí? Zde neexistuje žádné srovnání ani vhodná paralela, která by umožnila seriózní vysvětlení a interpretaci tohoto jevu. Tímto způsobem tedy vzniklo nové výzkumné téma a konkrétní cíl: etablovat výzkum sociálně nevyloučených Romů a dát tak této doposud ignorované skupině svůj hlas. Výsledky tohoto výzkumu byly publikovány v kolektivní monografii, kde nalezne čtenář konkrétní případové studie (Šotola - Rodríguez Polo 2016).

Zaměříme-li se na nejdůležitější výzkumy týkající se Romů ve Slovenské republice za posledních 15 let, dostaneme seznam následujících lokalit, kde byly provedeny: Svinia, Hermanovce, Chmiňanské Jakubovany, Letanovce, Rudňany (Scheffel 2005; Skupnik 2007; Jakoubek a Hirt 2008). Každý, kdo chápe kontext východního Slovenska, brzy uzná, že se jedná o nejvíce vyloučená romská ghetta, která se často dostávají do středu pozornosti médií a zájmu široké veřejnosti právě kvůli jejich vysoké míře vyloučení. Je zřejmé, že výzkum sociálních vědců není motivován takzvaným levným voyeurismem, ale jejich cílem je porozumět sociální realitě, která je tak odlišná od „běžných“ společných podmínek. Sama skutečnost zdánlivě nepochopitelné části sociální reality vyžaduje profesionální vysvětlení. Na základě vybraných případů jsme schopni postavit „ideální typ“ romských osad ve Weberově smyslu, a tak odhalit fungující systém hodnot a norem v těchto lokalitách. Není

to však metodická past, do které jsou antropologové chyceni? Jsme si jisti, že vybrané výzkumné oblasti představují dobře vybrané příklady tradiční romské kultury a nejsou extrémní výjimkou? A pokud se pokusíme vybudovat ideální typ kultury romských osad, v jakém vztahu je tento hypotetický konstrukt k řadě Romů, kteří žijí v jiných podmínkách (jako jsou ti mezi většinou)? Věřím, že bez zohlednění celkového kontextu Romů ve Slovenské republice nejsme schopni na tyto otázky účinně odpovědět. Předchozí studie ovšem tento kontext příliš nezohledňují a nevěnují soustavnou pozornost Romům, kteří žijí za jiných okolností než segregovaná sídla nebo městská ghetta. A navíc – otázka výběru místa výzkumu a zaměření na konkrétní témata může být absolutně fatální kvůli negativnímu obrazu Romů na veřejnosti.

Na druhé straně může být užitečné, aby se členové marginalizovaných komunit mohli dostat do centra akademického zájmu s důrazem na terénní výzkum jako hlavní nástroj pro pochopení reality. Úsilí vědců zde může pomoci jako způsob představení obtížného prostředí, ve kterém žijí členové stigmatizovaných skupin. Kulturní antropologie by měla být prostředkem pro odhalení hlasů utlačovaných lidí, protože „emický“ pohled umožňuje hluboký vhled do vnímání a sociálních praktik zkoumaných lidí. Tato vnitřní perspektiva lidí žijících v obtížných sociálně-ekonomických podmínkách však často vede k vysvětlení jiné „kulturní reality“ - souboru jejich norem a hodnot, chápaných jako přizpůsobení těmto podmínkám. A tento konkrétní bod je třeba podrobně prozkoumat. Zdánlivě zasvěcená perspektiva a porozumění jsou často založeny na konstrukčním kulturním systému dichotomie mezi zkoumanými marginalizovanými lidmi a implicitně očekávaným mainstreamem (Barša 2011). Ve vědecké literatuře najdeme například tvrzení, podle kterých jsou romské osady ukázkou tradiční společnosti, založené na rodově-kolektivním kolektivismu a partikularismu, který znemožňuje participaci na občanské společnosti moderního stříhu (Jakoubek a Hirt 2004). Cílem tohoto abstraktního modelu je organizovat empirická data z terénního výzkumu.

Dichotomie se používá k vysvětlení radikální jinakosti, s níž jsou návštěvníci osad konfrontováni. Částečné znalosti se často vkládají do antropologických interpretačních rámců (jako je kultura chudoby nebo tradiční romská kultura). Ve skutečnosti existuje značná zkreslení naší schopnosti odhalit sociální realitu, protože: 1) jednostranný výběr výzkumných lokalit vede k zanedbávání alternativních romských životních stylů; 2) zkoumaní jedinci jsou nuceni přijmout roli pasivních objektů, které slouží jako postavy v konstruovaném kulturním modelu na základě konkrétního vzorku. Jak Fabian zdůraznil v souvislosti s vytvářením antropologických objektů (2002: xli): „Empirická přítomnost druhého se promění v jeho teoretickou nepřítomnost.“

Výběr studovaných slovenských osad jako vhodného zdroje pro vytvoření ideálního typu tradiční romské kultury má své důvody související s akademickou produkcí. Kulturní odlišnost od hlavního proudu je navíc klíčovou součástí legitimizace kulturní antropologie jako takové: pouze kvalifikovaný terénní výzkumník je schopen porozumět specifické povaze kultury studovaných skupin. Romové musí být identifikováni jako „odlišní“, aby mohli fungovat jako předmět výzkumu. Jinými slovy, čím více zdůrazňujeme rozdíl mezi dotyčnými objekty, tím lépe dokážeme akceptovat nutnost existence takových exotických studií jako je kulturní antropologie (Synková 2008). „Exotické nastavení“ totiž vyžaduje velmi specifický přístup. Zájem o radikální odlišnost romských osad lze tedy chápat jako důsledek úsilí o propagaci kulturní antropologie ve střední Evropě. Snaha o uznání nového oboru jako klíčové disciplíny pro výzkum Romů může vést k významnému vědeckému zkreslení. Sestavujeme obraz druhých tak radikálně odlišných, abychom podpořili naši disciplínu. A to právě v situaci, kdy jsou Romové neustále vystaveni symbolickému násilí ze strany „většiny“, která je založena na přiřazeném dichotomickém stereotypu My a Oni. Kromě toho by antropologie, pokud je chápána jako sociální kritika, měla neustále zpochybňovat tuto symbolickou hranici. Romové, kteří nežijí v segregovaných osadách a jsou zdánlivě neviditelní,

mohou narušit naše rutinní kognitivní vzorce. Jejich dvojznačnost a hybridita jsou výzvou pro dosavadní důraz na radikální odlišnost Romů. Na závěr bych chtěl diskutovat o výzvách, které jsou zásadní pro kritickou roli antropologie ve vztahu k romským výzkumům:

1) Rozmanitost. Cílem výzkumu romské populace by nemělo být vytváření obecného modelu, ale zkoumání a přijímání heterogenity. Kromě toho by se měla zaměřit na rozmanitost sociálně-ekonomických podmínek a měla by reagovat na nedostatek zdrojů nebo mezietnické vztahy. Je pravda, že přínos antropologického výzkumu za posledních 15 let byl pro imaginární jednotu „romské komunity“ výzvou. Bylo jasně poukázáno na vnitřní rozmanitost romské populace. Důraz byl kladen na heterogenitu – což představuje náležitou reakci na stereotypní vnímání většiny. Avšak způsob vnitřní rozmanitosti popisující subetnické rozdělení a diferenciaci založenou na příbuzenství byl spojen s rituální definicí čistého a nečistého. Jedná se tedy o ustavování identity, které „většina“ považuje za podivné a vede k dojmu, že jsme popsali exotický kmen. Je to příklad exotizace zkoumaných objektů, která pouze posiluje dichotomii My versus Oni. Rozmanitost popsaných lokalit musí vycházet z přístupu alternativních cest, kterými se Romové vyrovnávají s diskriminačními a segregačními tlaky ve společnosti.

2) Aktérství. Pro popis rozmanitosti nestačí použít emické perspektivy v kombinaci s obecnými vysvětlujícími modely. Stávající popis života v romských oblastech postrádá biografický rozměr. Výchozím bodem je důraz na aktérství - způsoby, kterými jedinci reagují a aktivně jednájí ve svém sociálním světě. Vnitřně bohatý popis těchto různých strategií pak může být generačně, genderově nebo lokálně ukotvený.

3) Mocenské vztahy. Zkoumaná romská lokalita nikdy neexistuje ve vakuu, i když se může na první pohled zdát jako uzavřený svět sám o sobě. Výzkumník se musí zaměřit na širší strukturální kontext, ve kterém byla romská lokalita formována v minulosti a současnosti. Popis romských lokalit musí vždy zahrnovat vztahy s ostatními částmi sociálního světa, které mají povahu moci. Například „inte-

grovaným“ Romům s minimem prostorové segregace by měla být věnována pozornost při zkoumání velmi jemné diskriminační praxe, kdy se v každodenním kontextu situačně určuje identita.

Literatura:

- Barša, Pavel. 2011. *Orientálcova vzpoura (a další texty z let 2003-2011)*. Praha: Dokořán.
- Fabian, Johannes. 2002. *Time and the Other. How anthropology makes its object*. New York: Columbia University Press.
- Fónadová, Laura, 2014. *Nenechali se vyloučit. Sociální vzestupy Romů v české společnosti*. Brno: Masarykova univerzita.
- Hirt, Tomáš and Jakoubek, Marek (eds.). 2008. *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu 1999 – 2005*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation.
- Jakoubek, Marek and Hirt, Tomáš (eds.). 2004. *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Kobes, Tomáš. 2012. „Naši Romové“ – difrakční vzorce odlišnosti východoslovenského venkova. Příspěvek k problémům překladu. *Romano džaniben: časopis romistických studií* 19 (2): 9-34.
- Malinowski, Bronislaw. 1922. *Argonauts of the Western Pacific: An account of native enterprise and adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge and Kegan Paul (Enhanced Edition reissued Long Grove, IL: Waveland Press, 2013).
- Scheffel, David. 2005. *Svinia in Black and White: Slovak Roma and their Neighbours*. Toronto: University of Toronto Press.
- Skupnik Jaroslav. 2007. *Světy se zrcadlem. Marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společnosti*. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43 (1): 133–147.
- Synková, Hana. 2008. „Romská problematika“ - česká antropologie ve službách státu a nevládních organizací. *Biograf* 45: 81-88.
- Šotola, Jaroslav – Rodríguez Polo, Mario a kol., 2016. *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry, dominance*. Olomouc: Vydavatelství FF UP v Olomouci.

Mgr. KRISTÝNA HÁJKOVÁ
Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie,
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

GENDER A ETNICITA NA SLOVENSKÉM VENKOVĚ: VEŘEJNÁ ANGAŽOVANOST V INTERSEKCIONÁLNÍ PERSPEKTIVĚ

Abstrakt: Následující příspěvek se zabývá způsoby a limity participace romských a ne-romských žen ve veřejném životě na slovenské vesnici. Hlavním použitým teoretickým konceptem je intersekciónální teorie a příspěvek popisuje, jak kategorie genderu a etnicity ovlivňují participaci aktérů na veřejném životě.

Příspěvek vychází z diplomové práce a z provedeného výzkumu, který využíval kvalitativní přístup a etnografický design.

Klíčová slova: Romové, gender, etnicita, občanská angažovanost

Teoretické ukotvení

Hlavním teoretickým východiskem výzkumu k mé diplomové práci, z něhož vychází i tento příspěvek, byla intersekciónální teorie. Zásadní článek týkající se intersekcionality napsala Kimberlé Crenshaw v roce 1989. Crenshaw ve své analýze vychází ze situace černošských žen a píše, že právě na případu černošských žen se ukazuje, jak dominantní koncepty diskriminace formují naše přemýšlení o znevýhodnění, kdy máme tendenci znevýhodnění připisovat pouze jedné centrální kategorii. Situace černošských žen je často opomíjena jak ve feministických teoriích, tak v antirasistických programech, jelikož obě tyto teorie jsou založeny na oddělených množinách zkušeností, které ne vždy reflektují vzájemné působení genderu a rasy. Crenshaw píše, že intersekciónální zkušenost je něčím víc, než jen pouhým sečtením rasismu a sexismu, a že nestačí černošské ženy jen zahrnout do už existujících feministických teorií a antirasistických politik, ale je třeba nalézt nový analytický nástroj. A tím je právě intersekciónální teorie (Crenshaw, 1989).

Intersekcionalní teorie pracuje kromě genderu a etnicity i s jinými kategoriemi, například s třídou, sexuální orientací nebo věkem. Aniž bych popírala důležitost ostatních kategorií a tedy jejich zahrnutí do analýzy, zvolila jsem si pro svůj výzkum pouze dvě, a to gender a etnicitu. Podobně postupuje i Patricia Hill Collins, která se ve své knize *Black sexual politics: African Americans, Gender and the New racism* důkladněji zaměřuje na kategorie genderu, rasy a sexuality. Staví gender, rasu a sexualitu do centra své analýzy, aby zvýraznila jejich provázání a skrze ně nově ukázala, jak je systém všech kategorií propojený (Collins, 2004).

Vágní a neurčitý pojem *veřejný život* ve svém výzkumu definuju skrze tři oblasti, a to komunální politiku, spolkovou angažovanost a neformální angažovanost, což je veřejná angažovanost, kterou aktéři vyvíjejí mimo formálně ustanovené platformy. Antropologie občanské společnosti dělí socio-ekonomicko-politické sektory v zemi do tří částí, kterými jsou veřejný sektor, tedy stát, soukromý sektor, tedy trh a občanská společnost, tedy nestátní a neziskový občanský sektor. Státní veřejný sektor je ten, který vládne a řídí, tržní soukromý sektor vytváří bohatství jednotlivců a organizací prostřednictvím zboží a služeb, zahrnuje tedy výrobu, obchod a další ziskové podnikání. Občanský sektor zahrnuje ty organizace, které nejsou součástí státu a které nebyly založeny za účelem dosahování zisku a nemají za cíl vládnout ostatním občanům (Dohnalová, 2004). Podle tohoto dělení by mnou vymezená oblast veřejného života spadala do oblasti občanského sektoru, částečně i do veřejného sektoru. Členění, které předkládá antropologie občanské společnosti je pro účely tohoto výzkumu příliš široké a málo podrobné, ale nabízí alespoň základní teoretické body, ze kterých je možné při výzkumu vycházet.

Výzkum a představení lokality

Výzkum k mé diplomové práci probíhal v obci Skutce, nejedná se ovšem o skutečný název obce, název lokality je anonymizován. Vesnice má necelé dva tisíce obyvatel, z toho je asi sedm set

Romů. Romové ve Skutcích bydlí na okraji vesnice v části nazývané *osada* a žádný Rom nemá postavený dům nahoře ve vesnici. Romská část není urbánně oddělena a těsně sousedí s domy ostatních skuteckých obyvatel. Rozdělení vesnice na ne-romskou a romskou část vesnice (*osadu*) bylo mými participanty často artikulované. Spojení *romská osada* není neutrální a má zjevně negativní konotace, skutecká *osada* však nenaplnuje stereotypy spojované s tímto pojmem a většina domů stojících v *osadě* je srovnatelná s domy ostatních vesničanů.

Vesnici jsem navštívila asi čtyřikrát a celkem jsem tam strávila asi tři týdny. Jednalo se o kvalitativní výzkum, prováděla jsem rozhovory a pozorování. Rozhovory jsem realizovala s romskými ženami i muži a i s ne-romskými muži a ženami. Většina mých participantů byli ti, kteří se nějakým způsobem veřejně angažovali, postupně jsem ale vzorek participantů doplnila i o rozhovory s lidmi, kteří se veřejně nijak neangažovali.

Zjištění výzkumu

Ve svém výzkumu jsem sledovala veřejnou angažovanost na třech úrovních a prizma mého nahlížení formovala intersekcio-nální teorie. Porovnávala jsem tedy angažovanost romských žen, romských mužů, ne-romských žen a ne-romských mužů na jednotlivých úrovních.

U jednotlivých úrovní veřejného života je obzvlášť důležitý jeden aspekt, a to moc a prestiž, s kterým výrazně pracuje i intersekcio-nální teorie. I antropolog Abner Cohen ve své knize *Two Dimensional Man* klade moc do popředí zájmu a píše, že proniká téměř do všech sociálních vztahů. Moc může být podle něj manifestována různými způsoby, což můžeme sledovat na procesech distribuce, udržování, uplatňování a usilování o ni (Cohen, 1976).

Podíváme-li se na angažovanost ve veřejném životě u jednotlivých skupin aktérů ve Skutcích v makroperspektivě, můžeme pozorovat určité zastřešující vzory a tendence. Pokud přistoupíme na hierarchické rozvrstvení úrovní veřejného života podle podílu na

moci, kdy komunální politici disponují největší mocí a aktéři neformální angažovanosti nejmenší, tak vidíme, že jednotlivé skupiny aktérů musí překonávat specifické bariéry.

V nejnižším patře úrovně veřejného života je neformální angažovanost, kterou ne-romští muži a ne-romské ženy téměř nevyužívají, jelikož mají možnost zapojit se do vyšších úrovní veřejného života. Naopak romské ženy ji využívají ze všech skupin nejvíce a to z toho důvodu, že nejsou vpuštěny do vyšších pater veřejného života. Romské ženy méně kandidují do komunální politiky a do spolkového života obce nejsou plně vpuštěny. Jak romské ženy, tak romští muži jsou ze spolkového a politického života v obci vylučováni a romské ženy při snaze se do veřejného života zapojit volí neformální angažovanost, zatímco romští muži se snaží uspět v komunální politice.

O patro výš v hierarchii veřejného života je spolková angažovanost. Ne-romští muži i ne-romské ženy se do spolkového života zapojují neaktivněji, a byť si obě skupiny vybírají specifické druhy spolků, nezaznamenala jsem bariéry, které by ne-romským ženám bránily se do spolkového života zapojit. Romští muži a romské ženy se do spolkového života zapojují velmi omezeně, ovšem ani zde bariéra mezi pohlavími není výrazná. Romští muži a romské ženy při snaze zapojit se do spolkového života sdílejí stejné typy obtíží, Romové jsou zkrátka ze spolkového života vylučováni bez ohledu na jejich gender.

V nejvyšším patře veřejného života, v komunální politice, už můžeme pozorovat pro ženy výraznější bariéry. Ženy méně kandidují do obecního zastupitelstva a jsou i v menším počtu případů úspěšně zvoleny, romské ženy v mnohem větší míře než ty ne-romské. Romské ženy při snaze angažovat se v komunální politice musí překonávat dvojí bariéru, jednak tu plynoucí z jejich etnicity a jednak genderovou bariéru. I ne-romské ženy artikuluji určité překážky, které jim brání se do komunální politiky zapojit, na rozdíl od romských žen jim však nejsou do cesty kladeny překážky plynoucí z jejich etnicity. Romští muži při snaze se politicky anga-

žovat artikulují bariéry na základě etnicity, genderové bariéry se jich netýkají.

Rozdíly mezi jednotlivými skupinami se prohlubují a zvětšují, čím výše v hierarchii úrovni veřejného života stoupáme. Propast v zapojení Romů a ne-Romů je nejmýznější v politické angažovanosti, stejně jako je v této úrovni nejmýznější propast v zapojení mužů a žen. Bariéry se s vyššími patry úrovni veřejného života trychtýřovitě rozšiřují. Podíváme-li se veřejný život jako celek skládající se z těchto úrovní, můžeme na tuto situaci aplikovat koncept skleněného stropu. Efekt skleněného stropu znamená, že se genderová a jiná znevýhodnění zesilují, čím výše stoupáme v hierarchii (Cotter a kol., 2001).

Nemluvíme zde pochopitelně o zcela neprostopných bariérách, které nelze překročit. Řada mých participantů skrze osobní příklad ukazuje, že se dokázali prosadit i navzdory znevýhodnění. To, že někteří participanté uspěli, neznamená, že bariéry neexistují a že je při své snaze se do veřejného života zapojit nemuseli překovávat. Tito aktéři zkrátka uspěli okolnostem navzdory a ne díky nim. Fakt, že se tito lidé dokázali prosadit, by neměl vést k závěru, že *když se chce, tak to jde*, jak píše i Šotola a Rodríguez Polo v závěru knihy *Etnografie sociální mobility* (Šotola, Rodríguez Polo, 2016), když popisují příklady úspěšně integrovaných Romů. Existence strukturální bariér je naprosto reálná.

Bylo by však chybou nepočítat s individuální *agency* jednotlivých aktérů, kteří jsou schopni na tyto strukturální bariéry reagovat, příkladem je neformální angažovanost romských žen, které, byť byly vytlačeny do nejnižší úrovně veřejného života, stále vyvíjejí aktivitu, aby se svět kolem nich měnil podle jejich představ (Hájková, 2019).

Použitá literatura

Cohen, A. (1974). *Two-Dimensional Man. Anessay on the antropology o fpower and symbolism in complex society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press

- Collins, P. H. (2004). *Black sexual politics. African Americans, Gender and the New Racism*. New York: Routledge
- Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S., Vanneman, R. (2001). *The Glass Ceiling Effect*. *Social Forces*, December 2001, 655-682
- Crenshaw, K. (1989). *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A black Feminism Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. *University of Chicago Legal Forum*, vol. 1989, Iss. 1
- Dohnalová, M. (2004). *Antropologie občanské společnosti: analýzy a interpretace s přihlédnutím k výsledkům vědecko-výzkumného a pedagogického zaměření Katedry oboru Občanský sektor FHS UK v Praze*. Brno: CERM
- Hájková, K. (2019). *Participace romských a neromských žen na slovenské vesnici*. Olomouc. Magisterská diplomová práce, FF UPOL, Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
- Šotola, J., Rodríguez Polo, M. (2016). *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry a dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci

SUBETNICKÁ HRANICE A ROMIPE („OLAŠTIVÍ“) V DEKLARATIVNÍCH PROJEVECH VLAŠIKA ROM

Abstrakt: Můj příspěvek vychází z mého dlouhodobého terénního výzkumu ve východoslovenské romské komunitě žijící nebo pocházející z obce Borovany¹, ve které dochází již po generace k subetnickým sňatkům mezi *Vlašika Rom*² (olašskými Romy) a slovenskými *Rumungri*. Tento text vychází z méj dísertační práce³, jež se zabývá vztahem mezi užíváním jazyka a vytvářením etnických kategorií

- 1 Jedná se o smyšlené jméno, které jsem již použila ve vícerych svých textech, a tak ho z důvodu kontinuity i ochrany svých respondentů nazývám smyšleným jménem.
- 2 Apelativum *Vlašika*, užívané pro olašské Romy, je podle V. Elšíka je internalizovaným exonymem, které užívají pro označení této skupiny také neolašští Romové (mluvčí severocentrální i jihocentrální romštiny) ve formě *Vlachos*, *Vlaho*, (Elšík 2003: 47-48), pl. *Vlachi*. Na základě mých výzkumů mezi olašskými Romy v různých částech Slovenska jsem došla ke zjištění, že termín *Vlašika Rom* běžně používají pro vlastní označení pouze olašští Romové žijící na východě Slovenska. Ač někteří autoři považují termín za etnonymum rozšířené obecně mezi olašskými Romy (např. Horváthová 2002: 63), na základě mých výzkumů v olašských komunitách na jihu a jihozápadě Slovenska jsem se opakovaně ujistila, že tento termín zde Romové vůbec nepoužívají, nebo jen výjimečně. Oproti tomu, skupina olašských Romů žijící v prešovském a košickém kraji užívá apelativum *Vlašika Rom* k vlastnímu označení. Vzhledem k tomu, jak obecně je zde toto etnonymum rozšířené, a jak často se používá v běžné řeči pro vlastní sebeoznačení, používám jej jako termín referující k olašským Romům, žijícím na východě Slovenska. Mojí hlavní motivací pro používání tohoto pojmu je, že jej mnou sledovaná skupina používá jako autonymum. Jelikož se jedná o původní romský tvar, budu jej, stejně jako další přejímky z romštiny, používat v kurzivě.
- 3 Dísertační práce s názvem *Hranice jazyka jakožto hranice etnické identity. Vztah užívání jazyka a etnické kategorizace u olašských Romů na východním Slovensku* byla úspěšně obhájena na Ústavu etnologie FF UK v Praze v září 2018.

v této obci na východním Slovensku. V jejím rámci jsem se zaměřovala kombinací sociálně antropologických, orálně historických a sociolingvistických metod⁴ na aktérskou konceptualizaci skupinových hranic rozdělující obyvatele obce na olašské Romy (*Vlašika Rom*), neolašské Romy (*Rumungri*) a Neromy (*Gáže/ Gadže*) a na roli jazyka v tomto procesu.

V předkládaném textu se věnuji způsobům, jakými lokální aktéři popisují (sub)etnickou hranici, jež odděluje olašské Romy od Romů neolašských (*Rumungri*), a případně také od Neromů⁵.

Klíčová slova: Olaští Romové, jazyk, etnické kategorie, (sub)etnická hranice

*Vlašika Rom*⁶ na východním Slovensku představují nepřilíš početnou (sub)etnickou enklávu, která je obklopena různými komunitami neolašských Romů – z jejich pohledu *Rumungry*. Vymezování „my“ a „oni“ se tedy používá na základě jednoduchého principu: kdo není *amáro Rom*, tj. *Vlašiko Rom*, je *Rumungro*. *Rumungri* jsou tedy všude kolem a termín zahrnuje všechny *cizí* Romy, všechny, kteří k „nám“ nepatří. Když jsem se jako výzkumnice dostala blíže mezi borovanské Romy, velmi záhy jsem se setkala s konceptualizací světa Romů rozděleného na *ame, le Vašika haj von, le Rumungri* („my, Olaši a oni, Rumungři“). Subetnická polarizace je v Borovanech natolik silná, že je nemožné se s ní nesetkat. „*Khote aba bešen sa nange Rumungri*.“ („Tam už bydlí jenom samí *Rumungři*“), dozvíme se o okolních obcích jako odpověď na otázku, jací tam žijí Romové, přičemž slovo *Rumungro* je nezdřívka vyslovováno s despektem. *So kamelas, kana gélas te bešel maškar le Rumungri!* („Co chtěla, když šla bydlet mezi *Rumungri!*“), říkali informátoři s povzdechem a nesouhlasným pokyvováním hlavou o své sestře, který se z Borovan odstěhovala do jiné romské (neolašské) osady.

4 Těmito metodami jsem zpracovávala data získaná na základě intenzivního osmnáctiletého výzkumu ve sledované lokalitě, získaná v letech 2000-2018.

5 Vymezování se Romů vůči Neromům a procesům vytváření a sdílení této etnické hranice jsem se v své disertační práci věnovala samostatně.

6 Historii této skupiny jsem se věnovala v textu Hajská 2016.

Rumungri v očích Olachů

Termín *Rumungro* není apriorně negativní, původní význam („Rom Maďar“, resp. maďarský Rom) je neutrální, nikoliv urážlivý. Olašskými Romy je však často používán za účelem vyjádření sociální distance, čímž se de facto negativním stává. Jedná se o sociální kategorii, které se používá jakožto negativního vymezení, k označení všech těch, kdo nejsou Neromové (*Gáže*) a zároveň všech těch, co nejsou *Vlašika Rom*. Vzhledem k tomu, že se ve sledovaném kulturním kontextu používá pro neolašské Romy také zastřešujícího a zároveň hodnotově neutrálního označení *Rom* (tvar je používán i v plurálu, tedy ve významu Romové), použití apelativa *Rumungri* v sobě může obsahovat také příděch distance, opovržení nebo posměchu. Proto jsem opakovaně zaznamenala, že se olašští Romové za použití zmíněného termínu v přítomnosti svých neolašských známých těmto omluvili. Užití termínu *Rumungro* před příslušníky této skupiny se Olašští Romové mnohdy vyvarovávají. Jelikož se má za to, že se jedná, podobně jako u slova *Gážo*, o známý a rozpoznatelný pojem, snaží se jej Olašští Romové v konverzaci někdy nahradit jinými, tajnými výrazy, které jsou ne-mluvčím olaštiny neznámé. Když Jelena Marušiaková prováděla na konci 80. let 20. století etnologický výzkum vztahů mezi romskými skupinami na Slovensku, dospěla k názoru, že členové jednotlivých skupin hodnotí příslušníky jiných skupin zpravidla negativně. „*Vzťahy medzi jednotlivými cigánskymi skupinami sú oveľa horšie než medzi Cigánmi a obyvateľstvom necigánskeho pôvodu... Jednotlivé cigánske skupiny sa stýkajú iba vo výnimočných prípadoch blízkeho susedstva, zle sa poznajú, nemiešajú sa do záležitostí inej skupiny, bránia sa amalgamácií.*“ (Marušiaková 1988: 58). Ve sledované lokalitě jsem se setkala se stejným suicentrickým, a tedy zároveň negativním hodnocením jiných romských skupin (potažmo osob zahrnovaných do kategorie *Rumungri*).

Olaši a Rumungri: hranice a *boundary markers*

Ve svém výzkumu jsme se zaměřovala na analýzu způsobů, jakými je vymezována hranice mezi olašskými a neolašskými Romy. Tu jsem redukovala na popis vybraných kulturních symbolů, pomocí kterých samotní aktéři tematizují hranici mezi ‚my‘ a ‚oni‘.

Fredrik Barth (Barth 1969) a jeho nástupci odvrátili pozornost sociálních vědců od tématu výzkumu kulturního obsahu k tématu studia hranic mezi skupinami. Barth a jeho následovníci navrhli zkoumat *boundary markers*, které vytyčují hranice mezi jednotlivými skupinami. Pokud se touto barthovskou optikou pokusíme nahlédnout hranici mezi *Vlašika Rom* a *Rumungry*, zjistíme, že *Vlašika Rom* se z tohoto pohledu jednak vymezují vůči neolašským Romům na základě principu dichotomizace podle jednotlivých typů lišení (barva pleti, jazyk, hudba, styl oblékání atp., viz dále). V obdobných intencích, i když narativně a hodnotově odlišně⁷, vnímají hranici také neolašští Romové.

Z emického pohledu je hlavní rozdíl mezi těmito skupinami v odlišném původu. *Rumungri* (a z opačného pohledu *Vlachy*) jsou podle této představy vnímány jako „jiné krve“. Tato pokrevní odlišnost je vnímána jako dědictví odlišného historického vývoje a někdy i původu těchto skupin. Vidíme tedy, že tato aktérská perspektiva vychází z pozic vernakulárního primordialismu. Během svého výzkumu jsem se setkala s různými verzemi příběhu o zcela odlišném formování těchto dvou skupin, v různých zemích, dokonce i na různých kontinentech (např. *Rumungri* jsou z Indie, ale „my“ jsme z Itálie/ Izraele/ Egypta atp.). Z emické perspektivy je „rumungerství“ i „olašství“ zděděné po předcích. S přesvědčením o biologické odlišnosti souvisí i také představa o odlišnosti na základě barvy pleti, která je neoddělitelně provázaná s celkovým systémem etnických skupin hierarchizovaných podle barvy jejich kůže. V tomto bodě nalezneme jednoznačnou paralelu

7 Dá se říci, že hodnotově zcela opačně. Posuzování jednotlivých skupin je zpravidla suicentrické, nejlépe/nejprestižněji bývá hodnocena vlastní skupina.

s vnímáním barvy pleti jakožto znaku sociální hierarchizace skupiny a zároveň jakožto projevu rasové kategorizace, kterou nalezneme také při vymezování hranice mezi Romy a Neromy (viz také Grill 2017: 5-6). Na základě stejného principu, podle kterého je vžitá představa že: Nerom = bílý a Rom = černý, je také zaužívané mentální rovnítko Olach = bílý, *Rumungro* = černý. Přičemž platí, že *párno* (bílý) = pozitivní znak, *kálo* (černý) = negativní, jak dokazuje například následující výpověď mého informátora:

„*Olaši byli úplně bílí, světlí, ti se těm Rumungrům hodně vymykali. Rumungri, ty jsou snědí a ty dubkové jsou skoro už jako černoši. Těch cigánských ras je hodně. A právě tyhle dubkové, to je ta nejnižší rasa.*“ (MM, muž, r. 1952, natočeno v Chomutově roku 2001)

Zajímavé je, že symbolický konstrukt „Olaši = bílí; *Rumungri* = černí“ je shodně sdílen oběma stranami, a to i přes to, že v okolních lokalitách nalezneme mnoho neolašských Romů, kteří jsou rovněž na první pohled „modroocí blondáci“ a naopak. Tyto osoby jsou opět brány jako určité výjimky.

Ke stejnému závěru dospěla v 80. letech také Marušiaková: „Pri analýze vzťahov medzi skupinami sa stetávame u nás s rozdelením, známym aj z iných krajín, na čiernych a bielych Cigánov. ... za čiernych sa pokladajú usadlí Cigáni, valašskí sú bieli.“ (Marušiaková 1988: 65)

Jak můžeme vidět, olašští Romové pohlížejí na Rumungry jako na hierarchicky níže postavené⁸. Přisuzují jim řadu povahových a charakterových znaků, které jsou vždy horší než ty, které jsou z jejich pohledu typické pro Romy olašské.

Setkáme se také s kontextem, kdy se slovo *Rumungro* používá jako ekvivalent slova *dupko* (tj. synonymum termínu *degeš*, užívaný pro označení rituálně nečistého člověka). Moji informátoři často opakovali na adresu již zmiňované sestry, která se přestěhovala mezi neolašské Romy, větu: *To má z toho, že šla bydlet mezi dubky*. Ke stejnému zjištění dospěl také Jan Grill, který konstatuje,

8 Jak jsem již zmínila, toto platí i opačně.

že v určitých kontextech rozlišování mezi bílou a černou koreluje rozlišování na škále rituální čistoty a degešství. Kdo je „černý“, je tedy považován za nejhůře sociálně i morálně postaveného, v klasifikačních maticích jak Romů, tak Neromů (Grill 2017: 7).

Když jsem chtěla jít navštívit jednu rodinu v Borovanech, u které byli na návštěvě jejich příbuzní – neolašští Romové, moji hostitelé mi říkali:

Na ža káj le Rumungri! Ke melále-j! Te na pes khote káveja! Šaj šuven tuke ande vareso! („Nechod' k Rumungrům, jsou špinavý! A ne že si tam dáš kafe! Mohli by ti do něj něco hodit!“) (Zápis z terénního denníku, červen 2008)

Dalším zjevným *boundary markerem* je jazyk: hovoření olašskou nebo severocentrální romštinou. Olašská romština pro olašské Romy představuje jeden z hlavních distinktivních atributů etnické identity. Jazyk je aktéry vnímán jako objektivního ukazatel etnicity. Jak ukazuje můj výzkum, právě tato skutečnost rozehrává pole pro sociální konstrukci etnicity na základě užívání určitého dialektu romštiny. S jazykem potom souvisejí řečové akty, které jsou brány jako součást etnického vymezování (například způsoby zdravení, přání, kletí a další ritualizované promluvy).

Produkce a reprodukce etnických kategorií v procesu socializace

Zajímavé je zaměřit se na to, jak se vnímání světa, jako rozděleného na *Vlašika Rom*, *Gáže a Rumungri*, osvojuje během rané socializace. Jack D. Eller a Reed M. Coughlan navrhuje, že by se pozornost sociálních analytiků měla zaměřit na otázku, jak vznikají etnické identity a jak jsou udržovány. Vycházejí přitom z předpokladu, že stejně jako kultura, je i etnicita produkována a reprodukována v sociální interakci a navrhuje zkoumat praktiky, které vedou k vynalézání, modifikaci a udržování etnických fenoménů (Eller a Coughlan 2016: 170). Richard Jenkins doporučuje zaměřit se při výzkumu etnicity na primární socializaci. Během raného dětství totiž „vstupujeme do procesů etnické identifikace a sociální kategorizace: učíme se, kdo jsme, protože nám to řeknou přede-

vším ostatní lidé (bez ohledu na to, jedná-li se o příslušníky skupiny nebo jiné). Socializace je kategorizací.“ (Jenkins 2016: 135). V rámci mého terénního pozorování v prostředí borovanských *Vlašika Rom* jsem dospěla k závěru, že k osvojování etnických kategorií dochází již v raném dětství, často brzy poté, co začne dítě souvisleji mluvit. Pojem *Rumungro* je mezi borovanskými Romy známý všem dětem předškolního věku a je používán ve shodě s územ, jak jej používají dospělí.

Následující rozhovor jsem vedla s dětmi předškolního věku.

Účastníci: MH: Markéta Hajská. D1 (3 roky), D2 (4 roky), D3 (necelé 3 roky); děti z dvou rodin *Vlašika Rom*.

D1→MH	<i>Voj či žanel te vorbil po amáro.</i>	Ona neumí mluvit ponašem.
MH→D1, D2, D3	<i>Haj sar vorbin tume?</i>	A jak vy mluvíte?
D1→MH	<i>Vlašikones.</i>	Olašsky.
D2→MH	<i>Vlašikones!</i>	Olašsky!
MH→ D3	<i>Haj tu sar vorbis?</i>	A ty jak mluvíš?
D3→MH	<i>(J)omanes.</i>	(J)omsky.
MH→D1, D2, D3	<i>Romanes? A tu vlašikones? Aha. Haj vov sar vorbil, kuko?</i>	Romsky? A ty olašsky? Aha. A támhleten mluví jak?
D2→D1, D3	<i>Me lake phenou avri.</i>	Já jí to prozradím.
D3→MH	<i>(J)umung(ji)cka!</i>	(J)umung(ji)cky!
D2→MH	<i>Khote pherdo si Rumugri!</i>	Tam je spousta Rumugrů!

(Nahráno 15. 8. 2012 v Borovanech)

Z ukázky vyplývá, že již pro děti v raném předškolním věku jsou etnické kategorie přirozenou součástí konceptualizace sociálního

prostoru. Dokonce i nejmladší dítě, v ukázce, kterému ještě nebyli tři roky, které ještě neumělo vyslovovat některé hlásky, dokázalo přesně kategorizovat osoby ve svém okolí.

Otázky na etnicitu bývají součástí jazykových her s malými dětmi. *Tu sal Rumungro?* („Ty jsi *Rumungro?*“), ptají se zpravidla se škádlivým tónem dospělí děti. *Na, me Vlašiko sim*, odpovídají zpravidla s důrazem (velmi malé) děti. Častá je také otázka dospělého na malé dítě: *So sal, Rumungro vaj Vlašiko?* („Co jsi, Rumungro nebo Olach?“) Malé děti, které na otázku odpovídají, často teprve stěží dovedou tato slova vyslovit.

Děti při svých hrách běžně používají pojmu *Rumungro* jako nadávky. O tom jsem se mohla přesvědčit, když jsem na jeden z pobytů přijela mezi borovanské Romy se svou v té době pětiletou dcerou, kterou začaly ostatní děti ihned učit romsky, resp. olašsky. Jedna z prvních vět, co se od nich pod jejich vedením naučila a co poté neustále s teatrálně jízlivým tónem opakovala, byla: *Tu sal kálo Rumungro!* („Ty jsi černý *Rumungro!*“). Ač já sama jsem byla z této hry poměrně zděšená, všichni Olašští Romové se tomu velmi smáli a chválili ji, jak je šikovná.

Podobně jako termín *Rumungro* je kontrastní kategorií také termín *Gážo*. Je zcela běžné, že malé děti poplašeně volají při příchodu *Neroma* do osady: „*Gážo!*“ Není výjimkou, že se této kategorizace dopouštějí velmi malé děti, doslova ještě v plenkách. Vyhrůžkami typu: *Avel i gáži, márla tu!* („Přichází gádžovka, zmlátí tě!“) často straší rodiče nezbedné děti – a to i v situaci, kdy žádná *Neromka* nepřichází. Při cestě vlakem s čtyřletým romským chlapečkem do Košic jsem byla poněkud zaskočena, jak na všechny kolem opakoval větu: *Devla, dikh muja le gáže!* (což bych volně přeložila jako „Bože, koukej na ty ksichty těch Gadžů!“). To jen dokazuje, že tyto sociální kategorizace, zahrnující vyhraňování se vůči jiným skupinám, jsou ve sledované komunitě neoddelitelnou součástí rané socializace.

Vlašika Rom a Romipe

Při snaze zaznamenat, jak je etnická hranice tematizována v řečových výpovědích i symbolických aktech, jsem došla k závěru, že je velmi složité oddělit distinktivní vymezování se (skupinou „my“) vůči skupině „oni“ od referování o kulturním obsahu „naší“ skupiny. Jak říká Jenkins, náš „kulturní inventář“ odráží „naše“ kategorizace druhých a rutiny, které si vytváříme při jednání „s nimi“, jsou vlastní „našemu“ kulturnímu repertoáru. Sociální interakce na hranici mezi dvěma skupinami zahrnuje kategorizace „nás“ „jimi“ a „jich“ „námi“ (Jenkins 2016: 137)⁹. Richard Jenkins patří mezi badatele, kteří navrhuji opět začlenit do sociálně vědního bádání výzkum „kulturního obsahu“ etnicity, neboť „*podobnost i odlišnost jsou představami, nikoliv však fikcemi, které se obě setkávají v etnicitě.*“ (Jenkins 2016: 137).

Na tomto místě se pokusím nastínit, jak *Vlašika Rom* vnímají vlastní „kulturní inventář“, tedy *romipe* (romství; rozuměj „olašství“), tj. kulturní symboly, rituály, zvyky a způsoby chování, o kterých referují jako o typických pro vlastní skupinu. Pro *Rumungry*, v intencích sociální kategorie definované zvnějšku bytostným „ne-olašstvím“, je z pohledu *Vlašika Rom* *příznačné, že tyto nesdílejí*. Zdůrazňované charakteristiky tak tvoří symbolickou hranici mezi olašskými a neolašskými Romy. Vycházím zde z nejrůznějších deklarácí, které jsem nashromáždila v letech 2000-2018 v terénu, ať již z jednotlivě vyřčených nebo z opakovaně a často opakovaných charakteristik, které sami sobě tito Romové přisuzují. Tyto charakteristiky je nutné vnímat jako prezentaci emického pohledu, nikoliv jako skutečný společenský stav, a zároveň jakožto příklad prezentace *ideální* kultury¹⁰, která je popisovaná v deklarativní rovině. Můžeme je tedy považovat za určitý

9 Pavel Barša přidává k identifikaci sebe a identifikaci druhými ještě třetí vektor identifikace: identifikaci druhých. Podle Barši není možné se identifikovat s určitým „my“ bez toho, že bychom se zároveň vymezovali proti nějakému (či nějakým) „oni“ (Barša 2008: 28).

10 Tedy nikoliv reálné.

ideální konstrukt toho, co znamená pro *Vlašika* Romy „být olašským Romem“. Sdílená představa těchto ideálů odděluje tuto skupinu *Vlašika* Romů od okolních Romů (*Rumungrů*), pro které je typické právě to, že tento „kulturní inventář“ nesdílí. Na tento souhrn se tedy můžeme dívat jako na určitý souhrn deklarovaných hodnot, které jsou většinou prezentovány v konkrétních situacích za určitým účelem a v určitém kontextu, ze kterého si je nyní pro svou analýzu dovoluji vyjmout.

Všichni *Vlašika Rom* nahlíží na olašskou identitu, tedy na skutečnost „být olašským Romem“, jako na vysoce prestižní. „Být Olachem“ je vnímáno jako kombinace vyššího sociálního statusu, rituální čistoty a lepšího materiálního postavení. Obyvatelé Borovan vnímají olašské Romy jako lépe situované nejen v rovině materiální, ale také v rovině kulturní a symbolické, s odkazem na řadu dodnes praktikovaných zvyků, rituálů a praktik, které se podle informátorů udržovaly v předchozích generacích. „Být Olachem“ s sebou zároveň z perspektivy aktérů přináší také řadu typických charakterových vlastností, očekávaných způsobů chování a dodržování určitých zvyků.

Zajímavé je pozastavit se u hodnoty bohatství (*barvalipe* nebo také *rajimo*¹¹). Moji informátoři často opakovali, že olašští Romové jsou bohatší a schopnější (než okolní Romové). Z perspektivy některých nepřilíš majetných (ba dokonce zcela nemajetných) olašských Romů z Borovan je spojována představa „olašství“ s úspěšnými olašskými Romy: ať již se jedná o bohatší příbuzné ve městech nebo v zahraničí, kteří v minulosti odešli z Borovan a dokázali si zařídit *lášo trajo* („dobrý život“), anebo o populární olašské zpěváky či další bohaté Romy, kteří v olašských videoklipech na kanálu Youtube prezentují své materiální statky (luxusní auta a domy, mohutné zlaté šperky, luxusní oblečení). Jejich vysoké postavení je v přímém kontrastu s mnohdy nízkým materiálním postavením

11 Zatímco termín *barvalipe* lze přeložit jako bohatství, *rajimo* (od slova *raj* = pán, významný člověk) znamená také vysoké postavení, „bytí pánem, významným člověkem“.

Rumungrů žijících v okolních obcích¹². Dichotomie čorro (chudý) - *barválo* (bohatý) je vnímána jako jeden ze základních principů sociální stratifikace společnosti, podobně jako již zmiňovaná hierarchizace na základě barvy pleti (*párno – kálo*). Emické vnímání materiální chudoby se zrcadlí v sémantické šíři lemmat, jako je čorro (chudý) nebo čorres (chudě). Lemma čorro/čoro, jehož původní význam v romštině je „chudý“, ale také „ubohý, nebožtík, chudák“, je v současné době olašskými Romy na Slovensku používáno také ve významech špatný, zlý, zlobivý, nezbedný, hnusný, nechutný, odporný, nevlastní (ve smyslu adoptivní); adverbialní tvar čorres/ čores znamenající „chudě“, se používá také ve významu bídně, špatně, nedobře, zle, nešťastně (Elšík, Hajska, Ort 2017).

Z pohledu *Vlašika Rom* ovšem *romipe* tkví nejenom v tom, že člověk umí bohatství nashromáždit, ale také v tom, že ho umí ukázat ostatním. Skromnost v tomto ohledu je vnímána jako vlastnost Neromů, tedy jako nežádoucí. *O Vlašiko Rom žanel te sikhavel pesko barvalipe* („Olašský Rom umí ukázat svoje bohatství“), opakovali často informátoři. Okázalé prezentování vlastního statusu je u olašských Romů běžně pozorovatelný jev. Dříve se projevovalo zejména nošením šperků a elegantního oblečení na společenské události, jakými byly zejména oslavy, zábavy, svatby a jiné sešlosti Romů, které byly často koncipované pro široké rodiny. Na sebe prezentaci se při příležitosti vyražení „mezi Romy“ se hodně dbalo a dosud dbá. *O Vlašiko Rom si mindik šukáres urado* („Olašský Rom je vždycky krásně oblečen,“), říká se často (nejen) mezi borovanskými Romy.

Mezi (dá se říci) tradiční hodnoty olašských Romů patřila již zmiňovaná veřejná sebe prezentace cenných šperků, zejména masivních zlatých prstenů, zlatých náušnic, náhrdelníků a dalších. Česká romistka Milena Hübschmannová vysvětluje tento důvod historickým kontextem. Vzhledem k tomu, že tato skupina do konce padesátých let 20. století kočovala, koncentrovala materiální hodnoty ve zlatě. „*Zlato je cenné a snadno přenosné – a tak se*

12 Které se ovšem neliší od socioekonomické situace borovanských Olachů.

pro olašské Romy stalo základním uchovatelem materiálních hodnot i ukazatelem hodnoty společenské“ (Hübschmannová 1999: 5). Podobně Andrš dospívá k názoru, že zlato olašští Romové nenosí pouze jako dekoraci, ale také jako symbol svého sociálního statusu (Andrš 2016: 71). V posledních letech získalo toto okázalé sebezprezentování novou platformu, na které se rychle zabydlelo: Facebook a další sociální sítě.

Hodnota bohatství však nespočívá jen v rovině materiální. Vedle popsaného umu nashromáždit a ukazovat bohatství deklarují *Vlašika Rom* jako typický rys vlastní skupiny ještě další schopnost: umět se o tyto statky rozdělit s ostatními Romy. Jak řekl jeden můj informátor:

Me či kamav fere man t'avel. Sakones o Dél te del. Ke kodo-j mišto. Man te si, vi tut si. Te na naj, jekh avres šaj žutinas. Vareko žutij lovenca, vareko la vorbasa žutij. Haj kodo but kerel! Milióni kerel i čáči vorba, i šukár. Mange na musaj, či kako t'avel, či lóve, či khanči. I šukár vorba te phenesa mange, kodi inkro ando jílo. Sar te denas man miliárdi. Aven mande le Rom haj pinžárov len. Cha-de, phenav, inke vi lóve dav le. Jive. Káj me šaj dikhav manušes t'avel bokhálo vaj váreso! Žanav sar-i kodo, kana ando čoripe si manuš! Hoj trobuj te žutij jekh ávres! Ke kado-j o čáčimó. Kana inkres man haj me tut. Kodo sar te astardemas tu vastendar haj phenav: Dévla, či sim korkóri! Si ma manuš, si ma čáče manuš, láše jilesko-j! Hát kadi vorba-j čáči.

(„Nechci, abych se měl dobře jenom já. Ať dá Bůh všem. Protože tak je to dobré. Když mám já, máš i ty. Když nemáš, můžeme pomoci jeden druhému. Někdo pomáhá penězi, někdo dobrým slovem. A to dělá hodně! Správné, dobré slovo dělá miliony. Já nemusím mít ani tohleto, ani peníze, ani nic. Ale když mi řekneš dobré slovo, budu ho držet v srdci. To je jako bys mi dala miliardy. Přijedou ke mně Romové, co je odněkud znám. Jez, říkám jim, a dát ji ještě i peníze. A nic za to nechci. Já se nemůžu dívat na to, když někdo hladoví. Víím, jaké to je, když je člověk na mizině! Je potřeba pomoci jeden druhému! To je to správné. Když si ty vážíš

mě a já tebe. Jako kdybych tě chytl za ruku a řekl: Bože, nejsem sám! Je při mně člověk, opravdový člověk, s dobrým srdcem. Co jsem řekl, byla pravda.“) (FM, muž, r. 1950, nahráno 28. 6. 2009 v Jablonci n. N.).

Informátor se v promluvě odvolává k dodržování hned několika hodnot, které považuje za součásti *romipe*. Je v něm jednak obsažena sdílená představa, že *Vlašiko Rom žanel te vorbij /hačárel andi vorba/ žanel te phenel čáči vorba* („Olašský Rom umí mluvit/ rozumí promluvě/umí říct správné slovo – správnou promluvu“¹³). Čáči vorba (tj. pravdivá, správná promluva) by přitom měla být pronesena *romanes*, nikoliv *gažikanes*. Další důležité hodnoty představují podle informátorů *lášo jílo* (dobré srdce) a s tím související solidarita k ostatním Romům, zahrnující ochotu rozdělit se s nimi o své materiální statky. Antropolog Michael Stewart, který prováděl v 80. letech 20. století výzkum u olašských Romů v maďarském „Harangos“, hovoří v tomto kontextu o bratrské solidaritě nebo o udržování principu *bratrství* mezi Romy (Stewart 2005: 163-183). Podobně jako v případě „Harangos“ deklarovali i moji informátoři, že jeden druhého berou jako bratra – nebo sestru.

Kadžiki berš žánav la, o Dél te márel man, sar mura pheňa inkrav la. Vážis tuke les vaj la, kodola manušňa ando jílo, vi voj tut hapoj káde vážij. Sar tut inkres man maj palal, de („Už ji znám tolik let a vážím si jí jako sestry. Když si ho nebo jí vážíš, té ženy ve svém srdci, i ona si tě potom tak váží. A tak si mě potom i budeš dál vážít, opravdu.“) (FM, muž, r. 1950, nahráno 29. 6. 2009 v Jablonci n. N.).

Vlašika Rom se mezi sebou zcela běžně oslovují *muro phral /muri pheň*, tedy můj bratře, moje sestro, a to i pokud se právě seznámí a zjistí, že sdílejí stejnou subetnickou identitu. Starší Romy a Romky, opět i cizí, zase bývá zvykem oslovovat slovy *muri lala/ muro nano* (moje teto, můj strejdo). O tom, že *ame sam sa intré-gji phral*, tedy že jsme všichni bratři, se olašští Romové navzájem

13 Lemma *vorba* zahrnuje širší spektrum verbálního projevu: slovo, mluvení/ řečový akt, proslov, promluvu, řeč.

často ujišťují. Jak se domnívá Stewart, používání rodinné terminologie při vzájemném oslovování se je ideálem vztahu důvěry (Stewart 2005: 165). Jak moji informátoři deklarují, *le Rom inkren o nípo*, tj. váží si rodiny a představuje pro ně zásadní hodnotu; rodina poskytuje jednotlivci identitu i ochranu. Jak se domnívají, či *le Rumungrí* či *le Gáže* či *inkren o nípo káde sar ame* („ani Rumungrí ani Gadžové si neváží rodiny tak, jako my“).

S hodnotami solidarity a bratrství souvisí z emického pohledu další důležitý rys olašské kultury: *O Vlašiko Rom žanel te sikhavel le Romenge páčiv* („Olašský Rom dovede ostatní Romy pohostit“). Termín *páčiv*, obvykleji ve sloveské lovárštině *pátiv*¹⁴, je opět slovo, které prošlo zajímavým sémantickým posunem: od původního významu čest, počest, pocta, úcta (viz např. Hübschmannová, Šebková, Žigová 2001: 204), které se používá ve spojení *poctít pohoštění, udělat hostinu na někoho počest* se u olašských Romů termín *pátiv/páčiv* užívá i ve významu hostina, resp. příležitost setkání se s Romy, spojené s pohoštěním. Olašští Romové popisují velké množství zvyků (*sokáša*), které Romové v této souvislosti dodržují. Ty zahrnují široké spektrum drobných rituálů a společenských norem, komunikačních zvyklostí a ustálených frází. Tento kulturní model je sdílen ve velmi shodné podobě a je očekáván od všech olašských Romů.

Vlašiko Rom žanel te del d'es („Olašští Romové umí pozdravit“), zmiňují často členové této skupiny. Tento kulturní rys je značně kontrastní oproti zvyklostem okolních neolašských Romů, kde pozdravy nebývají zvykem. Při setkání dvou slovenských, tradičně usedlých Romů, bývá zvykem pronést otázku: *Kaj džas* („kam jdeš“) nebo *So keres* („co děláš“)? Setkání *Vlašika Rom*, kteří se delší dobu neviděli, doprovází halasné objímání, polibky na tváře, potřásání rukou a hlasité pronášení zdravice typu: *T'aves bachtálo, muro drago phral!* – *T'aves vi tu ča romňasa, če šavorenca!* („Buď šťasten, můj drahý bratře! – Buď i ty s tvojí ženou a dětmi.“). Při

14 Pro východoslovenskou varietu olašské romštiny je pravidelná hlásková změna z *t* > *č*.

příchodu k jiným olašským Romům, s kterými je návštěvník v občasném kontaktu, je zase zvykem pronést pozdrav *Lášo-j tumáro d'es!* (doslova: „dobrý je váš den!“), na což oslovni odpoví: *Te del o del vi tuke!* (Ať dá Bůh i tobě!). Nejen pozdrav, ale také umět ostatním Romů popřát štěstí a zdraví a vyžádat si možnost promluvit při setkání, je považované za důležitý rys *olašství*. *O Rom žanel te vorbij le Romenca* („Rom umí mluvit s Romy“); tj. vést obsahově i formálně patřičný rozhovor s ostatními, přičemž, jak si ukážeme dále, je tím myšlena zejména schopnost vést řeč v romštině). Vedle toho je z emického pohledu pro olašského Roma příznačné, že se umí dobře bavit a také zabavit ostatní: *žanel te kerel i vója le Romenge*, tj. umí dělat dobrou náladu, radost dalším Romům).

Vlašika Rom dále často zmiňují, že pro olašské Romy je také typické rozdělování sociálního prostoru i vykonávaných aktivit podle genderové příslušnosti. *Vlašika Rom* sdílí představy o tom, co je a co není *muršáňi/ žuvláňi búči* (mužská a ženská práce). Do těchto genderových stereotypů jsou opět socializovány děti již od raného dětství, a má se za to, že by si představu o takto rozděleném světě děti měly již velmi záhy osvojit¹⁵. Výsledkem je genderová diferenciacie činností, na první pohled viditelná například prostorovým uspořádáním society během setkání či hostin Romů¹⁶: muži a ženy sedí při těchto příležitostech odděleně. Právě tento rys je uváděn jako jeden z těch, kteří *Rumungři* nedodržují. Na druhou stranu, zejména u tohoto rysu můžeme pozorovat výše nastíněný rozpor mezi tzv. reálnou kulturou a kulturou ideální, tj. deklarovanou. Řada popisovaných jevů rozdělující mužské a ženské činnosti v praxi mnoha rodin zcela neplatí; o ideálu je ale ve všech rodinách shodně referováno.

15 Když jsem jednou zahrnula asi desetiletého chlapce, který si se mnou se zájmem povídal, do přípravy chlebičku na hostinu, jeho otec jej před očima všech surově zmlátil a přitom na něj křičel: *Haj so san, žuvlí?* („Copak seš ženská?“) (Zápis z terénního deníku 2003).

16 K tomu ve sledované lokalitě ovšem nikoliv během běžného setkávání se nebo posezení v rámci rodiny.

Jak jsem již předznamenala, výčet způsobů chování a typických vlastností olašských Romů, jak je tematizují borovanští Romové, takřka nebere konce. Na závěr výčtu toho, co patří do vlastního kulturního inventáře, nesíme opomenout zmínit také charakteristiky, které obsahují určité negativní konotace. Mezi ně patří často opakované rčení, že *o Vlašiko Rom šoha či phenel tuke o čači*pe (nikdy ti neřekne pravdu), *mindik arakhel peske spósobo* (vždycky si najde způsob, tj. jak něco vynalézavě udělat), *mindik mako bužanglo-j* (je vždycky trochu prohnaný, do šarištiny trefněji přeloženo jako „vybitý“), *mindik kušel haj solachárel* (stále kleje a zapřisahává). Jak je vidět, tyto autostereotypy opět zrcadlí některé hodnoty, jako je především vychytralost a určitá nezávislost na světě *Gadžů*.

Závěry

Na uvedené charakteristiky je třeba nahlížet jako na emickou tematizaci ideálu *romipe*, tj. „olašství“, které zrcadlí nejen sdílenou představu o kulturním inventáři této skupiny, ale také *boundary markers*, které z pohledu *Vlašika Rom* vydělují tuto skupinu od okolních Romů, ale i Neromů.

Na základě svého výzkumu docházím k závěru, že hranice mezi těmito etnickými skupinami jsou tematizované lokálními aktéry jako dané, jasně vytyčené a v podstatě neprostupné. Mé vlastní terénní pozorování však vypovídá o tom, že v (poměrně četných) individuálních případech prostupné jsou. Z tohoto důvodu je třeba nahlížet tyto hranice jako sociálně konstruované a zkoumat, jakým způsobem se tento konstrukt vytváří a jakými mechanismy se tyto dále udržují. Z hlediska dlouhodobého výzkumu v lokalitě se ukazuje, že složení komunity se v čase mění, avšak základní struktura, založená na vyhraňování se na základě etnické odlišnosti *Vlašika Rom* vůči Neromům a *Rumungrům*, zůstává stále stejná.

Použitá literatura:

Andrš, Z. (2016). Our God is Gold: Vlashika Rom at a Crossroads? *Ethnologia Actualis*, 16 (2), s. 66–80.

- Barth, F. (1969) Introduction. In: Barth, Fredrik (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen, Oslo, London: Universitets Forlaget, University Press, s. 1–23.
- Eller, J. D., Coughlan, R.M. (2016). Bída primordialismu: Demystifikace etnických vazeb. s. 155 – 176. in Jakoubek, Marek (ed). *Teorie ethnicity: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Elšík, V. (2003). Interdialect contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. In *International Journal of the Sociology of Language*, 162: 41-62 http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/Elsik_2003_Interdialect.pdf.
- Elšík, V., Hajská, M., Ort, J. (2017). *Slovník olašské romštiny*. Praha: FF UK. Dostupné online: https://romstina.ff.cuni.cz/sor/index_sor.php?q=rf&sd=s&se=%C4%8Dor. [cit. 19. 5. 2018].
- Grill, J. (2017). In *England, They Don't Call You Black!* Migrating Racialisations and the *Production of Roma Difference Across Europe*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Hajská, M. (2016). „Polokočovníci.“ Migrační trajektorie olašských Romů na Prešovsku od poloviny 19. století do současnosti. In: *Romano džaniben*, 2/2016, s. 7- 37.
- Horváthová, J. (2002). *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Člověk v tísní.
- Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A. (2001). *Romsko – český a český a česko romský kapesní slovník*. Praha: Fortuna.
- Hübschmannová, M. (1999). ..několik poznámek o hodnotách Romů. *Skica*. In: *Kolektiv autorů: Romové v České republice (1945-1998)*. Praha: Socioklub, s. 16-66.
- Jenkins, R. (2016). Přehodnocení ethnicity. In: Jakoubek, Marek (ed). *Teorie ethnicity: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s.133-139.
- Marušiaková, J. (1988). Vztahy medzi skupinami Cigánov. In: *Slovenský národopis*, r. 36, 1/98, s. 58-77.
- Stewart, M. (2005). *Čas Cikánů*. Brno, Barrister & Principal.

PETRO HABRYN
*Zakarpatská regionálna asociácia Rómov
«Romani Čerkheň» (Rómska hviezda), Ukrajina*

*doc. PhDr. MYCHAJLO ZAN, CSc.
Katedra politológie a verejnej správy,
Fakulta spoločenských vied,
Užhorodská Národná Univerzita, Ukrajina*

СИМ'Я ТА РОДИННІ ЗВ'ЯЗКИ У ГРОМАДСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ РОМІВ ЗАКАРПАТТЯ (УКРАЇНА) RODINA A PRÍBUZENSTVO VO VEREJNOM PRIESTORE RÓMOV NA ZAKARPATÍ (UKRAJINA)

Абстракт: У статті йдеться про роль родинних відносин у формуванні громадського середовища ромів Закарпаття. Констатовано наступні особливості функціонування ромських неурядових організацій Закарпатської області, які пов'язані з родинними відносинами: 1) керівництво одним і тим же лідером декількох організацій; 2) успадкування керівництва товариством близьким родичем після смерті голови; 3) близький родинний зв'язок представників керівних органів товариства; 4) близькі родинні стосунки голів різних організацій між собою. Визначальну роль у формуванні громадського середовища ромів Закарпаття відіграють представники «фамілій» Адамів, Папів та Тирпаків.

Ключові слова: роми Закарпаття, неурядова організація, громадський рух, родинні відносини, «фамілії», Адам, Пап, Тирпак.

Закарпаття – один із чотирьох регіонів України (також Крим, Одещина та Чернівецьчина) з поліетнічним складом, де історично переплелися долі багатьох етносів, виробилася традиція толерантного міжетнічного та міжконфесійного співіснування, земляцького патріотизму та локальної ідентифікації населення. Однією з неповторних складових поліетнічної мозаїки За-

карпатської області є ромська етнічна меншина. Перепис населення 2001 року засвідчив про 14 004 представників ромської етнічної громади на Закарпатті, в той час як за даними ромських неурядових організацій в краї нараховується понад 50 тис. ромів. Ця інформація фактично співпадає з даними подворових медичних обходів, адже станом на 31 грудня 2015 року закарпатські медики зафіксували 49 687 представників ромської етнічної громади [2, с. 71].

Для більшості ромів характерною є угорськомовна ідентифікація (62,4 %). Незначне число (20,5 %) ромського населення визначає ромську як рідну мову. Українську мову вважають рідною 16,7 % ромів. Поряд із цим можна виділити 5 етнодіалектних груп ромської громади Закарпаття:

- 1) ungrika roma (Берегівський, Виноградівський, Ужгородський та Мукачівський райони);
- 2) slovasika roma (Ужгородський район);
- 3) келдерари (бляхарі; табори у межах села Підвиноградово, селища Королево та міста Виноградово);
- 4) марамороські роми (Рахівський район);
- 5) румуномовні волохи (с. Мирча Великоберезнянського району, села Кам'яниця та Анталовці Ужгородського району, села Сімер, Тур'я Пасіка, Тур'ї Ремети та Порошково Перечинського району, села Обава та Верхня Визниця Мукачівського району та с. Довге Іршавського району).

Фактично роми є другою за чисельністю етнічною меншиною в Закарпатській області після угорців. Як відомо, на сьогодні в краї діє найбільш чисельна мережа саме ромських неурядових організацій. Станом на 1 лютого 2019 року, за даними офіційного сайту Центру культур національних меншин Закарпаття, у таблиці «Список національно-культурних товариств» нараховується 17 ромських неурядових організацій з усього 64 за списком. У таблиці «Інші громадські організації» ромських товариств нараховується 4 з 8 загалом [5].

Слід зазначити, що цей перелік ромських товариств

є далеко не повним. У таблицях, до прикладу, не вказані такі ромські громадські організації та благодійні фонди як Закарпатський обласний благодійний фонд «Ромське життя» («Романо джівіпен») (керівник – Іван Балог), Закарпатська обласна молодіжна громадська організація «Гідність» («Патів») (керівник – Віктор Човка), Закарпатський обласний благодійний фонд «Благо» (керівник – Елеонора Кулчар), Закарпатський обласний благодійний фонд «Праліпе» («Братерство») (керівник – Андрій Шугар), Громадська організація «Романо Бахтало Дром» (керівник – Арсеній Богар) та ін.

Також не наведена інформація про зареєстровані ромські товариства по районах Закарпатської області, а їх є також багато, зокрема у Виноградівському, Берегівському, Мукачівському, Перечинському, Ужгородському, Свалявському районах.

Отже, найбільша кількість неурядових організацій обласного статусу представляють саме ромську етнічну громаду Закарпаття. Із початку 1990-х років в елітному середовищі ромів виділилися два лідери – Аладар Адам (Закарпатське культурно-просвітне товариство циган «Романі Яг») та Йосип Адам (товариство циган Закарпаття «Рома»). Їхнє протистояння згодом стало передумовою створення потужних мега-організацій. В 1998 році виникла Закарпатська асоціація ромських громадських організацій «Єкгіпе» («Єдність»), яку очолив Аладар Адам, а в 2000 році – Конгрес ромів Закарпаття «Праліпе» («Братерство») на чолі з Йосипом Адамом (після смерті голови в лютому 2015 року, організацію очолює Сергій Чічак).

Ромські неурядові організації визначили за напрямками своєї діяльності кілька сфер суспільного життя Закарпаття. Зокрема, захищати соціально-економічні інтереси та відроджувати традиційну культуру ромів, відповідно до своїх статутів, покликані обласні товариства ромів «Романі зор» (Валерій Плісов), «Романі чгіб» (Борис Бучко), «Бахтало дром» (Золтан Пап), Закарпатське обласне товариство циган «Амаро Дром»

(Омелян Пап), культурне товариство циган «Ром сом» (Аладар Пап), товариство музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі» (Вільгельм Пап), Закарпатська громадська організація ромської інтелігенції «Нейве Рома» (Вільгельм Пап), культурне товариство по зихисту інтересів угорських ромів Закарпаття «Унг ромен» (Олександр Горват), Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство ромських жінок «Терне чая по нево дром» (Чіла Бакша), Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство «Роми ловари» (Іван Адам), обласне молодіжне товариство ромів «Романі бахт» (Наци Пап), Закарпатське обласне молодіжне культурно-просвітне товариство «Романе Гіля» (Ерік Гаракаль), Закарпатська обласна молодіжна організація «Гідність» («Патів») (Віктор Човка).

Діяльність ромських неурядових організацій Закарпатської області має кілька особливостей, пов'язаних з родинними відносинами, які не є притаманними іншим товариствам етнічних меншин краю.

1. *Створення та/або* керівництво кількома товариствами одним громадським лідером. Наприклад, Аладар Адам є одночасно головою товариств «Романі Яг» та «Єкгіпе». Йосип Адам був одночасно головою товариств «Рома» та «Праліпе». Свого часу Мирослав Горват був одночасно головою товариств «Романі черхень» та «Об'єднання ромів Ужгорода». Віллі Пап-молодший є одночасно головою товариств «Лаутарі» та «Нейве Рома».

2. *«Успадкування» керівництва товариством* близьким родичем після смерті голови. Так, після смерті голови товариства «Рома» Йосипа Адама у 2015 році, згодом товариство очолила його дочка – Світлана Адам. Після смерті голови товариства «Лаутарі» Віллі Папа-старшого у 2009 році, згодом товариство очолив його син – Віллі Пап-молодший. Після смерті голови товариства «Унг Ромен» Тиберія (Бейли) Горвата у 2018 році, згодом товариство очолив його син – Олександр Горват. Після смерті голови товариства «Романі Яг»

(м. Перечин) Ігната Тирпака у 2019 році, згодом товариство очолив його син – Едуард Тирпак.

3. *Близький родинний зв'язок керівних органів товариства.* Як правило, ромські громадські лідери практикують включати до складу керівних органів або засновників товариств своїх близьких родичів. Наприклад, станом на 2019 рік головою товариства «Романі черхень» є Розалія Горват – дружина заступника голови товариства Мирослава Горвата.

4. *Близькі родинні стосунки голів товариств між собою.* Історично сформована ієрархічна структура у ромських громадах прямо відображається і на локальному рівні – у місті Ужгород. Найдавнішим ромським поселенням Ужгорода був табір у мікрорайоні «Шахта». За переказами, понад сто років тому з угорських земель Подунав'я, сюди переселилися троє рідних братів – Яничку, Качка й Петю, які були досить заможними на той час [4, с. 25]. Від них, очевидно, й пішли три великі гілки ромів Ужгорода, які завжди були на верхній щабелі ромського суспільства – це «фамілії» Адам, Пап та Тирпак. Нащадки двох з цих «фамілій» стали причетними до створення багатьох ромських товариств у Закарпатській області.

1) *гілка Адамів.* Покійний голова товариства «Рома» Йосип Адам був двоюрідним братом Аладару Адаму – голови товариства «Романі Яг». Прикметно, що в кінці 1990-х років депутатом-ромом в Ужгородській міській раді був Аладар Адам, згодом у 2000-х роках два рази міським депутатом був Йосип Адам. Голова товариства «Романі черхень» Розалія Горват є донькою голови товариства «Романі Яг» Аладару Адаму. Голова товариства «Роми ловари» Іван Адам є рідним братом голови товариства «Романі Яг». Свого часу товариство «Терне чая по нево дром» очолювала Лілі Адам – дружина Аладара Адама.

2) *гілка Папів.* Голова товариства «Раїкане Рома» Аладар Пап-молодший є рідним сином голови товариства «Ром Сом» Аладара Папа-старшого. Голова товариств «Лаутарі» та «Нейве рома» Віллі Пап-молодший є племінником Аладару

Папу-старшому і відповідно двоюрідним братом Аладара Папа-молодшого.

Серед інших прикладів родинних відносин голів товариств з Ужгорода можна навести такі: голова товариства «Романо лунго трайо» («Ромське довге життя») Генадій Чічак та голова товариства «Романі доля» Золтан Адам є рідними братами. Голова товариства «Романі бахт» Наці Пап приходиться двоюрідним братом голові товариства «Романі чхіб» Борису Бучку. Голова товариства «Романе гіля» Ерік Гаракаль приходиться швагером голові товариства «Гідність» («Патів») Віктору Човці.

На сучасному етапі у ромському середовищі краю виділяється постать колишнього голови (нині заступника) Закарпатського обласного ромського об'єднання «Романі черхень» («Ромська зірка») Мирослава Горвата. Він піднімає найбільш болючі проблеми житєдільності закарпатських ромів – освіта, зайнятість, соціальне забезпечення, правовий захист, паспортизація ромського населення тощо. 30 грудня 2013 року відбулася зустріч ромів, які компактно проживають у кількох мікрорайонах Ужгорода. На це зібрання зареєструвалося 119 представників ромської громади обласного центру. Зустріч у такому форматі було скликано вперше за останні двадцять років. Основною метою цієї зустрічі стало створення формального ромського об'єднання та обрання лідера, який у майбутньому буде забезпечувати представництво ромів із метою вирішення конкретних практичних питань для ромів Ужгорода. Під час зустрічі одностайно було утворено ромське об'єднання, яке отримало назву «Об'єднання ромів Ужгорода». В результаті голосування, із трьох представлених кандидатур, присутні на зустрічі роми обрали нового лідера Мирослава Горвата. Пропорційно голоси за кандидатів розділилися наступним чином: за кандидатуру Йосипа Адама проголосувало 5 осіб, Сергій Чічак отримав 21 голос, за Мирослава Горвата свої голоси віддали 69 чоловік [3].

У 2015 році, вперше в політичній історії Ужгорода, депутатами

Ужгородської міської ради VII скликання стали відразу двоє ромів – Мирослав Горват (заступник голови товариства «Романі черхень», голова товариства «Об'єднання ромів Ужгорода») та Юрій Мандич (голова товариства «Об'єднаймо зусилля» («Екгетанес амарі зор»)).

14 квітня 2016 року Рішенням № 164 Ужгородської міської ради була створена «Координаційна рада в місті Ужгород з питань захисту та інтеграції в українське суспільство ромських національних меншин» [1]. Дана Координаційна рада є прикладом ефективної моделі співпраці органу місцевого самоврядування Ужгорода та ромських громадських лідерів міста.

Таким чином, ромський громадський рух Закарпатської області частково відображає традиційну ромську ієрархічну структуру громад. Патріархальні відносини у родині та специфічні риси етноменталітету ромського етносу продовжують віддігравати вирішальну роль у громадському середовищі ромів на Закарпатті.

Використані джерела:

1. Про координаційну раду в місті Ужгород з питань захисту та інтеграції в українське суспільство ромських національних меншин / Рішення Ужгородської міської ради № 164 від 14.04.2016 року. Ужгородська міська рада. Офіційний веб-сайт. URL: https://rada-uzhgorod.gov.ua/uploads/sites/2/2016/04/R_164_koordinacijna_rada.pdf (дата зверення: 01.12.2019).
2. Туберкульоз в Закарпатті (аналітично-статистичний довідник за 2011–2015 роки). Частина 1. Ужгород: Обласне клінічне територіальне медичне об'єднання «Фтизіатрія», 2016.
3. Цигани Ужгорода обрали собі за лідера громади Мирослава Горвата (ФОТО). Закарпаття онлайн *beta*. Дата оновлення: 30.12.2013. URL : <https://zakarpattya.net.ua/News/118350-TSyhany-Uzhhoroda-obraly-sobi-za-lidera-hromady-Myroslava-Horvata-FOTO> (дата зверення: 01.12.2019).

4. Фединишинець В.С. Чорний Циган (Кало Ром): Розповіді старого лаутара [Текст]: історико-романтична повість з життя ромів Закарпаття поч. ХХст. / В.С. Фединишинець; архівні фотодокументи, комент. В. Падяк; спогади, передм. В. Пап; Товариство музичної культури циган Закарпаття «Лаутарі». Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2001. 86 с.
5. Юридичні адреси національно-культурних товариств Закарпаття. Центр культур національних меншин Закарпаття. Дата оновлення: 02.03.2018. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/category/юрдичн-адреси-нацонально-культур/> (дата зверення: 01.12.2019).

*Doc. PhDr. MARIAN TOKAR, CSc.
Katedra politológie a verejnej správy,
Fakulta spoločenských vied,
Užhorodská Národná Univerzita, Ukrajina*

**ВПЛИВ ГРУПОВИХ ЦІННОСТЕЙ НА
СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
АКТИВНОСТІ РОМІВ ЗАКАРПАТТЯ**
VPLYV SKUPINOVÝCH HODNÔT NA ROZVOJ SOCIÁLNEJ
A PSYCHOLOGICKEJ ČINNOSTI ZAKARPATSKÝCH RÓMOV

Абстракт: У статті досліджується вплив групових цінностей на становлення соціально-психологічної активності ромів Закарпаття (Україна). У зміст матеріалу закладено аналітичне дослідження, яке здійснювалося громадською організацією «Агенція досліджень «Карпатія» з Ужгорода. Розглянуто групові цінності як обов'язковий структурний компонент функціонування та розвитку ромської етнонаціональної групи. Актуалізовано на соціальній складовій групової ідентичності ромів. Підтверджено особливості психологічного портрету ромської спільноти як спільноти суб'єктів, яка характеризується специфічним, властивим тільки для неї соціально-психологічним простором.

Ключові слова: групові цінності, соціально-психологічна активність, міжкультурна комунікація, громадська організація, ромська спільнота.

Вивчення ромської етносільноти як колективного суб'єкту займає важливе місце в системі соціально-психологічних досліджень регіональної соціальної психології, оскільки має особливе бачення впливу групових цінностей на динаміку активності ромів, зокрема в українському Закарпатті. Аналіз життя етносоціальної групи ромів говорить про наявність різних підходів до вивчення, осмислення й усвідомлення їх групового

психологічного портрету як особливої реальності людських взаємовідносин у середині та ззовні етноспільнотного середовища.

Дедалі більшого інтересу заслуговують дослідження і малих соціальних груп, зокрема ромської родини, сім'ї, громадських організацій та інших об'єднань громадян ромської національності, об'єднаних територіальних громад, компактно чи дисперсно в яких проживають роми. У такому контексті постає актуальне питання вивчення процесу функціонування цінностей, які виконують регулятивну функцію у взаємодії членів етноспільноти і впливають на процес її активності на різних групових рівнях.

Відповідно, постає ще одне логічне питання: що таке групові цінності та яку роль вони відіграють у процесі становлення соціально-психологічної активності ромів Закарпаття? За теоретичну базу нашого дослідження ми взяли соціально-психологічні підходи і на цій основі адаптивно розвинули бачення з боку неромських лідерів громадських організацій впливовості групових цінностей на становлення соціально-психологічної активності закарпатських ромів.

Отже, за науковим визначенням, групові цінності – це обов'язковий структурний компонент функціонування та розвитку будь-якої групи. У даному випадку ми розглядаємо дві специфічні групи – ромську етноспільноту (як макрогрупу) і ромську родину, сім'ю (як мікрогрупу). Дослідження функціонування таких соціальних ромських груп складає явище «групової динаміки». Вона актуалізує такі ознаки групових процесів як: утворення і розвиток групи, умови її формування та активності, особливості взаємозв'язку групи з індивідом та іншими подібними групами.

Тут розглядаємо ромську родину як динамічну групу, зосереджуючи увагу і на таких традиційних її складових як: внутрішньогрупові конфлікти, способи прийняття групових рішень, групова згуртованість, керівництво і лідерство, стилі лідерства, кооперація, вироблення групових правил, норм

і цінностей, формування функціонально-рольової структури групи та ін.

Важливим моментом, що характеризує вплив групових цінностей на становлення соціально-психологічної активності ромів Закарпаття є етнонаціональна ідентичність. Вона, у даному випадку, може інтерпретуватися як збереження і підтримка особистістю індивідуальної та групової цілісності, традиційної тотожності, етнокультурної неповторності, неперервності історії свого життя.

Соціально-психологічна ж складова групової ідентичності ромів фіксує можливість входження особистості в різні спільноти чи групи (внутрішня – етноспільнота ромів, зовнішня – українське суспільство). Варто згадати і фактор впливовості (традиційне лідерство у ромських групах), що визначає, в якій мірі групі важлива правильна реакція на дії її членів та витворення певної масової поведінки у ромів. Аналіз показує, що найбільш впливовими у такій групі будуть ті члени, які найкращим чином представляють їхній внутрішньогруповий консенсус.

Групова ідентифікація ромів Закарпаття, внаслідок групової локалізації, здійснюється завдяки механізму усвідомлення себе членом етноспільнотної групи, суб'єктом групової взаємодії, а отже, цінності «своїх» розцінюються як і свої власні цінності. При цьому, індивід може ідентифікувати себе на умовному макрорівні з певною великою групою, наприклад, національною меншиною, а на мікрорівні – на рівні «своєї» малої групи, наприклад родини, сім'ї. Така ситуація зумовлює процес сприйняття та прийняття групових цінностей індивідом та може як позитивно, так і негативно впливати на її процес соціалізації та адаптації у різнорівневих групах.

Соціально-психологічна активність ромів Закарпаття багато в чому залежить і від корегування стереотипного змісту їх сприйняття у суспільстві та їх реальної поведінки. Результати поверхневих досліджень неромських громадських організацій щодо стереотипності по відношенню до ромської

етноспільноти в регіоні свідчать про те, що громадяни ромської національності більше підвладні впливу цінностей, які виходить не ззовні, а з середини своєї спільноти (групи). Реакції, які відповідають груповим цінностям більш переконливі, ніж реакції, які йдуть у розріз із цими цінностями, а реакцією на внутрішньогрупові цінності може бути не тільки поступливість, а й відхилення від цих цінностей.

У центрі уваги даної проблеми стоїть і етнометодологія, яка досліджує організацію повсякденного життя ромів через аналіз безпосередньої комунікації людей. Її зміст розкриває міжособистісні комунікації, що регулюють взаємодію між людьми як у середині мікрогрупи, так і в макрогрупі. Конкретні стереотипи, які закріплюються в макрогрупі мають психологічний вплив на клімат у мікрогрупі і впливають на інших людей незалежно від того, якого значення вони їм надають. Етнометодологія акцентує увагу на способах і якісних характеристиках поведінки ромів за певними приписами. Зокрема, етнометодологія цікавиться не тим, чому люди здійснюють ті чи інші дії, а як вони це роблять, виходячи при цьому зі спільного запасу знань і цінностей.

Відповідно, ромська спільнота є такою спільністю суб'єктів, яка характеризується специфічним, властивим тільки для неї соціально-психологічним простором, який вони самі впорядковують та моделюють згідно до «своїх» групових норм і правил поведінки. Останнє, у свою чергу, впливає на способи і стилі взаємодії між учасниками етноспільноти, на вироблення і компонування нормативної поведінки членів цієї групи.

Групову взаємодію впорядковують і коректують також певні шаблони, які є традиційно локалізованими та визначають загальну стратегію їхньої поведінки. При цьому правила і план дій є регуляторами соціальної поведінки, де правила – це фіксовані соціокультурні нормативні шаблони поведінки, яких слід дотримуватися, а план – це також шаблон поведінки, але створений самим суб'єктом взаємодії.

Відповідно, названі визначення є наближеними до категорії «групові цінності». Соціально-психологічна специфіка взаємозв'язку між індивідуальними та груповими цінностями ромів акумулюється навколо питань про те, наскільки групові цінності є включеними або відповідають потребам членів групи, наскільки вони сприймаються, співвідносяться, доповнюються чи, навпаки, заперечуються індивідуальними цінностями кожного члена групи.

У сучасному соціокультурному контексті важливу роль має виконувати громадянська освіта і виховання, яка ставить за мету, насамперед, розвиток людини, її соціально-психологічне самотворення, самоактуалізацію та самовизначення. Важливим є створення умов для ціннісного самовизначення в просторі конкретного суспільного середовища для формування повноцінної суспільно-інтегрованої особистості, здатної зайняти автономну позицію на основі чітких групових цінностей і стійкої до впливу зовнішнього середовища.

Одночасно, ціннісне самовизначення ромів як мікрогрупи передбачає з боку суб'єктів групової взаємодії активний пошук, який залишає місце для власної свободи, саморегуляції, де суб'єкти конструюють відповідну реальність і є активними її творцями з урахуванням етнокультурних традицій. Одночасно, варто розуміти, що групові та індивідуальні цінності можуть продуктивно співіснувати в одному соціально-психологічному просторі, розвиватися автономно і мати один на одного взаємний вплив.

Тому ступінь прийняття групових цінностей у закарпатських ромів має певну специфіку. Незважаючи на те, що групові цінності у ромів визначаються на мікрорівні (родина, сім'я чи кожен сам для себе на індивідуальному рівні), групова цінність на мікрорівні (ромська етноспільнота) розглядається як гнучке та схильне до модифікацій утворення, яке за сприятливих умов передбачає перехід до більш раціональних, прогресивних групових цінностей (адапованих до суспільних). Проте цей

феномен у ромської етноспільноти Закарпаття найслабше проявляється, оскільки ромська група в регіоні є однією із найбільш локально закритих і не сконсолідованих навіть на рівні «своєї» макрогрупи та слабо інтегрованою в українське суспільство загалом.

Тобто у ромів відчутною залишається перевага цінності мікрогрупи (родини, сім'ї) над цінністю макрогрупи, яка має як внутрішнє (консолідація етноспільноти всіх ромів), так і зовнішнє (інтеграція в українське суспільство) вираження.

Використані джерела:

1. Левин К. Теория поля в социальных науках. СПб., 2000. 406 с.
2. Михайлишин У. Б. Психологія функціонування цінностей у студентських групах: *монографія*. Северодонецьк, 2016. С. 57–101.
3. Тернер Дж. Социальное влияние. СПб., 2003. С. 226.
4. Пізнання змінює сприйняття: *навчально-методичний посібник*. Упорядник: М. Токар. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2018. 120 с.
5. Эриксон Э. Детство и общество. СПб., 1996. 592 с.
6. Garfinkel H. Studies in ethnomethodology. N.Y. 1967. 278 p.

*PaedDr. MONIKA MIŇOVÁ, PhD.
Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky a psychológie
Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove*

ZAPOJENIE RODINY DO NEFORMÁLNEHO VZDELÁVANIA DETÍ PREDŠKOLSKÉHO VEKU

Abstrakt: V príspevku autorka predstaví neformálne vzdelávanie detí predškolského veku so zapojením rodiny. Sústreď sa na pozitíva a negatíva spolupráce a skúseností so zapojením rodiny v rámci tohto druhu aktivity národného projektu Škola otvorená všetkým.

Kľúčové slová: neformálne vzdelávanie, tútori, stimulačný program

Neformálnym vzdelávaním, po roku 1989 sa v dôsledku zrušenia mnohých materských škôl, začali zaoberať mnohé mimovládne organizácie. Jednou z najvýraznejších, ktorá ovplyvnila neformálne aj inštitucionálne vzdelávanie na predprimárnom a primárnom stupni, bola Nadácia škola dokorán (1994) s Metodikou Krok za krokom. Nadácia vo svojej filozofickej rovine vytvorila koncept celoživotného vzdelávania v dimenzii otvorenej spoločnosti, ktorá netvorí konečné úsudky a uznáva ustavičný vývoj a vnútorný potenciál každého jedinca. Vo výchove a vzdelávaní detí počíta so spoluúčasťou rodiny a komunity. Metodika sa opiera o 4 princípy založené na: starostlivosti, vzťahoch, komunikácii, komunitu. Ďalšou významnou mimovládnu organizáciou bola Nadácia pre rómske dieťa (1991) a jej predškolský program pre deti a rodičov pod názvom - Vzdelávacie centrá (1993), pôsobiace na východnom Slovensku. Primárne sa zaoberali 5-6 ročnými deťmi so SZP a ich rodičmi aj širšou komunitou. Vzdelávacie centrá sa venovali aj deťom na primárnom stupni prostredníctvom klubov, doučovania a osvetovej práce. Nadácia neskôr zmenila svoj názov na INFOROMA a od roku 2004 sa premenovala na OZ Vyrovná-

vane šancí, ktoré sa doteraz venuje aj neformálnej výchove rómskych detí následkom nízkej miery ich zaškolenia v materských školách. Neformálnou výchovou a vzdelávaním detí z marginalizovaných skupín, sa doposiaľ zaoberali a zaoberajú, ako sme už spomínali, iba mimovládne organizácie. Tie prostredníctvom komunitnej práce, vlastných centier a klubov, zastupujú úlohu štátu, ktorý zatiaľ nevytvoril podmienky na inštitucionálnu predškolskú prípravu všetkých detí.

Projekt Škola otvorená všetkým (ŠOV) nadväzuje na výsledky troch predchádzajúcich národných projektov pod taktovkou Metodicko-pedagogického centra (MRK, MRK2, PRINED) a jeho jedinečnosť spočíva vo vytvorení efektívneho modelu spolupráce viacerých zložiek vzdelávacieho systému, t. j. podpora a vzájomná spolupráca pedagógov a odborných zamestnancov materských a základných škôl vrátane pedagogických asistentov, odborných zamestnancov z CPPPaP, ako aj učiteľov zabezpečujúcich neformálne vzdelávanie detí predškolského veku mimo vzdelávacieho systému spolu s ich tútormi (rodičia týchto detí). Projekt bol realizovaný od 01.02.2016 - 30.11.2019. **Cieľom** projektu bolo podporou inkluzívneho vzdelávania a skvalitnením profesijných kompetencií pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov zabezpečiť rovnaký prístup ku kvalitnému vzdelávaniu a zlepšiť výsledky a kompetencie detí a žiakov.

V našom príspevku sa budeme venovať jednej aktivite zo všetkých aktivít, ktoré boli súčasťou tohto projektu a to neformálnemu vzdelávaniu so zapojením rodičov. Bližšie si predstavíme, čo znamená v našom ponímaní daného projektu neformálne vzdelávanie.

Neformálne vzdelávanie:

- ✓ je zamerané na výchovu a vzdelávanie detí z MRK, ktoré nemôžu navštevovať alebo nenavštevujú materskú školu z rôznych dôvodov (napr. nepostačujúce kapacity MŠ, pretrvávajúca nedôvera rodičov voči školskej inštitúcii, nezaujem rodičov o predprimárne vzdelávanie, finančné dôvody

a iné). Zúčastňujú sa ho deti z MRK s cieľom nadobudnúť kompetencie potrebné pre úspešný vstup na primárne resp. predprimárne vzdelávanie (hygienické návyky, komunikačné zručnosti, sociálne správanie, rozvoj jemnej motoriky a grafomotoriky a pod.),

- ✓ nenahrádza inštitucionálne predprimárne vzdelávanie, ale reaguje na nedostatočnú až žiadnu pripravenosť detí mimo vzdelávacieho prúdu na školské prostredie pri realizovaní činností rozvíjajúce osobnosť detí, vhodný výchovný prístup rodičov, motivuje komunitu k adekvátnej výchove a vzdelávaniu od útleho veku.

Neformálne vzdelávanie sa realizovalo 2x týždenne. Jedno stretnutie trvalo 2 hodiny. Na stretnutí bol prítomný aj jeden z rodičov dieťaťa, ktorý bol do vzdelávania aktívne zapojený ako tútor svojho dieťaťa. Neformálne vzdelávanie viedla vybraná učiteľka MŠ s aktívnou pomocou pedagogického asistenta. Vzhľadom na zmennosť učiteliek bolo výhodou, ak aktivitu viedli 2 učiteľky. Cieľovú skupinu tvorili deti z MRK, ktoré nenavštevujú MŠ, spravidla rok pred nástupom na plnenie povinnej školskej dochádzky. Zúčastňovali sa ho prevažne deti, ktoré mali rok pred nástupom na povinnú školskú dochádzku, s cieľom nadobudnúť potrebné kompetencie potrebné pre úspešný vstup na primárne vzdelávanie (max. 15 detí + 15 tútorov/1 skupina). Minimálny počet detí v skupine mohol byť 5 detí pri oprávnení výdavkov na stretnutie. V prípade nenaplnenia cieľovej skupiny, sa neformálneho vzdelávania mohli zúčastniť aj deti mladšie, s cieľom nadobudnúť potrebné kompetencie pre budúci vstup do materskej školy (hygienické návyky, komunikačné zručnosti, sociálne správanie, rozvoj jemnej motoriky a grafomotoriky a pod.).

Pre potreby neformálneho vzdelávania boli zostavené odborné materiály v podobe Manuálu pre pedagogických zamestnancov pre neformálne vzdelávanie a Stimulačného programu pre neformálne vzdelávanie. Manuál je rozdelený na dve kapitoly. Prvú kapitolu tvoria Teoretické východiská a autorka sa konkrétne venuje Rodine,

Dieťaťu, Pedagogickým zamestnancom a Prostrediu. Všetky časti sú vzájomne poprepájané a tvoria elementárny základ pre neformálne vzdelávanie, ktoré má svoje špecifiká. Dôležitou súčasťou sú rodičia, ktorí budú priamymi aktérmi spolu so svojimi deťmi v prostredí, ktoré im bude málo známe a väčšinou neznáme, ale je veľmi potrebné pri stimulácii a motivácii k činnostiam. Rodičia (tútori) mali by byť v symbióze s realizátormi neformálneho vzdelávania, aby vzdelávanie bolo efektívne. V tejto kapitole sú uvedené aj cenné rady, ktoré učители a pedagogickí asistenti budú môcť uplatniť pri práci s tútormi a účastníkmi neformálneho vzdelávania.

V druhej kapitole sa autorka venuje Metodike a organizácii aplikovania Stimulačného programu pre neformálne vzdelávanie. Jasne a stručne popisuje ako pracovať so stimulačným programom, explicitne sú uvedené pokyny pre deti, rodičov, pre učiteľku a pedagogického asistenta.

Východiská tvorby stimulačného programu pre neformálne vzdelávanie sú: Projekt MRK I., Projekt MRK II., Projekt PRINED, Zistenia ŠŠI, Počet neprijatých detí do materskej školy, Metodika Krok za Krokom, Stratégie rozvíjania rómskych detí predškolského veku Program celodenného pôsobenia - Nadácia pre rómske dieťa a Hráme (učíme) sa doma - OZ Vyrovnávanie šancí.

Cieľom stimulačného programu bolo zvýšiť zaškolenosť detí zo SZP (MRK), ktoré sa nachádzajú mimo školského systému.

Niekoľko informácií pre učiteľku na prácu so stimulačným programom: Program je spracovaný v rámciovej a otvorenej podobe. Možno ho rozširovať o ďalšie tvorivé nápady, ktoré sa budú orientovať na modelové príklady aktivít, hier a cvičení určených na stimuláciu rôznych psychických funkcií dieťaťa. Aktivity, cvičenia a hry sú koncipované na týždeň. Učiteľka si vyberá, čo bude realizovať počas prvého stretnutia a čo si ponechá na druhé stretnutie. Navrhované aktivity, cvičenia a hry sú pre učiteľku ponukou a je na jej situačnom rozhodovaní čo a či všetko alebo len niečo s deťmi a ich rodičmi-tútormi v jednotlivé stretnutia zrealizuje. Rozhodnutie o uskutočnení jednotlivých aktivít, hier a cvičení budú

individuálnou alebo skupinovou formou je v odborno-metodickej kompetencii každého učiteľa/učiteľky. Učiteľka by mala začať jednoduchšími aktivitami a hrami a postupne, avšak veľmi opatrne, pokračuje stále s vyšším stupňom náročnosti určitej hry alebo cvičenia. Súčasťou stimulačného programu je aj ďalšia príloha, ktorá obsahuje pracovné listy pre deti, ktoré môže učiteľka využívať priamo na stretnutiach s deťmi, alebo niektoré využiť ako domácu úlohu.

Niekoľko informácií pre učiteľku na prácu s rodičmi-tútormi: Rodičia-tútori musia byť priamo zapojení do práce s deťmi. V stimulačnom programe je presne napísané, kde a kedy budú rodičia-tútori priamo zapojení spolu so svojimi deťmi do neformálneho vzdelávania, napr. môžu deťom pomáhať pri pracovných listoch. Pri tejto aktivite však odporúčame učiteľkám určiť v začiatkoch pravidiel možnosti zasahovať deťom do ich práce. Veľa rodičov-tútorov má tendenciu nielen dieťaťu pomáhať, ale celú prácu aj za nich urobiť. Ďalej môžu deťom predviesť aj vlastné schopnosti, napr. zapojiť sa hrou na hudobnom nástroji, ručnými prácami, pomocou pri príprave pomôcok a odmiern pre deti, upratovaní hračiek, alebo porozprávaním vlastných zážitkov. Súčasťou stimulačného programu je aj Pracovný (rozprávkový) zošit pre prácu rodičov-tútorov s deťmi v domácom prostredí. Vzhľadom k situácii, že väčšina rodín s ktorými budeme pracovať nedisponuje dostatočným množstvom detských kníh, pripravili sme pre nich „Rozprávkový zošit“, ktorý obsahuje niekoľko rozprávok, ktoré môžu rodičia/tútori čítať deťom doma a zároveň s nimi plniť jednoduché úlohy, ktoré sú pod textom. Prácu rodiča-tútora s dieťaťom v zošite koordinujú pedagogickí zamestnanci na stretnutí jasnou inštrukciou a pokynmi „na doma“. Splnené úlohy ohodnotia v úvode ďalšieho stretnutia, pred celou skupinou. Táto aktivita mimoriadne povzbudzuje a motivuje deti aj rodičov-tútorov k ďalšej činnosti. Pracovný (Rozprávkový) zošit si rodičia-tútori nosia na každé stretnutie.

Niekoľko informácií pre rodičov-tútorov od učiteľky: Ubezpečte rodičov-tútorov, že čas strávený s dieťaťom je tá naj-

lepšia investícia! Okrem toho, že dieťaťu pomôžu nadobudnúť, prípadne zlepšiť niektoré zručnosti, pomáhajú svojmu dieťaťu uspokojovať tie najdôležitejšie psychické potreby: pocit istoty, bezpečia a lásky, ktoré tvoria nevyhnutné atribúty šťastného detstva. Neslobodno zabúdať ani na častejšiu pochvalu dieťaťa za jeho výkon. Treba poučiť rodičov-tútorov, aby dieťa neodrádzali od práce svojimi kritickými poznámkami, ale aby skôr využívali pozitívne podporné vety typu: „Neboj sa, nabudúce ti to už pôjde určite lepšie,“ alebo „Pozri ako výborne sa ti podarilo toto!“ Apelujte na rodičov-tútorov, aby s dieťaťom čo najviac komunikovali, dávali mu jednoduché úlohy okolo domu, pozorovali s ním prírodu, resp. jednoducho sa s ním hrali, najlepšie spontánnym a prirodzeným spôsobom. Pozdrav, poďakovanie a požiadanie nie sú samozrejmosťou u všetkých rodičov-tútorov. Vytváraním kultúrno-spoločenských návykov u detí nepriamo pôsobíme aj na rodičov-tútorov. V programe je rozpracovaný podrobný harmonogram 2 hodinového stretnutia s jednotlivými časťami, ktoré sú konkrétne charakterizované. Uvedieme príklad harmonogramu stretnutia:

1. Organizačné činnosti (5 min.)
2. Hravá chvíľka (15 min.)
3. Stretnutie v kruhu (10 – 15 min.)
4. Pohybová aktivita (10 min.)
5. Hlavná aktivita (60 min.)
6. Hodnotiaci kruh (5 min.)
7. Inštrukcie pre rodičov-tútorov na aktivity v domácom prostredí (5 – 10 min.)

V samotnom stimulačnom programe autorka popisuje okrem cieľov, úroveň a kompetencie, ktoré by malo dieťa pred vstupom do ZŠ dosiahnuť v oblasti reči, jemnej a hrubej motoriky, sociálnej zrelosti, matematiky. Stimulačný program je rozpracovaný na celý školský rok, teda od septembra do júna. Materiál je určený pre učiteľky MŠ a je veľmi dobrou pomôckou pre ich prácu na neformálnom vzdelávaní. Učiteľky tak dostávajú do rúk materiál, ktorý je konkrétny, jasný a zrozumiteľný, ale zároveň aj variabil-

ný. Konkrétne aktivity budú nápomocné učiteľkám k rýchlejšej orientácii a najmä nebudú musieť sa dlho pripravovať na stretnutie, keďže neformálne vzdelávanie je mimo ich pracovnej doby. Konkrétne aktivity pre rodičov sú pridanou hodnotou a rodičom sa doposiaľ takto cielene nikto nevenoval. Zaujímavou časťou po danom mesiaci je Osvetová činnosť pre rodičov. Témy sú pre rodičov podnetné, zaujímavé, ale aj potrebné pre ich vlastné sebazvedľávanie. Stimulačný program obsahuje dve prílohy. Jednou z príloh sú pracovné listy, ktoré učiteľka využíva s deťmi na stretnutiach alebo ako domácu úlohu. Druhou prílohou je pracovný zošit (Rozprávkový zošit), ktorý je určený pre prácu rodičov-tútorov a detí v domácom prostredí. Autorkou pracovných listov a pracovného zošita je Janka Nižníková. Tieto prílohy sú spracované veľmi kvalitne a boli nápomocné pri neformálnom vzdelávaní detí.

Manuál pre pedagogických zamestnancov k neformálnemu vzdelávaniu a Stimulačný program pre neformálne vzdelávanie je zameraný na stimuláciu a rozvoj oblastí, ktoré sú u detí problémové a zároveň potrebné pre rozvoj ich kompetencií a jednotlivých stránok pripravenosti dieťaťa na vstup do základnej školy.

Názory učiteľov na zapojenie rodičov do neformálneho vzdelávania

Na základe skúsenosti zo zapojenia rodičov do neformálneho vzdelávania sme získali určité pozitívne aj negatívne vyjadrenia na túto spoluprácu. Tie boli u rodičov v jednotlivých lokalitách zapojenia sa do projektu odlišné a učiteľky ich pomenovali rôzne. My sme vytvorili sumár názorov (nie všetkých), ktoré z neformálneho vzdelávania vzišli.

Pozitíva spolupráce:

- ✓ zlepšila sa komunikácia medzi deťmi a rodičmi,
- ✓ rodičia deti ochraňovali, povzbudzovali, chválili aj upokojovali,
- ✓ rodičia chápali dôležitosť vzdelávania pre deti,
- ✓ rodičia mali záujem pomáhať svojim deťom,
- ✓ rodičia prejavili záujem o informácie o výchove a vzdelávaní svojich detí,

✓ rodičia mali záujem o domáce úlohy.

Negatíva spolupráce:

✓ na začiatku rodičia boli pasívni,

✓ nechápali, čo od nich učitelia chcú a požadujú,

✓ niekedy svojim deťom nadávali,

✓ vykonávali za nich aktivity,

✓ nemali záujem sa zapojiť do tancovania, spievania,

✓ zabúdali priniesť úlohy, ktoré mali s deťmi plniť v domácom prostredí,

✓ veľa rodičov bolo v programe kvôli financiám.

Z evalvačných zistení vyplýva, že vedenie rodičov k spolupráci učiteľkami je nevyhnutné. Benefitmi neformálneho vzdelávania bola aj skutočnosť, že učitelia sa nespoliehali len na iniciatívu rodičov, ale ich postupne vťahovali do celého diania. Rodičia získali predstavu o učení sa detí v materských školách. Tieto skúsenosti sú dobrým základom pre ďalšiu spoluprácu rodiny a školy.

Úspešnosť tohto stimulačného programu je podmienená:

- pravidelnou dochádzkou detí na neformálne vzdelávanie,
- zodpovedným prístupom rodičov-tútorov,
- vytvorením podnetného prostredia na neformálne vzdelávanie,
- osobnou zanietenosťou učiteliek a pedagogických asistentov.

Zoznam bibliografických odkazov:

MIŇOVÁ, M. 2017. *Manuál pre pedagogických zamestnancov a Stimulačný program pre neformálne vzdelávanie*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, Ševčenkova 11, 850 11 Bratislava, 2017. 145 s. ISBN 978-80-565-1439-9.

<http://npsov.mpc-edu.sk/administracia/administracia-neformalne-vzdelavanie>

*doc. PaedDr. MILENA LIPNICKÁ, PhD.
Pedagogická fakulta
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,*

*Mgr. ALENA VRÁBL'OVÁ
Metodicko-pedagogické centrum,
regionálne pracovisko Prešov*

NÁZORY UČITELIEK NA SPOLUPRÁCU S RODIČMI DETÍ Z MARGINALIZOVANÝCH RÓMSKYCH KOMUNÍT V NEFORMÁLNO M VZDELÁVANÍ

Abstrakt: V príspevku sú prezentované čiastkové výsledky priebežnej evalvácie neformálneho vzdelávania v národnom projekte Škola otvorená všetkým. Cieľom príspevku je informovať o názoroch učiteliek materských škôl na spoluprácu s rodičmi detí z marginalizovaných rómskych komunít v neformálnom vzdelávaní. Na zisťovanie názorov učiteliek na spoluprácu s rodičmi bol použitý pološtruktúrovaný rozhovor. Otázky pre rozhovor boli súčasťou evalvačného nástroja, ktorý určoval štruktúru aj spracovanie poznatkov z evalvácie. Štruktúra evalvačného rozhovoru a zaznamenávania výsledkov umožnila kvantitatívne a kvalitatívne zisťovanie. Evalvačné rozhovory boli realizované s 85 učiteľkami na konci júna 2018. Hodnotili spoluprácu s 516 rodičmi v školskom roku 2017/2018 v neformálnom vzdelávaní. Učiteľky v hodnotiacich stanoviskách najviac ocenili pomoc rodičov deťom pri kreslení. Uznali, že rodičia viedli svoje deti k spolupráci s učiteľkami. Na dobrej až veľmi dobrej úrovni učiteľky hodnotili spoluprácu s rodičmi pri riešení problémov detí v komunikácii, v spolupráci detí a správaní detí. Podobne hodnotili aj vzťah rodičov k spolupráci. Uvedli, že rodičia sa správali priateľsky a mali k učiteľkám pozitívny vzťah.

Kľúčové slová: evalvácia, neformálne vzdelávanie detí, spolupráca s rodičmi, marginalizované rómske komunity.

ÚVOD

Neformálne vzdelávanie detí je obvykle realizované v prepojení na ciele, obsah a prostriedky formálneho vzdelávania určitého stupňa v školskom systéme, avšak v špecifických podmienkach a organizácii. Neformálne vzdelávanie nenahrádza formálne vzdelávanie, ani u detí predškolského veku predprimárne vzdelávanie v materských školách. V rámci neformálneho vzdelávania sú realizované činnosti rozvíjajúce osobnosť dieťaťa v spolupráci učiteľov/iek, rodičov, zákonných zástupcov alebo zástupcov z komunity. Neformálne vzdelávanie môže prebiehať v rámci projektových, komunitných, občianskych a iných aktivít s výchovno-vzdelávacím zameraním.

Cieľom neformálneho vzdelávania v národnom projekte Škola otvorená všetkým (ďalej NP ŠOV) bolo predchádzať neoprávnenému zaraďovaniu detí do systému špeciálneho školstva a **zlepšiť pripravenosť detí** zo sociálne znevýhodneného prostredia (ďalej marginalizovaných rómskych komunit - MRK), ktoré nenavštevujú materskú školu **na vstup do základnej školy**. Neformálne vzdelávanie v NP ŠOV bolo realizované pod odborným vedením garanta pre neformálne vzdelávanie a riaditeľov/iek materských škôl zapojených do projektu. Neformálne vzdelávanie uskutočňovali pedagogickí zamestnanci (ďalej učiteľky materských škôl) v spolupráci s rodičmi. V neformálnom vzdelávaní bol realizovaný stimulačný program s úlohami pre deti aj v rodinnom prostredí. Aktivity neformálneho vzdelávania boli realizované v prostredí materských škôl (prípadne v komunitných centrách) 2x 2 hodiny týždenne.

Cieľom evalvácie neformálneho vzdelávania v NP ŠOV bolo poznať, posúdiť a hodnotiť prínosy (efekty tzn. najvýznamnejšie pozitívne zmeny, výsledky) v troch oblastiach:

- A. Zlepšenie školskej pripravenosti detí vplyvmi stimulačného programu** (sociálny, komunikačný, umelecký, kognitívny, psychomotorický rozvoj detí),
- B. Spolupráca učiteliek s rodičmi** (pomáhajúci prístup k deťom, oblasti spolupráce, vzťah rodičov k spolupráci),
- C. Optimálnosť neformálneho vzdelávania** (hodnotenie neformálneho vzdelávania).

V danom príspevku sú prezentované výsledky priebežnej evalvácie spolupráce učiteliek s rodičmi detí z marginalizovaných rómskych komunít v neformálnom vzdelávaní.

METÓDY EVALVÁCIE

Učiteľky pod vedením desiatich evalvátorov (členov RES - NP ŠOV) evalvovali neformálne vzdelávanie detí zo sociálne znevýhodneného prostredia (MRK). Pracovali v 47 materských školách zapojených do NP ŠOV. Učiteliek zapojených do evalvácie neformálneho vzdelávania bolo 85 s rôznymi stupňami pedagogického vzdelania. Evalvovali proces a výsledky neformálneho vzdelávania 446 detí z marginalizovaných rómskych komunít. Išlo iste o skúsené učiteľky, lebo priemerný počet rokov ich pedagogickej praxe bol 19 rokov. Na neformálnom vzdelávaní sa v priebehu školského roka 2017/2018 zúčastňovalo 516 rodičov. Na zisťovanie názorov učiteliek na spoluprácu s rodičmi bol použitý **pološtrukturovaný rozhovor**. Otázky pre rozhovor boli súčasťou evalvačného nástroja.

Evalvačný nástroj s názvom Evalvácia neformálneho vzdelávania detí predškolského veku zo sociálne znevýhodneného prostredia (MRK) v národnom projekte Škola otvorená všetkým (záznamový a sumárny hárok pre evalvátorov) určoval štruktúru evalvačného rozhovoru aj spracovávanie poznatkov z evalvácie. Štruktúra evalvačného rozhovoru a zaznamenávania jeho výsledkov umožňovala kvantitatívne i kvalitatívne zisťovanie. Rozhovory s učiteľkami viedli evalvátori NP ŠOV na konci neformálneho vzdelávania v júni 2018. Do záznamových hárkov mohli tiež napísať vlastné postrehy zo situácií vedenia rozhovorov s učiteľkami aj rodičmi.

Získané údaje z evalvácie spolupráce učiteliek a rodičov v neformálnom vzdelávaní boli vyhodnotené kvantitatívne a interpretované opisnou štatistikou. Spresnené boli vybranými a za týmto účelom poskladanými výpoveďami učiteliek.

VÝSLEDKY EVALVÁCIE

Učiteľky v hodnotiacich stanoviskách informovali o možnostiach a okolnostiach spolupráce s rodičmi v neformálnom vzdelávaní detí. Mieru a kvalitu spolupráce vyjadrili najskôr na škále hodnotenia

(H): 1 (výborný) – 2 (veľmi dobrý) – 3 (dobrý) – 4 (dostatočný) – 5 (nedostatočný). Následne konkretizovali svoje hodnotenia vysvetľujúcimi výpoveďami názorov a skúseností. To isté hodnotenie mohli učiteľky prisúdiť vo viacerých oblastiach hodnotenia. Učiteľky v rámci spolupráce s rodičmi v neformálnom vzdelávaní hodnotili pomáhajúci prístup k deťom (6), oblasti spolupráce (7) a vzťah rodičov k spolupráci v neformálnom vzdelávaní. Vybrané výsledky tohto hodnotenia sú ďalej uvedené.

Pomáhajúci prístup rodičov k deťom

Priemerné hodnoty hodnotiacich názorov učiteliek v indikátoroch hodnotenia sú uvedené v nasledujúcej tabuľke na škále 5 bodov - výborne, 4 body - veľmi dobre, 3 body – dobre, 2 body - dostatočne, 1 bod - nedostatočne. Celkovo učiteľky hodnotili pomáhajúci prístup rodičov k deťom za dobrý až veľmi dobrý, čo ukazujú priemerné bodové hodnoty v tabuľke č. 1.

Tabuľka 1: Priemery bodov hodnotenia pomáhajúceho prístupu rodičov k deťom podľa názorov učiteliek

6.3	<i>Rodičia so záujmom pomáhali deťom pri kreslení.</i>	4,34
6.4	<i>Rodičia viedli deti k spolupráci s učiteľkami</i>	4,32
6.3	<i>Rodičia so záujmom pomáhali deťom tvorení.</i>	4,26
6.2	<i>Rodičia ochotne deťom pomáhali s obúvaním.</i>	4,25
6.2	<i>Rodičia ochotne deťom pomáhali s obliekaním.</i>	4,23
6.4	<i>Rodičia deti viedli k slušnému správaniu.</i>	4,19
6.2	<i>Rodičia ochotne deťom pomáhali s hygienou.</i>	4,04
6.4	<i>Rodičia deti viedli k bezpečnému pohybu.</i>	4,04
6.1	<i>Rodičia sa s deťmi radovali.</i>	4,00
6.4	<i>Rodičia deti viedli k spolupráci s ostatnými deťmi.</i>	4,00
6.2	<i>Rodičia deťom ochotne a trpezlivo pomáhali s ukladaním hračiek.</i>	3,94
6.2	<i>Rodičia deťom ochotne a trpezlivo pomáhali s riešením problémov.</i>	3,91
6.1	<i>Rodičia sa s deťmi ochotne a trpezlivo učili.</i>	3,86

6.3	<i>Rodičia deťom so záujmom pomáhali pri spievaní.</i>	3,84
6.4	<i>Rodičia deti viedli k vytrvalosti v činnostiach.</i>	3,83
6.3	<i>Rodičia deťom so záujmom pomáhali pri tancovaní.</i>	3,78
6.1	<i>Rodičia sa s deťmi ochotne a trpezlivo hrali.</i>	3,74
6.1	<i>Rodičia sa s deťmi ochotne a trpezlivo rozprávali.</i>	3,67
6.1	<i>Rodičia sa s deťmi ochotne a trpezlivo pohybovali.</i>	3,57
6.3	<i>Rodičia deťom so záujmom pomáhali cvičení.</i>	3,48

Učiteľky najviac ocenili pomoc rodičov k deťom pri kreslení a tvorení.

„Rodičia boli spočiatku dosť pasívni. Najskôr nechápali, čo od nich chceme. Niekedy svojim deťom nadávali, napomenuli ich nadávkou. V tejto oblasti došlo k výraznému zlepšeniu po počiatočnom váhaní. Rodičia boli veľmi spontánni a musela som ich napomínať, aby nechávali väčší priestor pri aktivitách samotných deťom. Niekedy som musela rodičov stopnúť, aby nepracovali za deti. Človek mal pocit, že cieľovou skupinou sú vlastne rodičia a nie deti. Rodičia sa aktívne zapájali, chceli s deťmi pracovať, chceli aj oni pracovný list. Vypracovávali spolu s deťmi, ale na svoj pracovný list. Dvaja rodičia sa so záujmom informovali na postup skladania papiera. Chceli to robiť s deťmi doma. U nás rodičia vždy sedeli pri svojich deťoch, veľmi ich to rovnako zaujalo a musela som ich preto napomínať, aby nechali deťom priestor na individuálnu prácu, teda aby boli samostatné. Ak mali niečo deti spraviť, veľmi im rodičia pomáhali, dokonca aj za nich chceli urobiť. Bolo vidno, že rodičia aj tak trochu medzi sebou súťažili v tom, ako čo najlepšie sa venovať dieťaťu. Na konci neformálneho vzdelávania rodičia aktívne viedli a nabádali svoje deti k činnostiam.“

Učiteľky uznali, že rodičia viedli deti k spolupráci s učiteľkami.

„Rodičia nabádali a motivovali deti k činnosti. Môžeme hovoriť, že pri činnosti nastala súhra rodičov a detí. Rodičia boli pre deti vzorom v oblasti slušného správania, pomáhali v hrách a učení, pri výbere hračiek, asistencii, v komunikácii. Rodičia viedli deti k slušnému správaniu a rešpektu k učiteľke a asistentke.“

Niektoré učiteľky pomáhajúci prístup rodičov k deťom chválili, iné sa naň sťažovali.

„Rodičia v rôznych MŠ reagovali odlišne. Tancovať, spievať a cvičiť sa väčšina tútorov hanbila, bolo potrebné ich nútiť. V jednom prípade nebolo potrebné, aby sa tútori zapojili, pretože aktivity robili s deťmi asistentka a učiteľka. Bolo vidno, že vytrvalosť chýba aj niektorým rodičom, ťažko znášajú neúspech a to ich odrádza od úsilia pokračovať v činnosti. Pri problémoch dajú dieťaťu na zadok. V jednom prípade bolo správanie na každej hodine rušivé, učiteľka tútorov musela často napomínať, niekoľkokrát vykázať z triedy. Rodičia sa medzi sebou hlasno prekríkovali, hádali, namiesto aktívnej účasti na výučbe sa zaoberali mobilnými telefónmi, dokonca sa navzájom slovné napádali. Títo rodičia mali minimálny záujem o prácu s deťmi alebo spoluprácu s učiteľkou v každom ohľade. Tútori v jednom prípade boli hluční, deti ich nerešpektovali, na usmernenia správania svojich detí vyzývali učiteľku, sami neboli schopní deti utíšiť. Nebolo výnimkou, že rodičia nevedeli, čo a ako majú robiť.“

Negatívna výchovných prístupov rodičov k deťom sú pedagogicky známe a diskutované. Do danej evalvačnej správy boli vybrané hlavne dobré príklady rodičovskej starostlivosti o deti. Na nich možno stavať vzdelávanie detí z marginalizovaných rómskych komunít v budúcnosti.

Oblasti spolupráce rodičov s učiteľkami

Priemerné hodnoty hodnotiacich názorov učiteliek sú uvedené v nasledujúcej tabuľke na škále 5 bodov - výborne, 4 body - veľmi dobre, 3 body – dobre, 2 body - dostatočne, 1 bod - nedostatočne. Učiteľky považovali spoluprácu s rodičmi v určených oblastiach skoro za veľmi dobrú a dobrú (bližšie tab. 2).

Tabuľka 2: Priemery bodov hodnotenia oblastí spolupráce rodičov s učiteľkami podľa názorov učiteliek

7.1	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi v komunikácii s deťmi.</i>	3,96
7.2	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi pri riešení problémov detí v komunikácii.</i>	3,83

7.2	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi pri riešení problémov detí v spolupráci detí.</i>	3,81
7.2	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi pri riešení problémov detí v správaní detí.</i>	3,79
7.1	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi činnostiach s deťmi.</i>	3,79
7.1	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi informovaní sa o deťoch.</i>	3,77
7.2	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi pri riešení problémov detí v učení detí.</i>	3,74
7.2	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi pri riešení problémov detí v zdraví detí.</i>	3,65
7.3	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi rozhovormi o domácich úlohách.</i>	3,54
7.1	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi pri dekorovaní triedy.</i>	3,49
7.3	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi rozhovormi o pokrokoch dieťaťa.</i>	3,46
7.3	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi rozhovormi o problémoch dieťaťa.</i>	3,45
7.4	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi v domácich aktivitách v oblasti vysvetlenia postupu.</i>	3,44
7.3	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi rozhovormi o zdraví dieťaťa.</i>	3,40
7.3	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi rozhovormi o situácii doma.</i>	3,32
7.4	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi v domácich aktivitách v oblasti hodnotenia výsledkov.</i>	3,30
7.4	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi v domácich aktivitách v oblasti metodických rád, pokynov.</i>	3,17
7.1	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi v príprave pomôcok.</i>	3,09
7.4	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi v domácich aktivitách v oblasti opisovania priebehu.</i>	3,08
7.4	<i>Rodičia spolupracovali s učiteľmi v domácich aktivitách v oblasti prípravy pomôcok.</i>	2,80

Niektoré učiteľky boli so spoluprácou s rodičmi spokojné, hlavne so záujmom rodičov informovať sa o výchove a vzdelávaní detí. „Niektorí rodičia mali záujem o informácie o deťoch, niektorí len spočiatku. Niektorí rodičia sa v tomto projekte doslova našli, ako keby sa snažili dobehnúť to, čo oni sami kedysi dávno zmeškali. Mnohí rodičia prejavujú evidentný záujem o informácie o pokrokoch svojho dieťaťa v nadväznosti na jeho ďalšie vzdelávanie v škole. Rodičia sa aktívne pýtali na výsledky svojich detí, chceli sa sami informovať. Rodičia sa často dotazovali napr. o spôsobe učenia, bolo vidno, že sami v tom nemajú jasno. Niektorí rodičia sa stotožňujú s radami učiteliek a berú ich za svoje a niektorí už vedia posúdiť a vyhodnotiť úroveň pokroku svojho dieťaťa. Niektorí tútori sa sami vyjadrovali k úspechom svojich detí, vedeli dieťa pochváliť. Tri mamičky sa vyjadrili, že vidia pokrok u svojich detí a prihlásia ich aj nabudúce“.

Vysvetľujúce výpovede učiteliek referujú tiež o záujme rodičov spolupracovať pri riešení problémov detí. „Rodičia mali záujem o spoluprácu s učiteľmi pri riešení problémov detí v oblasti zdravia a učenia. Zo začiatku neboli iniciatívni v komunikácii s učiteľkou. Potom už sami mali záujem konzultovať niektoré záležitosti s deťmi pričom to ani nesúviselo so škôlkou, skôr s problémami doma. Mala som len jeden prípad, keď malo dievčatko vší a s rodičmi sme to veľmi promptne a hlavne diskrétno vybavili. Rodičia rozprávali o tom, ako sa deti správajú doma nevychované a vulgárne. Pospomínali aj zdravotné problémy, ale neriešili ich s učiteľmi. Jedno dieťa trpelo obezitou, matka prosila o pomoc, aby toto dieťa zapájali do pohybových aktivít. Niektorí rodičia sa pýtali sociálneho pedagóga na možnosť logopedickej starostlivosti. V jednej MŠ s rodičmi komunikovala problémy detí špeciálna pedagogička“.

Učiteľky rôzne posúdili spoluprácu s rodičmi pri realizovaní domácich aktivít s deťmi zo stimulačného programu. „Domáce úlohy vypracovávali, ale nie všetci sa podieľali na príprave domácich úloh. Niekoľko rodičov malo veľký záujem, viedli deti k plneniu domácich úloh. Domáce úlohy s deťmi plnili. Domáce úlohy asi polovica tútorov robila s deťmi svedomito a chceli ukázať pred ostatnými deťmi, že sú lepší. Stalo sa, že domácu úlohu zabudli, ale

na ďalšie stretnutie ju splnili. Niekedy radšej domáce úlohy urobili v priestoroch školy, ako doma. Niektorí rodičia sami nerozumeli úlohám a postupom a nevedeli deti usmerniť. Rodičia sa často pýtali a radili či aktivity, ktoré vykonávajú spolu s deťmi doma, robia správne. Pomôcky vo väčšine prípadov nebolo potrebné pripravovať, pretože ich pripravovali učiteľky a asistentky. Na začiatku každej hodiny učiteľky vysvetlili pracovný postup nasledujúcich aktivít, aby rodičia vedeli deti usmerniť. V oblasti opisovania priebehu a hodnotenia výsledkov bola spolupráca rodičov z titulu nepochopenia postupov slabá. Domáce úlohy niektorí rodičia robili namiesto detí. Niektorí rodičia v splnení domácich úloh nespolupracovali, deti úlohy do školy nenosili, tútori sa vyhovárali na rôzne okolnosti. Dali si vysvetliť domáce úlohy, ale nespravili ich. Vysvetlenie si vypočuli, ale v domácom prostredí odmietali pracovať odôvodnením, že vykonávali domáce práce a mali nedostatok času. Niektoré deti sa doslova sťažovali učiteľkám, keď sa im rodičia doma nevenovali. Akoby v domácom prostredí bol jeden svet, a v škole druhý. Pri domácich úlohách sa podieľali aj starší súrodenci. Naspäť doniesli špinavé veci. Napriek tomu, že mali zadanie úlohy, úlohu urobili po svojom a nedodržali inštrukcie. Veľakrát ich zabudli doniesť alebo ich nespravili alebo zošity priniesli s vytrhanými stranami“.

Skúsenosti učiteľiek z neformálneho vzdelávania zahrnuté v hodnotiacich stanoviskách poukazujú na mnohé javy v ovzdušienke a podmienkach domácej prípravy detí z marginalizovaných rómskych komunít na výučbu. Vybrané boli najmä dobré príklady z praxe, ktoré povzbudzujú učiteľov/ky k práci s týmito deťmi a k spolupráci s ich rodičmi.

Vzťah rodičov k spolupráci v neformálnom vzdelávaní

Priemerné hodnoty hodnotiacich názorov učiteľiek v indikátoroch hodnotenia sú uvedené v nasledujúcom grafe na škále: 5 bodov – úplne súhlasím, 4 body - súhlasím, 3 body – neviem, 2 body - nesúhlasím, 1 bod –úplne nesúhlasím. Učiteľky hodnotili vzťah rodičov k spolupráci prevažne pozitívne.

Legenda ku grafu:

8.5	Rodičia mali k učiteľkám pozitívny vzťah, správali sa k nim priateľsky	4,55
8.7	Rodičia s pochopením prijímali rady, usmerňovanie a pomoc učiteľiek	4,26
8.2	Rodičia sa aktívne spolupodieľali na neformálnom vzdelávaní detí	4,19
8.8	Rodičia mali záujem o zlepšenie školskej pripravenosti svojich detí	4,06
8.6	Rodičia dodržiavali pravidlá spolupráce, plnili si povinnosti	4,02
8.3	Rodičia so záujmom realizovali aktivity stimulačného programu	4,02
8.9	U rodičov sa zlepšil vzťah k vzdelávaniu svojich detí	3,58
8.1	Rodičia absolvovali neformálne vzdelávanie pre dobro svojich detí	3,48
8.4	Rodičia zodpovedne uskutočňovali aktivity na doma so svojimi deťmi	3,26

ZÁVER

Z evalvácie zameranej na zisťovanie a prezentovanie najvýznamnejších pozitívnych zmien, výsledkov a dobrých príkladov z praxe vyplýva, že rodičia detí z marginalizovaných rómskych komúní, ktorí majú záujem o spoluprácu s učiteľkami, spolupracujú s nimi na dobrej až veľmi dobrej úrovni. Ide o jeden z predpokladov úspešnosti týchto detí vo vzdelávaní. Niektoré učiteľky poukázali na dôležitosť získania si dôvery rodičov v neformálnom vzdelávaní, najmä tých, ktorí mali zábrany spolupracovať. Potom sa problémy a úlohy vo vzdelávaní detí riešia ľahšie. Napriek mnohým prekážkam a nedostatkom viaceré učiteľky poukázali na význam neformálneho vzdelávania pre rodičov. „*Neformálne vzdelávanie, je niečo iné, ako klasické. Má to niečo do seba. Je to efektívnejšia forma vzdelávania ako formálna, lebo sa odbúrava stres dieťaťa, rodič je priamo s ním a pozitívne je, že do procesu výchovy sa zapája aj rodič. Toto vzdelávanie zjavne pôsobí na rodičov pozitívne, lebo ich vtahuje do výchovy detí. Rodičia sa zároveň cítia byť zodpovednejší. Tu sa v mozaike výchovy vypína prvok starostlivosti o dieťa v domácom prostredí. Rodič je zodpovednejší a venuje sa dieťaťu aj doma. Aj keď je domáce prostredie vo väčšine nepodnetné, rodič sa dieťaťu aspoň trochu venuje aj doma a je to lepšie ako keby sa mu nevenoval vôbec. Rodičia sa mnohokrát tešili na stretnutie v škole. Niektorí rodičia po absolvovaní neformálneho vzdelávania mali záujem zapísať aj svoje mladšie deti do materskej školy“.*

Z evalvačných zistení tiež vyplýva, že vedenie rodičov k spolupráci učiteľkami je nevyhnutné. Zrejme, keby sa boli spoliehali na iniciatívu rodičov, neformálne vzdelávanie by neprineslo toľko benefitov pre deti aj nich samých. Prínosom neformálneho vzdelávania pre mnohých rodičov, ktorí ho s deťmi absolvovali bol iste aj ten, že získali predstavu o dianí a učení sa detí v materských školách. Tieto skúsenosti môžu byť pre nich motivačné, aby spolupracovali s učiteľmi a učiteľkami aj v ďalších obdobiach školovania ich detí.

Internetový zdroj:

Priebežná evalvačná správa z implementácie národného projektu Škola otvorená všetkým: priebežná evalvačná správa / Miron Zelina ... [et al.]. - 1. vyd. - Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2018. - 54 s. [2,70 AH]. - Spôsob prístupu: <http://npsov.mpc-edu.sk/dolezite-oznamy/administracia-vykazu-o-praci-v-skolstve> [ZELINA, Miron (30%) - PETRASOVÁ, Alica (25%) - KOMÁRIK, Emil (25%) - LIPNICKÁ, Milena (5%) - ALBERTY, Ladislav (5%) - RAFAEL, Vlado (5%) - DRÁL, Peter (5%)]

SEKCIA

Biomedicínska situácia Rómov

MVDr. SOŇA MAČEKOVÁ, PhD.,
prof. RNDr. JARMILA BERNASOVSKÁ, PhD.,
doc. RNDr. IVETA BOROŇOVÁ, PhD., Mgr. NATÁLIA ADAMUSOVÁ,
prof. MVDr. JANKA PORÁČOVÁ, PhD., MBA,
RNDr. MARTA MYDLÁROVÁ BLAŠČÁKOVÁ, PhD.,
Mgr. MICHAELA GREGUŠIAK FECENKOVÁ, PhD.,
Mgr. MATÚŠ MATHIA, Mgr. ANDREA BABEJOVÁ,
Mgr. ZUZANA MIDOVÁ, Mgr. SOŇA TÖKÖLYOVÁ
*Katedra biológie, Fakulta humanitných a prírodných vied,
Prešovská univerzita v Prešove*

RODINA A JEJ VPLYV: ANALÝZA INFORMOVANOSTI A UŽÍVANIA NÁVYKOVÝCH LÁTKOK U RÓMOV¹

Abstrakt: *Rodina a jej vplyv: Analýza informovanosti a užívania návykových látok u Rómov.* Problematika drogovej závislosti Rómov je v súčasnosti na Slovensku veľmi diskutovanou témou. Rodina a prostredie, v ktorom jednotlivец vyrastá, má zásadný vplyv na rozvoj jeho osobnosti. Nepriaznivý životný štýl ako aj ekonomicko-sociálna situácia v rómskych rodinách ovplyvňuje nárast sociálno-patologických javov, zvlášť u detí. Na základe tohto predpokladu sme sa rozhodli analyzovať informovanosť rómskych detí o návykových látkach a ich škodlivosti, ako aj zistiť, do akej miery prichádzajú do styku s komerčne dostupnými návykovými látkami a identifikovať vplyv rodiny na výskyt drogových závislostí. Z analýzy výsledkov vyplynulo, že v rómskych rodinách prevažuje vysoká miera nezamestnanosti, ako aj užívanie návykových látok rodičmi. Skúsenosť s fajčením v našom prieskume uviedlo 26% chlapcov a 12% dievčat na prvom stupni, a až 45% chlapcov a 27% dievčat na druhom stupni. Skúsenosti s alkoholom v našom prieskume malo 42% chlapcov a 22% dievčat na prvom a až 68% chlapcov a 38% dievčat na druhom stupni, čo môže byť

1 Tento príspevok je výsledkom implementácie projektu APVV 15-0556.

dôsledkom sociálnych pomerov, ako aj rodičovského príkladu. Primárna prevencia závislosti môže významne ovplyvniť vznik a vývoj závislosti, preto je v tejto populácii nevyhnutná.

Kľúčové slová: Rómovia. Návykové látky. Fajčenie. Alkoholizmus. Drogová závislosť.

Úvod

Drogová závislosť je chronické recidivujúce ochorenie (Nesler, 2001). Užívanie psychoaktívnych látok vedie k príjemným pocitom alebo k uvoľneniu negatívnych pocitov, čo môže viesť k opakovanému užívaniu s postupným vznikom závislosti (Martinove, 2016). Rodina, v ktorej jednotlivec vyrastá, má zásadný vplyv na rozvoj jeho osobnosti. Prostredníctvom rodiny jednotlivec spoznáva spoločnosť, preberá jej zvyky a správanie, ale aj hodnoty. Ak ochranné a vzdelávacie funkcie rodiny zlyhajú, ak rodičia majú časté konflikty so sebou alebo majú sami problém s užívaním návykových látok, dieťa sa dostane na cestu závislosti omnoho rýchlejšie (Trávníčková, 1998). Pre časť rómskej populácie je charakteristická skutočnosť, že deti žijú a vyrastajú v inom prostredí, často sociálne a finančne neisté, s nedostatkom základnej hygieny a zdravotnej starostlivosti. Život rómskej populácie žijúcej v osadách je charakterizovaný nepriaznivými sociálnymi podmienkami a životným štýlom, so zlými stravovacími návykmi, fajčením, vysokou konzumáciou alkoholu, či častým užívaním omamných látok (Mušinka, 2007). Cieľom nášho výskumu bolo analyzovať informovanosť rómskych detí o návykových látkach a ich škodlivosti, tiež zistiť, do akej miery prichádzajú rómske deti do styku s návykovými látkami.

Materiály a metódy

Metódu dotazníkového prieskumu sme zvolili z dôvodu najrýchlejšieho a najkomplexnejšieho prieskumu medzi respondentmi. Zamerali sme sa na žiakov prvého a druhého stupňa

rómskej základnej školy v Prešovskom okrese. Otázky boli zamerané na skúsenosti opýtaných s užívaním návykových látok, tabaku, alkoholu či tvrdých drog, znalosti o ich škodlivosti a taktiež sa otázky týkali užívania drog rodičmi a kamarátmi opýtaných. Dotazník pozostával zo 6 hlavných oblastí. Úvodná časť bola venovaná demografickým údajom. Druhá časť zahŕňala otázky zamerané na trávenie voľného času, skúsenosti s drogami. Tretia časť otázok mala za cieľ, zistiť skúsenosti respondentov s fajčením. V štvrtjej časti sme skúmali vzťah žiakov k užívaniu alkoholických nápojov. Pri otázkach, týkajúcich sa tvrdých drog a prchavých látok sme sa snažili zistiť, či maloletí respondenti prišli do kontaktu s týmito látkami alebo sú aj ich užívateľmi a či poznajú škodlivosť ich účinkov. Posledná časť dotazníka skúmala užívanie návykových látok v rodinnom prostredí a blízkom okolí respondentov. Celkovo sa dotazníkového prieskumu zúčastnilo 214 rómskych žiakov vo veku 8 - 16 rokov. Na prvom stupni 64 chlapcov s vekovým priemerom 10,03 rokov ($\pm 1,007$) a 51 dievčat s vekovým priemerom 10,00 rokov ($\pm 1,077$). Na druhom stupni 51 chlapcov, vekový priemer 13,85 rokov ($\pm 1,143$) a 48 dievčat s vekovým priemerom 13,29 rokov ($\pm 1,166$).

Výsledky a diskusia

Rómovia v osadách žijú častokrát bez vody, elektriny, v zlých sociálnych a ekonomických podmienkach. Dospelí fajčia, pijú alkohol a deti nasledujú ich vzor, zlovyku taktiež prepadnú. Medzi časťou mládeže sa vyskytuje inhalovanie prchavých látok ako lepidlo alebo toluén, ktoré vedie k trvalému poškodeniu mozgu. V našom výskume skúsenosť žiakov s inhaláciou prchavých látok (toluén, riedidlo, lepidlo) uviedlo 6% chlapcov a 4% dievčat na prvom stupni, 6% chlapcov a 2% dievčat na druhom stupni. Vek opýtaných je príliš nízky, aby získavali takéto skúsenosti a nebol ohrozený ich zdravý vývin. Sprostredkovanie kontaktu s drogou (cigarety, alkohol, lieky, marihuana, prchavé látky, pervitín, heroín, extáza) žiaci uvádzali súrodencami (8% rómskych detí na

prvom a 10% druhom stupni), najviac však kamarátmi (56% detí tak na prvom ako aj na druhom stupni). V našom prieskume viac ako polovica detí uviedla ako miesto kontaktu s drogou: „doma, v blízkom okolí“, čo indikuje nepriaznivý vplyv rodiny a prostredia, v ktorom vyrastajú.

Informácie o drogách môžu deti získať na protidrogových besedách, ktoré im okrem iných, ponúka aj škola. Na prvom stupni účasť na protidrogovej besede označilo 33% opýtaných rómskych chlapcov a 37% dievčat, na druhom stupni 51% chlapcov a 67% dievčat. Aj napriek tomu, však informovanosť o tvrdých drogách uviedlo len 14% chlapcov a 10% dievčat na prvom a 25% chlapcov a 21% dievčat na druhom stupni. V dotazníku bola zahrnutá otvorená otázka „Prečo sú drogy zlé?“, v ktorej sme nechali priestor na vlastné vyjadrenie sa k problematike drog. Chceli sme vedieť, do akej miery sú s ňou žiaci oboznámení, či vedia o rizikách spojených s ich užívaním. V odpovediach sa objavilo viacero podobných až rovnakých odpovedí, v ktorých deti vidia drogy ako zbytočnosť, ktorá oberá ľudí o zdravie, peniaze, rodinu a často aj o život. Zodpovedajú tomu nasledujúce vyjadrenia: „ľudia ich berú, lebo sú hlúpi“, „stoja veľa peňazí“, „človek je závislý“, „ničia celý organizmus“, „poškodzuje srdce“, „je v nich otrava“, „ničia život“, „škodia zdraviu“, „sú omamné a robia človeku zle“, „drogy spôsobujú smrť“. Vedomosti žiakov sú pravdepodobne výsledkom protidrogových besied, ktorých sa zúčastňujú.

Fajčenie je v súčasnosti vážnym celosvetovým problémom a hranica veku prvej skúsenosti s fajčením sa výrazne znížila. Deti vystavené pasívnemu fajčeniu v domácnostiach, majú zvýšené riziko mnohých ochorení. Fajčenie je výrazným rizikovým faktorom nádorových ako aj mozgovo-cievnych ochorení. Úrad verejného zdravotníctva uvádza, že závislosť u mladistvých fajčiarov vzniká oveľa rýchlejšie ako u dospelých. Deti s fajčením často experimentujú a domnievajú sa, že môžu kedykoľvek prestať. Fajčenie je však silne návykové. Viac ako

80 % dospelých fajčiarov začalo fajčiť v detstve, či v rannom dospievaní (UVZSR, 2019). Skúsenosť s fajčením v našom prieskume uviedlo 26% chlapcov a 12% dievčat na prvom stupni. Na druhom stupni uviedlo skúsenosť s fajčením až 45% chlapcov (12% uviedlo prvú skúsenosť vo veku 5-10 rokov, 23% vo veku 11-15 rokov a 10% vo veku 15 a viac). U dievčat na druhom stupni malo skúsenosť 27% (6% uviedlo prvú skúsenosť vo veku 5-10 rokov, 21% vo veku 11-15 rokov). Frekvencia fajčenia „každý deň“ bola u 3% chlapcov a u 2% dievčat na prvom stupni, u 4% chlapcov a u 6% dievčat na druhom stupni. Odpoveď „občas“ uviedli 2% chlapcov a 10% dievčat na prvom stupni, 27% chlapcov a 19% dievčat na druhom stupni. Deti, ktoré fajčia iba občas alebo denne, a to aj menej ako 5 cigariet, majú už typické príznaky závislosti (UVZSR, 2019).

Alkohol sa zväčša v rómskych komunitách nepije stále, avšak jeho konzumácia je nárazová, poväčšine v období po sociálnych dávkach, rodinných oslavách a pod. Kollarčík a kol. (2011) požívanie alkoholických nápojov u rómskych žiakov do 11 rokov nezistili, avšak v skupine do 15 rokov požívalo alkohol 28% Rómov. Prvé skúsenosti s alkoholom v našom prieskume malo 42% chlapcov a 22% dievčat na prvom a až 68% chlapcov a 38% dievčat na druhom stupni. Najčastejšie konzumovaným alkoholom bolo na prvom stupni u chlapcov víno (25%), u dievčat pivo (16%). Na druhom stupni pivo uviedlo 46% chlapcov a 23% dievčat, víno uviedlo 12% chlapcov a 15% dievčat. Jednou z otázok bolo aj užívanie návykových látok kamarátmi. Odpoveď „áno“ uviedlo na prvom stupni 31% chlapcov a 35% dievčat, 22% chlapcov a 16% dievčat na druhom stupni. Odpoveď „niekedy“ uviedlo na prvom stupni 14% chlapcov a 12% dievčat, 23% chlapcov a 19% dievčat na druhom stupni.

Rómovia žijúci v osadách charakterizovaných nepriaznivými sociálnymi podmienkami a životným štýlom, majú vo všeobecnosti horší zdravotný stav ako majoritná populácia.

Veľmi častým javom je užívanie tzv. legálnych drog, akými sú alkohol a cigarety. Túto skutočnosť potvrdzuje aj výskum Turčeka (2004), ktorý previedol sondu tejto problematiky v rómskej základnej škole v Trebišovskom okrese. Deti v jeho štúdiu uviedli, že 96,8% otcov a 93,6% matiek fajčí. Ostrihoňová a Bérešová (2008) uvádzajú, že v priemere 70% dospelaj rómskej populácie fajčí. Deti kopírujú správanie rodičov. Ak rodičia fajčia, pijú alkohol alebo požívajú iné návykové látky, môžu deti také správanie považovať za prirodzené a z tohto dôvodu pod vplyvom rôznych životných udalostí v prostredí s dostupnosťou návykových látok, podľahnú pokušeniu. Miera tolerancie užívania alkoholu vo vzťahu k veku je viazaná na vnímanie hranice začatia dospelosti mládeže a je individuálna v každej komunite (Mušinka, 2007). V našej štúdiu fajčenie u rodičov uviedlo 63% rómskych chlapcov a 58% dievčat na prvom stupni, čo znamená, že viac ako polovica žiakov žije v rodine, kde rodičia užívajú návykové látky, pričom 9% chlapcov a 10% dievčat uviedlo, že fajčia obaja rodičia. Na druhom stupni uvádza fajčenie u rodičov 27% chlapcov a 40% dievčat. Obaja rodičia fajčia u 20% chlapcov a 17% dievčat. Konzumáciu alkoholu u rodičov v našej štúdiu uviedlo 8% chlapcov a 8% dievčat na prvom stupni, 0% chlapcov a 10% dievčat na druhom stupni. V štúdiu Turčeka (2004) alkohol požíva 87,2% otcov a 43,6% matiek ($p < 0,05$). Ako uvádza Mušinka (2007) v kontexte rodového vnímania platí, že miera tolerancie pri konzumácii alkoholu sa výrazne odlišuje, pričom pravidelné konzumovanie alkoholu v prípade žien je veľmi výrazne netolerované. Mušinka (2007) tiež uvádza, že alkohol a cigarety sú v rómskych komunitách prítomné vo výraznej miere. Sondovaním preukázali súvislosť miery užívania alkoholu so sociálnou úrovňou komunity. Nezamestnanosť Rómov je vysoká a v nemalej miere ovplyvňuje socio-ekonomický status tejto komunity. V našom prieskume nezamestnanosť rodičov uviedlo 90% rómskych chlapcov a 88% rómskych dievčat na prvom a 35% chlapcov a 29% dievčat na druhom stupni. Turček (2004)

vo svojej štúdii uvádza 94,7% nezamestnanosť u otcov a u matiek až 100%. Čím je sociálna úroveň komunity nižšia, nižší je aj vek, kedy sa konzumácia alkoholu a fajčenie všeobecne toleruje, pričom skôr sa toleruje fajčenie ako pravidelné užívanie alkoholu (Mušinka, 2007).

V rómskych komunitách je pozorovaný špecifický model výchovy. Časť rómskych rodín je neúplných, častý je výskyt asociálneho konania, prítomný alkoholizmus rodičov, čo prináša rad negatívnych následkov. Deti nemajú stabilné rodinné prostredie, ktoré by im poskytovalo možnosti pozitívnej identifikácie so vzorom rodičov (Ďuričeková, 2001). Mechanizmus identifikácie sa s nežiaducimi fenoménmi, pôsobí na dieťa negatívne a to zväčša v období jeho dozrievania (Turček, 2004). Deti sú zaťažované a preto výchova, ale i spôsob správania môže byť neprimeraný ich veku (Ďuričeková, 2001). Rodina, ktorá dieťa nedostatočne stimuluje po stránke intelektovej, citovej či morálnej, determinuje veku neprimeraný mentálny, citový a sociálny vývin. Takáto rodina svojimi zvykmi zasahuje do rozvoja schopností a morálnych návykov dieťaťa negatívne (Portik, 2005).

Záver

Sme si vedomí, že táto štúdia má svoje limity, zvlášť čo sa týka veku respondentov a tým aj hodnovernosti ich odpovedí. Avšak v dotazníku boli niektoré kľúčové otázky stavané ako potvrdzujúce, aby overili pravdivosť odpovedí detí. Na základe toho môžeme konštatovať, že prvé skúsenosti s návykovými látkami deti získavajú už vo veľmi mladom veku. Alarmujúce je užívanie návykových látok u rodičov. Negatívny príklad zo strany rodičov a ľahostajnosť voči deťom a ich zdraviu evokuje potrebu osvety nielen u detí ale aj u rodičov. Protidrogové besedy v školách, komunitných centrách, ako aj vysielanie terénnych sociálnych pracovníkov do rómskych osád a osveta v rámci zdravia a prevencie sú v tejto populácii nevyhnutné.

Literatúra

- ĎURIČEKOVÁ, M. 2001. Sociálne vzťahy a rodinné prostredie rómskych detí. *Theologos* 2001, č. 3., dostupné na: <https://lnk.sk/dH36>
- KOLLARČÍK, P., MADARASOVÁ GECKOVÁ, A. 2011. Zdravie a so zdravím súvisiace správanie sa rómskych školákov. In: Sociálne determinanty zdravia školákov: Národná správa o zdraví a so zdravím súvisiacom správaní sa 11, 13, a 15-ročných školákov na základe prieskumu uskutočneného v roku 2009/2010 v rámci medzinárodného projektu HBSC, 2011; p.160.
- MARTINOVE, M. 2016. Psychoaktívne látky a najčastejšie komplikácie spojené s ich užívaním. *Via practica*, 13(5): 201-202.
- MUŠINKA, A. 2007. Užívanie drog v rómskych komunitách Prešovského kraja. *Individual and Society*, Vol. 10, No. 3., dostupné na: <https://lnk.sk/bjX4>
- NESTLER, E.J. 2001. Molecular basis of long – term plasticity underlying addiction [online] 2001. In: *Nature Reviews Neuroscience*. [cit. 2011-09-02]. Available online: <http://goo.gl/A3IdE>.
- OSTRIHOŇOVÁ, T., BÉREŠOVÁ, J. 2008. Stav zdravia a životný štýl rómskej komunity v regióne Rimavská Sobota. In: *Životné podmienky a zdravie*, ÚVZ SR, Bratislava, p. 193-197.
- PORTIK, M. 2005. Aktuálne problémy vzdelávania znevýhodnených rómskych žiakov in: Jandová R. (Ed.): *Příprava učitelů a aktuální proměny v základním vzdělávání*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 15. a 16. 9. 2005, 198 s. ISBN 80-7040-789-1 dostupné na: <https://lnk.sk/niU6>
- TRÁVNIČKOVÁ, I. 1998. Celospolečenské změny posunuly i příčiny abúzu drog [online] In: *Kriminalistika*. [cit. 2011-12-04]. Available online: <http://goo.gl/R3N0Q>.
- TURČEK, K. 2004. Vzťah rómskej mládeže k návykovým látkam. In: Hroncová, J. a kol.: *Sociálna patológia*. Pedagogická fakulta UMB,. ISBN 80-8055-926-0 dostupné na: <https://lnk.sk/kyP5>
- UVZSR, 2019. *Správa*. dostupné na: <https://lnk.sk/msO6>

*PaedDr. SILVIA DURANKOVÁ, PhD., RNDr. ALEXANDER CSANÁDY, PhD.
Mgr. SABÍNA ANDREJKOVÁ, Mgr. JANA GONOSOVÁ
Katedra biológie, Fakulta humanitných a prírodných vied,
Prešovská univerzita v Prešove*

*Mgr. ALENA BUKOVÁ, PhD.
Ústav telesnej výchovy a športu,
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*

*prof. RNDr. IVAN BERNASOVSKÝ, DrSc.
Ústav rómskych štúdií, CJKNM
Prešovská univerzita v Prešove*

ANTROPOMETRICKÁ CHARAKTERISTIKA DETÍ PREDŠKOLSKÉHO A ŠKOLSKÉHO VEKU Z OKRESU STROPKOV¹

Abstrakt: Predkladaná štúdia je zameraná na porovnanie 4 antropometrických parametrov (telesná výška, telesná hmotnosť, obvod hrudníka a obvod hlavy) detí predškolského a mladšieho školského veku z okresu Stropkov. Hlavným cieľom bolo analyzovať vzájomné vzťahy medzi sledovanými parametrami z hľadiska pohlavia, veku a etnicity. Antropometrické merania boli uskutočnené v dvoch materských školách a jednej ZŠ v Stropkove, výhradne so súhlasom zákonných zástupcov detí. Meraný súbor bol rozdelený podľa veku, pohlavia a etnickej príslušnosti. Vo vekovej skupine detí 3-6 rokov (MŠ) bolo celkovo analyzovaných 72 nerómskych detí (38 dievčat, 34 chlapcov) a 16 rómskych (8 dievčat, 8 chlapcov). Vo vekovej skupine detí 7-11 rokov (ZŠ) bolo do štúdie zahrnutých 14 rómskych detí (3 chlapcov, 11 dievčat) a 37 nerómskych detí (20 chlapcov, 17 dievčat).

Kľúčové slová: antropometrické parametre, predškolský vek, Rómovia.

1 Táto štúdia je podporená Vedeckou grantovou agentúrou MŠVVaŠ SR a SAV ako projekt č. 1/0825/17 s názvom: „Odporúčania pre pohybové aktivity rizikových skupín a ich plnenie na východnom Slovensku“ a APVV 15-0556.

Úvod

Rast a vývin je typickým znakom ľudského organizmu, kedy dochádza k zmenám proporcionality tela, zdokonaleniu životných funkcií a organových sústav organizmu. Individuálny proces rastu a vývinu každého jedinca neprebíha rovnakou rýchlosťou. Je v značnej miere ovplyvnené viacerými faktormi, predovšetkým sa vyvíja špecificky na základe genetickej predispozície, vplyvom vonkajšieho a sociálno-ekonomického prostredia, výživy, pohybovej aktivity. Tieto faktory vplyvajú nielen na psychický, ale aj na fyzický vývin dieťaťa (Duranková et al. 2018). Pravidelné štúdie zamerané na sledovanie rastu detí a mládeže sú preto dôležité pri posudzovaní celkového zdravotného stavu dieťaťa. Mačurová, Pavúk (2007) uvádzajú rozdielne hodnoty telesných rozmerov v závislosti od veku, pričom rozlišujú predškolský vek (od 3-6 rokov) a mladší školský vek (od 6-10 rokov). Počas týchto období sa telesné rozmery výrazne menia a už je dokázateľný aj pohlavný dimorfizmus, teda chlapci sú väčší a majú väčšiu telesnú hmotnosť. Výrazne odchýlky od priemeru sú preto vhodným ukazovateľom všeobecného zdravotného stavu a výživy obyvateľstva.

Na Slovensku boli potvrdené sociálno-ekonomické rozdiely medzi obyvateľmi, čo je čiastočne spôsobené migráciou a príchodom iných etnických skupín na naše územie. Slovenská republika patrí medzi multietnické štáty s veľkým počtom etnických a národnostných menšín Vaňo (2002). Podľa autora uvádza až 20 % z celkového počtu obyvateľstva tvoria menšiny.

V predkladanom príspevku uvádzame predbežné výsledky variability základných antropometrických parametrov detí predškolského a školského veku z okresu Stropkov (východné Slovensko).

Metodika

Antropometrický výskum bol uskutočnený v okrese Stropkov na v dvoch materských školách (MŠ) a jednej základnej škole (ZŠ) v meste Stropkov. Vzhľadom na nepľnoletosť meraných detí (probandov) boli všetky ďalšie úkony spojené s výskumom výhradne so súhlasom ich zákonných zástupcov (rodičov). Analyzovaný súbor bol rozdelený podľa veku, pohlavia a etnickej príslušnosti. Vo vekovej skupine detí 3-6 rokov (MŠ) bolo celkovo meraných 72 neróm-

ských detí (38 dievčat, 34 chlapcov) a 16 rómskych (8 dievčat, 8 chlapcov). Vo vekovej skupine detí 7-11 rokov (ZŠ) bolo meraných 14 rómskych detí (3 chlapcov, 11 dievčat) a 37 nerómskych detí (20 chlapcov, 17 dievčat). Celkovo boli merané základné antropometrické parametre (telesná hmotnosť, telesná výška, obvod hlavy a obvod hrudníka), podľa odporúčaní medzinárodných štandardov pre antropometrické posúdenie (Kopecký et al., 2013, ISAK 2016,).

Získané hodnoty boli vyhodnotené pomocou deskriptívnej štatistiky (variačné rozpätie hodnôt, priemerná hodnota (Mean), smerodajná odchýlka (SD), interval spoľahlivosti 95% (CI), strednú chybu priemeru (SE) a variačný koeficient (V). Všetky analýzy, boli vykonané štatistického softvéru GraphPad Prism verzie 5.01 (GraphPad Software, Inc., San Diego, Kalifornia, USA).

Výsledky

Vo všetkých vekových kategóriách detí predškolského a mladšieho školského veku mali vyššie priemerné hodnoty **telesnej hmotnosti** chlapci. Pri porovnaní na základe etnickej príslušnosti, bolo potvrdené, že nerómske deti v porovnaní s rómskymi, vykazovali vyššie priemerné hodnoty vo všetkých vekových kategóriách. Medzi šesťročnými rómskymi a nerómskymi chlapcami predškolského veku boli zaznamenané štatisticky signifikantné rozdiely ($P < 0,001$ Tabuľka 1).

Výsledky priemernej **telesnej výšky** rómskych a nerómskych detí predškolského a mladšieho školského veku sú v Tabuľke 2. Priemerný rozdiel telesnej výšky detí predškolského veku medzi najmladšou a najstaršou vekovou skupinou nerómskych detí bol 18,2 cm. Štatisticky signifikantné rozdiely sme nezaznamenali v žiadnej vekovej kategórii.

Takmer vo všetkých vekových kategóriách detí predškolského veku dosahoval **obvod hlavy a obvod hrudníka** chlapcov vyššie priemerné hodnoty ako u dievčat. Naopak, rómske deti dosahovali vyššie priemerné hodnoty obvodu hrudníka ako nerómske deti predškolského a rovnako aj mladšieho školského veku (Tabuľka 3). Štatisticky signifikantné rozdiely sme nezaznamenali v žiadnej vekovej kategórii.

Diskusia

Obdobie predškolského veku je veľmi významne z hľadiska antropometrických výskumov, pretože dochádza k výrazným zmenám

v proporcionalite postavy (Duranková et al. 2018). Výskumy zamerané na antropometriu detí v tomto veku boli uskutočnené nielen na Slovensku (Bernasovský, Bernasovská 1999, Bernasovská et al. 1998, Neščáková et al. 2013, Uhrová 2006), ale aj vo svete (Altunay et al. 2011, Kato et al. 2014, Neyizi et al. 2015, Bustamante et al. 2015, Vinegarova et al. 2006, Campos 2012, Kulaga et al. 2012, Neščáková et al. 2013, Přidalovej 2015, Mohammeda 2015, Uhrová 2016).

Porovnaním našich výsledkov s vyššie menovanými prácami sme dospeli k nasledujúcim záverom. Výskumom antropometrických parametrov v Turecku sa zaoberali Altunay et al. (2011) a Neyizi et al. (2015), ktorí sledovali detí predškolského veku. Bustamante et al. (2015) uskutočnil podobnú štúdiu v Peru, kde sledoval hmotnosť, výšku tela a obvod pásu detí od 4 do 17 rokov. V Japonsku sa sledovaním rastu zaoberal Kato et al. (2014) a vo svojej štúdií sledoval 4 parametre (telesná výška, telesná hmotnosť, obvod hlavy a obvod hrudníka). Získané priemerné hodnoty z týchto výskumov boli v porovnaní s našimi výsledkami podobné. Campos (2012) sledovali obvod hrudníka u 7-ročných. Zistili, že priemerná hodnota u chlapcov je 61,89 cm a u dievčat 61,61 cm. V porovnaní s našimi výsledkami bola priemerná hodnota u chlapcov nižšia o 4,44 cm a u dievčat o 1,06 cm. Podľa Mohammeda (2015) priemerná hodnota obvodu hrudníka u chlapcov vo veku 9 rokov je 60,34 cm a u dievčat v rovnakom veku je 60,26 cm. Všetky uvedené práce potvrdzujú veľkú variabilitu telesných znakov a pohlavný dimorfizmu, s väčšími rozmermi u chlapcov.

Všetci autori potvrdzujú, že fyzický rast je dôležitým ukazovateľom zdravia a rastové grafy sú nevyhnutné na posúdenie, či dieťa dostáva primeranú výživu a na včasné odhalenie neprimeraného rastu, ktorý by mohol znamenať rastovú poruchu. Podľa WHO zdravé deti z celého sveta, ktoré sú vychovávané v zdravom prostredí a dodržiavajú odporúčané spôsoby výživy, majú v prvých piatich rokoch života veľmi podobné vzorce rastu. Medzi populáciami sú však výrazné rozdiely, ktoré sú spôsobené genetickou diverzitou, pôsobením odlišných environmentálnych faktorov a rozdielmi v sociálno-ekonomickom systéme. Z tohto dôvodu sa odporúča, aby každá krajina disponovala vlastnými antropometrickými výskumami a rastovými grafmi.

Porovnávacie štúdie detí mladšieho školského veku boli vykonávané aj v Českej republike a v Poľsku. Vinegarova et al. (2006) uskutočnili celoštátny antropologický výskum v Čechách, ich priemerné hodnoty boli v porovnaní s našimi vyššie. Naopak, porovnaním našich údajov s Kulaga et al. (2012) bolo potvrdené, že deti v Poľsku mali menšie priemerné hodnoty. Na Slovensku podobnú štúdiu realizovala Neščáková et al. (2013) v Malackách, v ktorej porovнала 29 parametrov. V porovnaní s naším súborom vykazovala táto štúdia nižšie priemerné hodnoty. Podľa VII. Celoštátneho prieskumu v roku 2011, stúpila priemerná hmotnosť rómskych dievčat a chlapcov v porovnaní s rokom 2001. U dievčat v roku 2001 priemerná hodnota hmotnosti stúpila o 10,21 kg a v roku 2011 o 12,94 kg. V priebehu 10 rokov sa priemerná hmotnosť rómskych dievčat zvýšila o 2,73 kg. Priemerná hmotnosť chlapcov v roku 2001 stúpila o 9,92 kg a v roku 2011 stúpila o 11,47 kg. V priebehu 10 rokov sa telesná hmotnosť rómskych chlapcov zvýšila o 1,55 kg.

Podľa Přidalovej (2015), ktorá sledovala detí mladšieho školského veku priemerná hmotnosť u chlapcov stúpila o 1,60 kg, (z 16,30 kg na 17,90 kg.) a u dievčat len o 0,70 kg, z 16,20 kg na 16,90 kg. Výskumom telesnej výšky detí mladšieho školského veku sa zaoberala aj Uhrová (2016), ktorá zaznamenala, že u 7- ročných chlapcov je priemerná výška 128,50cm, dievčat 128,64cm. V porovnaní s našimi výsledkami boli nerómsky chlapci priemerne nižší o 0,70cm a rómsky až o 8,70 cm. Nerómske dievčatá boli priemerne vyššie o 0,86 cm, rómske boli nižšie o 0,64cm. Naše výsledky sme porovnali aj s výsledkami práce Kopecký (2014), kde sme zaznamenali rozdiel v priemernej telesnej výške nerómskych chlapcov o 1,60 cm. Priemerná telesná výška nerómskych dievčat v našom sledovanom súbore bola menšia o 5,30 cm, u rómskych dievčat o 3,3 cm. Uhrová (2016) sledovala obvod hlavy u detí vo veku 7-9 rokov v Bratislavskom kraji. Zistila, že u chlapcov vekom obvod hlavy stúpol o 1,18 cm, z 52,03 cm na 53,21 cm. U dievčat vo veku 7 rokov bola priemerná hodnota obvodu hlavy 51,66 cm, vo veku 8 rokov 51,48 cm a vo veku 9 rokov 52,01 cm, z toho vyplýva že obvod hlavy vekom nestúpa.

Záver

Na základe našich výsledkov je možné konštatovať, že rómske deti vykazujú nižšie priemerné hodnoty takmer vo všetkých sledovaných

znakoch, okrem hodnôt obvodu hrudníka. Na vyvodenie konkrétnych záverov sú naše vzorky štatisticky veľmi malé a preto budú v budúcnosti potrebné ďalšie merania na získanie relevantných výsledkov. Význam antropometrických meraní je dôležitým nástrojom pri sledovaní telesného rastu a vývinu detí a mládeže a ma praktický význam najmä v pediatrickej praxi.

Použitá literatúra:

- ALTUNAY, C., KONDOLOT, M., POYRAZOĞLU, A., ÖZTÜRK, A., MAZICIOĞLU, M.M., KURTOĞLU, S., 2011: Weight and Height Percentiles For 0-84-Month-Old Children in Kayseri - A Central Anatolian City in Turkey. *Journal Of Clinical Research In Pediatric Endocrinology*, 3:184-191.
- BERNASOVSKÁ, J., BERNASOVSKÝ, I., MITTEROVÁ, I., 1998: Anthropometric characteristic of preschool Romany children in Rimavská Sobota district. *Bull.Slov.antropol.Spoloč*, 1:16-19.
- BERNASOVSKÝ, I., BERNASOVSKÁ, J., 1999: Anthropology of Romanies (Gypsies). Auxological and anthropogenetical study. Nauma, s. 197, ISBN 80-86258-05-X.
- BUSTAMANTE, A., FREITAS, D., PAN, H., KATZMARZYK, P.T., MAIA, J., 2015: Centile Curves and Reference Values for Height, Body Mass, Body Mass Index and Waist Circumference of Peruvian Children and Adolescents . *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12:2905-2922.
- CAMPOS, R., 2012: Assessment of psychical growth trough body proportionality in Peruvian children living at moderately elevated altitudes. *Brazilian Journal of Kinaantropometry and Human Performace*. 14:690-703. ISBN 1415-8426.
- ČILLÍK, I., 2009: *Atletika*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. ISBN 978-80-8083-892-8.
- DURANKOVÁ, S., SURMANKOVÁ, E., PAVÚK, A., 2018: *Biology of choldren, adolescents and school hygiene*. Wydawnictwo Rhetos, s. 156, ISBN 978-83-951116-1-7.
- ISAK LEVEL 1 – 1607TSP. (2016). International certificate on kineanthropometry. By International Society for the Advancement of KinanthropometryVienna – July, 1st to 3rd 2016.
- KATO, R., KUBOTA, M., YASUI, Y., HAYASHI, Y., HIGASHIYAMA, Y., NAGAI, A., 2014: Retrospective tracking of young obese children back to birth in Japan: Special attention to the relationship with

- parental obesity. *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*. 23.
- KOPECKÝ, M., 2014: Somatický stav 6–18 letých chlapců a dívek v olomouckém kraji. *Česká antropologie*. 64:12-19.
- KOPECKÝ, M., KREJČOVSKÝ, L., ŠVARC, M., 2013: *Antropometrický instrumentář a metodika měření antropometrických parametrů*. Olomouc: Univerzita Plackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-3613-5.
- KUŁAGA, Z., GRAJDA, A., GURZKOWSKA, B., GÓZDŹ, M., WOJTYŁO, M., ŚWIĄDER, A., RÓZDŻYŃSKA-ŚWIĄTKOWSKA, A., LITWIN., M., 2012: Polish 2012 growth references for preschool children. *European Journal of Pediatrics*, 172:753-761.
- MAČUROVÁ, Ľ., PAVÚK, A., 2007: *Školská hygiena a primárna prevencia drogových závislostí*. 2. rozšír. vyd. - Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 190 s. ISBN 978-80-8068-655-0.
- MATEJOVIČOVÁ, B., 2014: *Biológia dieťaťa a školské zdravotníctvo*. Edícia PRÍRODOVEDEC č.587. ISBN 978-80-558-0671-6.
- MOHAMMED, J., 2015: Relationship between antropometric variables and lung function parameters among primary school children. *Annals of Nigerian Medicine*. 9:20-25. ISSN 2286-2560.
- NEŠČÁKOVÁ, E., CIGÁŇOVÁ, J., FUCHSOVA, M., BODORIKOVÁ, S., UHROVÁ, P., VALACHOVIČOVÁ, E., 2013: Somatický vývin detí v predškolskom veku z Malaciek. *Slovenská antropológia*. 16:55-61. ISSN 1336-5827.
- NEYZI, O., SAKA, H.N., KURTOĞLU, S., 2015: Anthropometric Studies on the Turkish Population - A Historical Review. *Journal Of Clinical Research In Pediatric Endocrinology*, 5:1–12.
- PŘÍDALOVÁ, M., 2015: Deformace nohou u dětí mladšího školního věku z Olomouce. *České antropologie*. 65:23-27.
- TRUBÍNIOVÁ, V., 2007: *Predškolská pedagogika*. 1.vyd. Levoča: MTM. ISBN 978-80-8084-162-1.
- UHROVÁ, P., 2016: Sledovanie zmien telesných parametrov 7- až 9-ročných detí z Bratislavského kraja. *Česka antropologie*. 66, 37-40.
- VAŇO, B., 2002: Projection of Roma Population in Slovakia until 2025. Infostat—Institute of Informatics and Statistics, Demographic Research Centre, Bratislava. 1-38
- VIGNEROVÁ, J., RIEDLOVÁ, J., BLÁHA, P., KOBZOVÁ, J., KREJČOVSKÝ, L., BRABEC, M., & HRUŠKOVÁ, M., 2006: 6. Celoštátní antropologický výzkum dětí a mládeže 2001 Česká republika. Praha: PĚF UK v Praze. s. 238. ISBN 80-86561-30-5.

Tabuľka 1: Priemerná telesná hmotnosť rómskych a nerómskych detí predškolského a mladšieho školského veku

Vek C (rohlavice)	3		4		5		6		7		8		9		10			
	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D		
NERÓMSKE	N	14,30	15,10	16,10	17,20	15,70	15,60	20,20	18,10	26,60	30,90	28,60	42,90	29,60	24,30	26,80		
	Min [cm]	15,00	18,30	21,70	17,60	33,50	27,80	26,40	31,30	36,00	28,10	44,80	45,70	46,30	47,20	51,00		
	Max [cm]	14,83	17,00	18,22	17,43	22,31	20,09	23,78	24,34	30,27	27,17	37,27	34,60	44,12	40,90	40,37	34,18	
	SD	0,29	1,06	2,02	0,21	5,07	3,45	1,95	4,55	5,09	0,81	7,02	1,58	1,38	6,18	9,84	6,93	
	SEM	0,17	0,43	0,83	0,12	1,41	0,86	0,56	1,26	2,94	0,47	4,06	0,70	0,70	2,52	3,28	3,46	
	95% CI	L	14,12	15,89	16,09	16,92	19,24	18,26	22,54	21,59	17,63	25,14	19,82	22,47	42,16	34,42	32,81	23,16
	U	15,55	18,11	20,34	17,95	25,37	21,93	25,02	27,09	42,90	29,19	54,71	46,73	46,08	47,38	47,93	45,19	
	V [%]	1,93	6,23	11,11	1,19	22,73	17,15	8,21	18,70	16,80	3,00	18,85	22,04	3,57	15,10	24,37	20,26	
	N					1	1	7	7	2	2	4	4	1	1	0	4	
	RÓMSKE	Min [cm]						19,10	17,10	20,00	23,70	20,20	30,00	30,00	50,30	50,30	24,00	
Max [cm]							38,60	22,90	36,80	36,40	38,60	30,00	30,00	50,30	50,30	60,00		
Mean							24,20	20,80	28,40	30,05	30,23	30,00	30,00	50,30	50,30	44,75		
SD							6,68	2,08	11,88	8,98	7,40	7,40	7,40	8,98	7,40	16,92		
SEM							2,52	0,79	8,40	6,35	3,70	3,70	3,70	3,70	3,70	8,46		
95% CI		L					18,03	18,88	78,33	50,63	18,45	18,45	18,45	18,45	18,45	17,83		
U						30,37	22,72	135,10	110,70	42,00	42,00	42,00	42,00	42,00	71,67			
V [%]						27,59	9,98	41,83	29,88	24,48	24,48	24,48	24,48	24,48	24,48	37,81		

Tabuľka 2: Priemerná telesná výška rómskych a nerómskych detí predškolského a mladšieho školského veku,

Vek G (pohlavie)	3		4		5		6		7		8		9		10		
	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	
NEROMSKÉ	N	99,20	101,10	105,60	110,30	107,80	106,00	116,60	91,00	125,00	126,50	133,00	136,00	145,00	133,00	127,00	132,00
	Min [cm]	102,00	107,80	117,50	115,90	127,60	124,40	136,50	131,10	130,00	135,00	145,00	146,00	151,00	152,00	160,00	148,00
	Max [cm]	100,50	106,00	109,40	113,10	119,30	114,70	123,80	121,20	127,80	129,50	137,30	139,00	148,60	145,80	145,80	141,30
	SD	1,41	2,59	5,33	2,80	6,09	6,38	6,30	10,37	2,57	4,77	6,66	4,76	2,30	7,25	9,56	6,80
	SEM	0,82	1,06	2,18	1,62	1,69	1,60	1,82	2,88	1,48	2,75	3,84	2,38	1,03	2,96	3,19	3,40
	95% CI L	97,00	103,30	103,80	106,20	115,60	111,30	119,80	114,90	117,70	120,80	131,40	148,70	138,20	138,40	130,40	130,40
	95% CI U	104,00	108,70	115,00	120,10	123,00	118,10	127,80	127,40	141,30	141,30	153,90	146,60	151,50	153,40	153,10	152,10
	V [%]	1,40	2,44	4,88	2,48	5,11	5,57	5,09	8,56	2,01	3,68	4,85	3,43	1,55	4,95	6,56	4,81
	N	0	0	0	1	1	0	7	7	2	2	0	4	4	1	1	4
	RÓMSKÉ	Min [cm]	104,8	108,3	104,8	108,3	104,8	108,3	113,5	112,80	118,00	122,00	0,00	120,00	135,00	146,00	127,00
Max [cm]		104,8	108,3	104,8	108,3	104,8	108,3	123,8	125,70	121,50	134,00	0,00	142,50	135,00	146,00	153,00	
Mean		104,8	104,8	104,8	104,8	104,8	108,3	117,9	118,60	119,80	128,00	0,00	134,10	138,00	146,00	141,80	
SD								3,957	4,65	2,48	8,49	0,00	10,07	13,80	14,60	12,04	
SEM								1,496	1,76	1,75	6,00	0,00	5,04	6,02	6,02	6,02	
95% CI L								114,2	114,30	97,51	51,76	0,00	118,10	122,60	122,60	122,60	
95% CI U								121,5	122,90	142,00	204,20	0,00	150,10	160,90	160,90	160,90	
V [%]								3,36	3,92	2,07	6,63	0,00	7,51	8,49	8,49	8,49	
N								888	888	888	888	888	888	888	888	888	888
P																	

Tabuľka 3: Priemerný obvod hlavy a obvod hrudníka rómskych a nerómskych detí predškolského a mladšieho školského veku

Vek G (roľniavie)	Obvod hlavy																	
	3		4		5		6		7		8		9		10			
N	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D	CH	D		
NERÓMSKIE	Min [cm]	41,00	42,00	50,00	50,00	48,00	48,00	49,00	48,00	52,00	51,00	51,00	52,00	53,00	52,00	50,00	52,00	
	Max [cm]	43,00	51,00	52,00	51,00	54,00	52,00	54,00	53,00	54,00	52,00	52,00	52,00	55,00	55,00	55,00	54,00	
	Mean	42,00	48,83	51,33	50,33	51,27	49,81	51,63	50,85	50,00	51,67	51,00	51,67	54,00	53,40	52,00	54,00	53,13
	SD	1,00	3,37	0,82	0,38	1,79	1,17	1,52	1,91	1,00	0,38	1,00	1,41	1,52	1,79	0,71	0,85	0,85
	SEM	0,38	1,38	0,33	0,33	0,50	0,29	0,44	0,53	0,38	0,33	0,38	0,71	0,68	0,73	0,24	0,45	0,45
	95% CI	L	39,52	45,30	50,48	48,90	50,19	49,69	50,66	49,69	50,52	50,23	51,52	50,75	51,52	50,12	53,46	51,77
U	44,48	52,37	52,19	51,77	52,35	50,43	52,39	52,00	55,48	53,10	56,48	55,25	55,28	53,88	54,54	54,48		
V [%]	2,38	6,90	1,59	1,15	3,48	2,34	2,95	3,75	1,89	1,12	1,85	2,67	2,84	3,44	1,31	1,61	1,61	
N	0	0	0	1	1	0	7	7	2	2	2	4	4	4	1	4	4	
Min [cm]	49,00	53,00	53,00	49,00	53,00	53,00	49,00	48,50	51,00	51,00	51,00	48,00	52,00	57,00	57,00	54,00	49,00	
Max [cm]	49,00	53,00	53,00	49,00	53,00	53,00	49,00	48,50	51,00	51,00	51,00	48,00	52,00	57,00	57,00	54,00	49,00	
Mean	49,00	53,00	53,00	49,00	53,00	53,00	49,00	48,06	53,00	51,50	51,50	51,75	52,00	57,00	57,00	52,00	52,00	
SD	1,07	1,35	1,41	1,07	1,35	1,41	1,07	1,35	1,41	1,41	1,07	1,35	1,41	1,41	1,07	1,35	1,41	
SEM	0,40	0,40	0,51	0,40	0,51	0,51	0,40	0,51	0,51	0,51	0,40	0,51	0,51	0,51	0,40	0,51	0,51	
95% CI	L	30,15	48,81	39,29	45,13	45,13	39,29	45,13	45,13	47,57	47,57	53,95	53,95	53,95	48,36	48,36	48,36	
U	52,13	51,31	64,71	64,71	57,85	57,85	64,71	57,85	57,85	57,85	57,85	53,95	53,95	53,95	53,44	53,44	53,44	
V [%]	2,09	2,70	2,72	2,72	1,59	1,59	2,72	1,59	1,59	1,59	1,59	5,08	5,08	5,08	4,15	4,15	4,15	
N	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
NERÓMSKIE	Min [cm]	50,00	52,00	52,00	54,00	54,00	55,00	52,00	60,00	65,00	62,00	66,00	63,00	66,00	65,00	58,00	60,00	
	Max [cm]	53,00	55,00	58,00	60,00	60,00	68,00	68,00	70,00	65,00	70,00	78,00	78,00	75,00	78,00	81,00	70,00	
	Mean	51,67	53,67	55,80	58,04	56,53	58,42	58,81	66,33	66,33	62,67	70,67	68,75	64,80	74,00	69,00	64,75	64,75
	SD	1,53	1,21	2,68	2,08	3,49	3,56	1,38	5,06	3,51	0,38	4,51	6,30	20,07	6,81	7,33	4,57	4,57
	SEM	0,88	0,49	1,20	1,52	0,89	0,40	1,40	1,40	2,03	0,33	2,60	3,25	8,97	2,78	2,44	2,29	2,29
	95% CI	L	47,87	52,40	52,47	46,50	54,72	54,64	57,54	55,75	57,61	61,23	59,47	58,41	39,88	66,85	63,36	57,47
U	55,46	54,94	59,13	56,84	61,35	58,43	59,29	61,86	75,06	64,10	81,87	79,09	89,72	81,15	74,64	72,03	72,03	
V [%]	2,96	2,26	4,81	4,03	9,45	6,29	2,36	8,60	5,29	0,92	6,38	9,45	30,97	9,21	10,63	9,94	9,94	
Min [cm]	54,00	59,00	59,00	54,00	59,00	59,00	53,00	52,50	54,00	60,00	60,00	58,00	65,00	65,00	64,00	64,00	64,00	
Max [cm]	54,00	59,00	59,00	54,00	59,00	59,00	53,00	52,50	54,00	60,00	60,00	58,00	65,00	65,00	64,00	64,00	64,00	
Mean	54,00	59,00	59,00	54,00	59,00	59,00	53,00	52,50	54,00	60,00	60,00	58,00	65,00	65,00	64,00	64,00	64,00	
SD	7,19	7,78	7,78	7,19	7,78	7,78	6,36	57,50	63,50	65,50	75,00	75,00	75,00	87,00	87,00	87,00	87,00	
SEM	2,72	2,72	2,72	2,72	2,72	2,72	1,43	9,50	5,50	5,50	3,82	3,82	3,82	3,82	3,82	3,82	3,82	
95% CI	L	43,71	54,00	54,00	43,71	54,00	54,00	43,71	54,00	54,00	57,21	4,38	57,21	57,21	59,21	59,21	59,21	
U	70,01	61,00	61,00	70,01	61,00	61,00	184,20	135,40	135,40	135,40	118,88	81,39	81,39	81,39	83,79	83,79	83,79	
V [%]	11,25	6,38	6,38	11,25	6,38	6,38	21,16	11,88	11,88	11,88	11,88	11,88	11,88	11,88	11,88	11,88	11,88	

MVDr. SOŇA MAČEKOVÁ, PhD.
prof. RNDr. JARMILA BERNASOVSKÁ, PhD.
doc. RNDr. IVETA BOROŇOVÁ, PhD.
RNDr. EVA PETREJČÍKOVÁ, PhD., RNDr. JANA GAĽOVÁ, PhD.
RNDr. MARTA MYDLÁROVÁ BLAŠČÁKOVÁ, PhD.
RNDr. JAROSLAVA HUBCEJOVÁ, PhD.
Mgr. MICHAELA GREGUŠIAK FECENKOVÁ, PhD.
Mgr. VERONIKA DVORŠČÁKOVÁ, Mgr. MATÚŠ MATHIA
Mgr. ZUZANA MIDOVÁ, Mgr. ANDREA AVUKOVÁ
*Katedra biológie, Fakulta humanitných a prírodných vied,
Prešovská univerzita v Prešove*

ANALÝZA ANTROPOMETRICKÝCH MERANÍ U RÓMSKÝCH A NERÓMSKÝCH DIEVČAT MLADŠIEHO A STARŠIEHO ŠKOLSKÉHO VEKU²

Abstrakt: *Analýza antropometrických meraní u rómskych a nerómskych dievčat mladšieho a staršieho školského veku. Fyzická antropológia sleduje individuálne variácie znakov ľudského tela, jeho rastové zmeny a znaky telesnej stavby, vznikajúce pod vplyvom rozličných životných podmienok. Predmetom výskumu boli rómske a nerómske dievčatá mladšieho a staršieho školského veku, u ktorých boli antropometriu zisťované hodnoty vybraných telesných parametrov - telesná výška, telesná hmotnosť, obvod bokov, obvod pásu, obvod hrudníka a šírka panvy. Pri analýze antropometrických údajov sme zaznamenali rozdiely v priemerných hodnotách sledovaných antropometrických parametrov medzi rómskymi a nerómskymi dievčatami v staršom školskom veku. Najvýznamnejšie boli rozdiely v 3. vekovej kategórii (4. a 5. ročník), kde u rómskych dievčat bola telesná hmotnosť vyššia až o 19,42 kg ($\pm 4,59$), obvod bokov o 11,54 cm ($\pm 3,09$), šírka panvy o 2,03 cm ($\pm 0,19$), obvod pásu až o 17,49 cm ($\pm 3,55$) a obvod hrudníka o 13,79 cm ($\pm 0,33$) oproti nerómskym dievčatám. Na základe zistených skutočností môžeme konštatovať, že telesný rast a vývin rómskych dievčat v porovnaní s nerómskymi je v mnohých telesných ukazovateľoch špecifický.*

Kľúčové slová: Antropometria. Rómska populácia. Rast a vývin. Telesné parametre a merania.

2 Podporené projektom APVV 15-0556.

Úvod

Rast a vývin u každého biologického druhu prebieha podľa zákonitých pravidiel, aj keď samotný ich priebeh nevyklučuje existenciu individuálnej variability (Pospíšil a kol., 2002). Antropometria je vyšetrovacia antropologická metóda, ktorá sa zaoberá zisťovaním rozmerov a proporcií ľudského tela, predstavuje systém techník a meraní umožňujúcich čo najpresnejšie sledovať zmeny u jednotlivca alebo populácie (Moravec a kol., 1996). Veľký význam sa v dnešnej dobe pripisuje etnickej antropológii, ktorá sa štúdiom ľudskej variability alebo rôznorodosti zameriava na adaptáciu k prostrediu a taktiež na sledovanie problémov etnogenézy jednotlivých ľudských spoločností. V etnickej antropológii sa značná pozornosť venuje populácii Rómov, ktorí majú svojráznu antropologickú charakteristiku (Klementa a kol., 1981). Cieľom práce bolo na základe terénneho výskumu zistiť a poukázať na charakteristické antropometrické črty u rómskych dievčat mladšieho a staršieho školského veku v porovnaní s nerómskymi.

Metodika práce

Predmetom výskumu boli rómske a nerómske dievčatá mladšieho a staršieho školského veku, u ktorých boli antropometriou zisťované hodnoty vybraných telesných parametrov - telesná výška, telesná hmotnosť, obvod bokov, obvod pásu, obvod hrudníka a šírka panvy. Vyšetrovanú skupinu tvorilo 24 rómskych a 62 nerómskych dievčat vo veku od 6 do 15 rokov. Jednotlivé antropometrické merania boli vykonávané v štandardných podmienkach na hodinách telesnej výchovy, vyšetrované probandky boli oblečené v cvičebnom úbore. Telesnú výšku v centimetroch s presnosťou na 0,1 cm sme merali antropometrom ako vertikálnu vzdialenosť bodu vertex od zeme, v stoji spojnóm, pričom sa probandky pätami, sedacími svalmi, lopatkami a hlavou dotýkali steny. Telesná hmotnosť bola meraná na osobnej váhe s presnosťou 0,5 kg. Obvod pásu sme merali periumbilikálne pásovou mierou. Na zistenie obvodu bokov sme taktiež použili pásovú mieru, tak ako ja na mer-

anie obvodu hrudníka, ktorý sme merali pod lopatkami a cez stred sternu. Šírka panvy boli meraná pelvimetrom. Výsledky výskumu sme štatisticky spracovali použitím IBM SPSS softvéru pre Windows. Porovnanie priemerných hodnôt vybraných parametrov bolo uskutočnené použitím Studentovho t - testu. Za hladinu štatistickej významnosti bola považovaná hodnota $p < 0,05$.

Výsledky a diskusia

Tab. 1 Priemerné hodnoty (\bar{x}) a smerodajná odchýlka (s) antropometrických parametrov rómskych dievčat vo vekových kategóriách

Veková kategória		Telesná výška (cm)	Telesná hmotnosť (kg)	Obvod bokov (cm)	Šírka panvy (cm)	Obvod pásu (cm)	Obvod hrudníka (cm)
1	x	121,50	30,50	71,25	19,25	61,00	63,25
	s	7,31	4,65	3,95	0,96	5,71	5,25
2	x	123,83	28,00	73,67	20,43	59,67	64,67
	s	3,82	3,46	1,16	1,70	3,51	4,04
3	x	146,60	43,20	84,20	22,58	65,20	72,60
	s	7,21	6,14	6,50	1,87	4,20	5,08
4	x	150,78	66,29	100,14	25,86	86,29	92,86
	s	4,94	14,14	7,88	1,95	12,37	9,65
5	x	152,30	63,80	93,20	25,50	80,60	90,60
	s	3,40	4,15	2,95	1,12	3,13	2,41

Tab. 2 Priemerné hodnoty (\bar{x}) a smerodajná odchýlka (s) antropometrických parametrov nerómskych dievčat vo vekových kategóriách

Veková kategória		Telesná výška (cm)	Telesná hmotnosť (kg)	Obvod bokov (cm)	Šírka panvy (cm)	Obvod pásu (cm)	Obvod hrudníka (cm)
1	x	116,21	27,29	69,71	19,07	59,43	62,00
	s	6,20	7,27	5,41	1,17	8,62	5,07

2	x	128,13	29,00	69,42	20,25	57,92	62,92
	s	4,86	4,63	4,32	1,14	4,25	3,87
3	x	137,66	36,10	75,30	21,18	61,05	68,00
	s	7,01	7,31	6,13	1,43	5,84	5,57
4	x	152,57	46,87	88,60	23,83	68,80	79,07
	s	10,61	9,55	10,97	2,16	8,82	9,32
5	x	159,69	57,75	95,38	25,00	70,75	86,87
	s	9,20	13,50	8,28	1,98	8,71	6,47

Tab. 3 Porovnanie priemerných hodnôt parametrov u róm-ských a nerómskych dievčat v jednotlivých vekových kategóriách

Veková kategória		Telesná výška (cm)	Telesná hmotnosť (kg)	Obvod bokov (cm)	Šírka panvy (cm)	Obvod pásu (cm)	Obvod hrudníka (cm)
1 Rómovia	x	121,50	30,50	71,25	19,25	61,00	63,25
	s	7,31	4,66	3,95	0,96	5,72	5,25
1 Nerómovia	x	116,21	27,29	69,71	19,07	59,43	62,00
	s	6,20	7,27	5,41	1,17	8,62	5,07
P hodnota	—	0,233	0,452	0,634	0,802	0,754	0,703
2 Rómovia	x	123,83	28,00	73,67	20,43	59,67	64,67
	s	3,82	3,46	1,16	1,69	3,51	4,04
2 Nerómovia	x	128,13	29,00	69,42	20,25	57,92	62,92
	s	4,86	4,63	4,32	1,14	4,25	3,87
P hodnota	—	0,181	0,735	0,123	0,822	0,525	0,499
3 Rómovia	x	146,60	43,20	84,20	22,58	65,20	72,60
	s	7,21	6,14	6,50	1,86	4,21	5,08
3 Nerómovia	x	137,66	36,10	75,30	21,18	61,05	68,00
	s	7,01	7,31	6,13	1,43	5,84	5,57

P hodnota		0,018	0,058	0,009	0,076	0,151	0,107
4 Rómovia	x	150,79	66,29	100,14	25,86	86,29	92,86
	s	4,94	14,14	7,88	1,95	12,37	9,65
4 Nerómovia	x	152,57	46,87	88,60	23,83	68,80	79,07
	s	10,61	9,55	10,97	2,14	8,82	9,32
P hodnota		0,68	0,001	0,022	0,046	0,001	0,005
5 Rómovia	x	152,30	63,80	93,20	25,50	80,60	90,60
	s	3,40	4,15	2,95	1,12	3,13	2,41
5 Nerómovia	x	159,69	57,75	95,38	25,00	70,75	86,87
	s	9,20	13,50	8,28	1,98	8,71	6,47
P hodnota		0,117	0,358	0,588	0,620	0,035	0,248

V rámci nášho výskumu sme spracovávali dáta získané prostredníctvom antropometrických meraní rómskych a nerómskych dievčat mladšieho a staršieho školského veku navštevujúcich základnú školu. Deti boli rozdelené do 5 vekových kategórií podľa príslušného ročníka, ktorý navštevovali: 1.ročník – 1. veková kategória, 2. a 3. ročník – 2. veková kategória, 4. a 5. ročník – 3. veková kategória, 6. a 7. ročník – 4. veková kategória, 8. a 9. ročník - veková kategória 5. Antropometrická charakteristika rómskych dievčat je uvedená v tabuľke 1. Druhú vyšetrovanú skupinu tvorili nerómske dievčatá, podobne ako rómske boli prerozdelené do piatich vekových kategórií. Tabuľka 2 znázorňuje priemerné hodnoty a smerodajné odchýlky všetkých meraných parametrov: telesnú výšku, telesnú hmotnosť, obvod bokov, šírku panvy, obvod pása a obvod hrudníka v jednotlivých vekových kategóriách u nerómskych dievčat.

Pri porovnaní priemerných hodnôt sledovaných parametrov medzi rómskymi a nerómskymi dievčatami vekovej kategórie 1 sme zistili, že tieto hodnoty boli vyššie u rómskych dievčat, nešlo

však o štatisticky významné rozdiely. Rovnako aj v druhej vekovej kategórii rozdiely neboli signifikantné (tabuľka 3). Najvýznamnejšie rozdiely v priemerných hodnotách boli zaznamenané u rómskych dievčat v porovnaní s nerómskymi v tretej vekovej kategórii, kde telesná výška ($p=0,018$) a obvod bokov ($p=0,009$) boli signifikantne vyššie u rómskych dievčat. Vo štvrtej vekovej kategórii boli u rómskych dievčat zaznamenané štatisticky významne vyššie priemerné hodnoty vo všetkých sledovaných parametroch, okrem telesnej výšky. U rómskych dievčat bola telesná hmotnosť vyššia až o 19,42 kg ($\pm 4,59$), obvod bokov o 11,54 cm ($\pm 3,09$), šírka panvy o 2,03 cm ($\pm 0,19$), obvod pásu až o 17,49 cm ($\pm 3,55$) a obvod hrudníka o 13,79 cm ($\pm 0,33$) oproti nerómskym dievčatám. Výsledky potvrdzujú vo svojej štúdií aj Bernasovský a Bernasovská (1999). V piatej vekovej kategórii sme signifikantné rozdiely medzi rómskymi a nerómskymi dievčatami zistili len v obvode pásu ($p=0,035$), kde u rómskych dievčat bola hodnota vyššia o 9,85 cm ($\pm 5,58$).

Vekovo sa pubertálne obdobie vymedzuje trvaním od 11 do 15 rokov. Pre toto obdobie sú typické búrlivé zmeny rastu tela i jeho funkcií podmienené zmenenou endokrinnou aktivitou, ktorá zapríčiňuje aj formovanie typickej postavy ženy, či ukladanie tuku na špecifických miestach (Končeková, 2007). Deti všetkých vekových skupín dnes rastú a vyvíjajú sa omnoho rýchlejšie ako ich predchádzajúce generácie. Je to spojené s rýchlejším rastom telesných rozmerov tela, so skorším dospievaním aj ukončením rastu. Rast a vývin je ovplyvňovaný viacerými faktormi, aj životným štýlom a životnými podmienkami (Matejovičová, 2002). Vyššie hodnoty telesnej hmotnosti, či obvodu pásu u rómskych dievčat môžu byť odzrkadlením ich zlej životosprávy a zlých stravovacích návykov spojených s nízkou spotrebou ovocia a zeleniny a naopak zvýšenou konzumáciou tukov a cukrov, ako aj pohodlného spôsobu života bez športovania či fyzickej aktivity (Rimárová, 2010). Rómovia ako špecifická etnická skupina sa v antropologických črtách vyznačujú viacerými rozdielmi a odlišnosťami od nerómskeho obyvateľstva, ktoré vyplývajú práve z ich pôvodu, genetického základu či kultúry.

Záver

Pri analýze antropometrických údajov rómskych a nerómskych dievčat mladšieho a staršieho školského veku piatich vekových kategórií sme v mladšom školskom veku výrazné rozdiely nezaznamenali, avšak v staršej vekovej kategórii sa postupne rozdiely v priemerných hodnotách sledovaných antropometrických parametrov zväčšovali. Na základe zistených skutočností môžeme konštatovať, že telesný rast a vývin rómskych dievčat v porovnaní s nerómskymi je v mnohých telesných ukazovateľoch špecifický a je pravdepodobne ovplyvnený tak vplyvom etnických ako aj socio-ekonomických faktorov. Tieto výsledky môžu prispieť k aktualizovaniu a rozšíreniu empirických poznatkov o zmenách vybraných somatometrických parametrov u Rómov.

Literatúra

- BERNASOVSKÝ, I. - BERNASOVSKÁ, J.1999. *Anthropology of Romanies*. Brno: NAUMA a Universitas Masarykiana, 1999. 197 s. ISBN 80-86258-05-X.
- KLEMENTA, J. a kol.1981. *Somatologie a antropologie*. Praha: SPN, 1981.502 s. ISBN 14-406-81.
- KONČEKOVÁ, Ľ. 2007. *Vývinová psychológia*. Prešov, 2007. 310 s. ISBN 978-80-7165-614-2
- MATEJOVIČOVÁ, B. a kol.2002. *Biológia detí, mládeže a vybrané kapitoly z hygieny*. Nitra: FPV UKF, 2002. Dostupné na internete: <<http://pdfcast.org/pdf/biodietata>>.
- MORAVEC, R. a kol.1996. *Telesný rozvoj a pohybová výkonnosť školskej populácie na Slovensku*. Bratislava: Slovenská vedecká spoločnosť pre telesnú výchovu a šport, 1996. 180 s. ISBN 80-967487-1-8.
- POSPÍŠIL, M.F. a kol. 2002. *Biológia človeka 2*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2002. 263 s. ISBN 80-223-1542-7.
- RIMÁROVÁ K. 2010. *The health of the Roma peoples in central and eastern Europe*. Košice: Equilibria, 2010, ISBN 978-80-7097-822-1.

RNDr. Eva Petrejčíková, PhD. , prof. RNDr. Jarmila Bernasovská, PhD.

MVDr. Soňa Mačeková, PhD., doc. RNDr. Iveta Boroňová, PhD.

RNDr. Marta Mydlárová Blaščáková, PhD.

RNDr. Michaela Zigová, PhD., Mgr. Andrea Avuková

Mgr. Soňa Tökölyová

Katedra biológie, Fakulta humanitných a prírodných vied,

Prešovská univerzita v Prešove

prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc.

Ústav rómskych štúdií, CJKNM

Prešovská univerzita v Prešove

prof. MUDr. Ján Kmec, PhD., MPH

Katedra urgentnej zdravotnej starostlivosti,

Fakulta zdravotníckych odborov, Prešovská univerzita v Prešove

KTO JE SLOVENSKÝ RÓMSKY MUŽ Z HĽADISKA PATERNÁLNYCH LÍNIÍ¹

Abstrakt: Predkladaná štúdia predstavuje výsledky výskumu rómskej populácie na Slovensku na základe genotypových analýz Y chromozómu, ktoré prinášajú unikátny pohľad na geografický a etnický pôvod populácie. Prítomnosť zistených paternálnych línií najmä haploskupiny H-M82 v slovenskej rómskej populácii potvrdzuje lingvistické, kultúrne a historické fakty o pôvode Rómov z oblasti indického subkontinentu. Genofond slovenskej rómskej populácie a ďalších sledovaných rómskych populácií žijúcich v Európe vykazuje molekulárne podpisy rôznych migračných trás, vplyv kočovného spôsobu života a vplyv osídlenia na nových miestach. Výsledky poukazujú na fakt, že slovenská rómska populácia bola formovaná genetickým driftom a i napriek silnej sociálnej izolácii v priebehu generácií do jej genofondu prenikali paternálnej línie okolitých nerómskych populácií.

1 Riešenie úlohy sa realizovalo v rámci projektu APVV 15-0556 (Štúdium príbuzenských vzťahov v rómskych komunitách Slovenska) a projektu Rozvoj výskumnej a technickej infraštruktúry Prešovskej univerzity, II. etapa, 001PU-2-1/2018.

Kľúčové slová: paternálna línia, pôvod, rómska populácia, SNP polymorfizmus, Y chromozóm

Úvod

Rómska populácia predstavuje najväčšiu minoritu najmä na východnom Slovensku. Vychádzajúc z historických, lingvistických a sociálnych údajov, Rómovia predstavujú genetický izolát, ktorých genofond bol výrazne ovplyvnený silným genetickým driftom a relatívne malou populačnou veľkosťou (bottleneck efektom) (Gresham et al. 2001). Tieto predikcie dávajú výborný podklad na genetický výskum rómskej populácie s cieľom podporiť výskumné pole lingvistov, historikov a kultúrnych antropológov v tvrdeniach o spoločných predkoch rómskej populácie na indickom subkontinente.

Genofond rómskej populácie na Slovensku je signifikantne odlišný od slovenskej majoritnej populácii. Potvrdili to viaceré štúdie zamerané na toto etnikum v oblasti frekvencií krvných skupín, sérových skupín, izoenzymov, antigénov HLA systému a polymorfizmov DNA typu VNTR a STR (Bernasovská et al. 1998, Feráková E. et al. 2001, Nagy et al., 2007, Petrejčíková et al. 2011). Identifikácia zvýšeného počtu neobvyklých Mendelovských ochorení a mutácií v rómskej populácii taktiež poukazuje na ich unikátnu genetickú výbavu, ktorá je veľmi poznačená ich nomádnym spôsobom života. V dôsledku toho sú jedinečným zdrojom informácií pre antropogenetický výskum, najmä čo sa týka ich odlišností a podobností k dvom hraničným skupinám. Prvá je indická populácia, s ktorou podľa lingvistický teórií majú spoločný pôvod a druhá je populácia európska, s ktorou sa v súčasnosti delia o spoločné územie. V súčasnej dobe vďaka genetickým analýzám molekuly DNA je možné detekovať variabilitu nielen medzi populáciami, ale aj vo vnútri rómskych populácií, ktorá je častokrát väčšia ako variabilita porovnávaných nerómskych populácií. Táto skutočnosť súvisí s populačnou štruktúrou rómskeho etnika predovšetkým so sociálnym rozvrstvením rómskej populácie a ich spôsobom života v malých subpopuláciách (Bernasovský a Bernasovská 1999, Siváková 1992).

Pokrok nastal najmä v mapovaní génov a v analýze štruktúry a funkcie mutantných génov. Zvlášť vhodným markerom, kvôli vy-

sokému informačnému obsahu, sa stali polymorfné oblasti DNA. V predloženom príspevku prinášame výsledky výskumu týchto polymorfných oblastí nachádzajúcich sa na Y- chromozóme v oblasti MSY (male specific region of the Y). Chromozóm Y predstavuje neoceniteľný záznam všetkých mutácií, ktoré sa vyskytli pozdĺž mužských línií počas evolúcie (Santos et al. 1999). Náš výskum sa zamerával najmä na SNP (single nucleotide polymorphisms) markery z MSY oblasti, ktoré sa prenášajú z generácie na generáciu v nezmenenej podobe, čím sú užitočné pre štúdium evolučného rodokmeňa a vyhľadávanie genealogických vzťahov, populačné štúdie, forenzné aplikácie a pri identifikácii pôvodu biologických vzoriek. Tieto binárne markery sú dôležité pri stanovení paternálnych línií (haploskupín) a ich prítomnosť predstavuje unikátny pohľad na geografický a etnický pôvod populácie. Paternálne línie predstavujú odpovede na otázky týkajúce sa migrácie obyvateľstva, pôvodu a vzájomnej príbuznosti obyvateľstva, pôvodu a obdobia osídlenia kontinentov (Jobling 2001, Bruchová a kol. 2005). Demografická história rómskej populácie odvodená od migračných ciest mala vplyv na pozorovanú genetickú diverzitu Y-chromozómu. Cieľom predkladanej štúdie bolo vypracovať profil slovenských rómskych mužov na základe paternálnych línií, stanoviť geografický pôvod rómskej populácie a sledovať možnú trasu migrácie až na územie Slovenska.

Materiál a metódy

Genomická DNA bola extrahovaná z bukalných sterov a periférnej krvi u 236 nepríbuzných mužských jedincov rómskej populácie z oblasti Prešovského a Košického kraja. Všetci jedinci podpísali informovaný súhlas o použití vzorky na vedecko-výskumné účely sledovania paternálnych línií v rómskej populácii na území východného Slovenska. Genotypová analýza 10 bialelických Y-SNP polymorfizmov (M78, P15, M82, P37.2, M172, M67, M198, M343, M253, M438) (Pamjav et al. 2011) bola uskutočnená metódou Real-Time PCR a umožnila nám stanoviť nositeľov paternálnych línií vo vybranom súbore rómskej populácie. Označenie paternálnych línií bolo v súlade s nomenklatúrou stanovenou International Society of Genetic Genealogy podľa Y-DNA Haplogroup Tree 2017 (ISOGG 2017).

Výsledky genotypovej analýzy haploskupín slovenskej rómskej populácie boli porovnané s paternálnymi líniami rómskych populácií žijúcimi na území Európy. Sledované boli frekvencie hlavných línii haploskupín: E, H, I, J a R v nasledovných rómskych populáciách: maďarská rómska populácia (Pamjav et al. 2011); olašskí Rómovia z regiónov Tiszavasvári and Tokaj (Zalán et al. 2011); bulharská rómska populácia (Gresham et al. 2001); rómska populácia z regiónov Belehrad (Srbsko) a z oblasti Kosova (Regueiro et al. 2012); macedónska rómska populácia (Peričić et al. 2005); Bayash Rómovia, Chorvátsko (Klarić et al. 2009); rómska populácia z oblasti Vilnius, Litva (Gresham et al. 2001); ukrajinská rómska populácia (Rumungro) zo Zakarpatskej oblasti (Martínez-Cruz et al. 2016); grécka rómska populácia (Martínez-Cruz et al., 2016); španielska rómska populácia, Madrid (Gresham et al. 2001) a rómske populácie z 11 dištriktov Portugalska (Gusmão et al. 2008).

Výsledky a diskusia

Výsledky genotypovej analýzy Y-SNP polymorfizmov potvrdili, že najfrekvencovanejšou haploskupinou v sledovanom súbore 236 rómskych jedincov bola haploskupina H (sublína H1 - M82) 41,52 % (tabuľka 1). Pravdepodobný vznik haploskupiny H v oblastiach južnej Ázie je datovaný na obdobie pred posledným glaciálnym maximum t.j. pred 30-40 000 rokmi (Trivedi et al. 2008). Viaceré štúdie potvrdili, že uvedená haploskupina H je v Európe typická len pre rómske populácie, v nerómskych populáciách sa nevyskytuje vôbec alebo len vo veľmi nízkych frekvenciách (Wells et al. 2001, Martínez-Cruz et al. 2016). Aj v slovenskej kaukazoidnej populácii je frekvencia haploskupiny H nízka, na úrovni 2,4 % (Petrejčiková et al. 2010). Geografická distribúcia haploskupiny H je do značnej miery obmedzená len na južnú Áziu a jej významný výskyt v európskych rómskych populáciách silne spája rómsku populáciu s indickým subkontinentom (Rai et al. 2012). Vysoká frekvencia paternálnej línie H medzi všetkými rómskymi skupinami a ich znížená genetická diverzita v porovnaní s juhoázijskými populáciami sa pravdepodobne dajú pripísať k ich nedávnej migrácii z Indie. Lingvistické štúdie tvrdia, že zdroj populácie zakladateľov proto-Rómov je potrebné hľa-

dať v oblastiach severozápadnej Indie (Hancock 2002, Iovita a Schurr 2004, Fraser 1992). Genetické analýzy paternálnych línií, ktoré sa uskutočnili v 214 etnických skupinách Indie, sa prikláňajú k tomuto tvrdeniu a poukazujú na fakt, že severozápadné indické populácie sú najbližšie k variantom haploskupiny H prioritne pozorovaných v súčasných európskych rómskych populáciách (Rai et al. 2012). Viaceré štúdie predpokladajú exodus predkov rómskej populácie z indickej kasty nazývanej nedotknuteľní alebo Daliti, čo predstavuje najnižší stupeň v kastovej hierarchii v Indii. Pri skúmaní haploskupiny H1a1a-M82 vedci našli najnižšiu genetickú vzdialenosť medzi rómskou populáciou žijúcou v Európe a jednotlivcami tejto kasty v severnej a severozápadnej Indii, v oblastiach ako sú Haryana, Pandžáb, Himáčalpradéš, Uttarpradéš a Nepál (Rai et al. 2012, Sengupta et al. 2006, Watkins et al. 2008). Vo vyšších kastách frekvencia haploskupiny H klesá a naopak stúpa frekvencie haploskupiny R (Watkins et al. 2008).

Tabuľka 1: Frekvencia haploskupín v slovenskej rómskej populácii (Zdroj: vlastné spracovanie)

Y-SNPs	Haploskupina	Mutácia	n	f (%)
M78	E1b1b1a1	C->T	39	16,52
P15	G2a	C->T	1	0,42
M82	H1a1a	ins->del -2bp	98	41,52
M253	I1	C->T	16	6,78
M438 (P215)	I2	A->G	6	2,54
P37.2	I2a1	T->C	11	4,66
M172	J2	T->G	4	1,69
M67	J2a1b	A->T	26	11,01
M198	R1a1a	C->T	22	9,32
M343 (P25)	R1b	C->A	13	5,50

n – počet probandov, *f* – frekvenčné zastúpenie probandov, SNPs – single nucleotide polymorphisms (jednonukleotidové polymorfizmy), A – adenín, G – guanín, C – cytozín, T – tymín

Súčasný profil slovenskej rómskej populácie tvorí aj paternálna línia E, ktorej sublínia E1b1b1a1 (M78) bola druhou najfrekvencovanejšou haploskupinou pozorovanou s frekvenciou 16,82 %. Mimoriadne prekvapivý je fakt, že táto paternálna línia úplne absentuje u rómskych skupín z oblastí Španielska, Portugalska a Srbska rovnako ako u všetkých Indických populácií (Sengupta et al. 2006). Nositelmi paternálnej línie J, konkrétne sublínie J2a1b, bolo 11,01 % slovenských rómskych mužov. Haploskupina E a J sú typické pre oblasti Blízkeho východu a Anatóliu a v Európe ich môžeme nájsť v oblastiach Albánska, južného Talianska a na Balkáne (Wiik 2008). Prítomnosť týchto línií v genofonde rómskej populácie nám umožňuje lepšie pochopiť časové a priestorové parametre migrácie rómskej populácie cez dané oblasti až na územie dnešného východného Slovenska. V slovenskej kaukazoidnej populácii varírujú paternálne línie E a J vo veľmi nízkych frekvenciách (7,2 % a 3,6 %). I na tomto príklade je možné vidieť významné rozdiely v genetickej štruktúre medzi rómskou a slovenskou (kaukazoidnou) populáciou (Petrejčíková et al. 2010).

Distribúcia ostatných haploskupín v slovenskej rómskej populácii východného Slovenska bola nasledovná: R1a1a-M198 (9,32 %), I1-M253 (6,78 %), R1b-M343 (5,5 %), I2a1 – P37.2 (4,66 %), I2-M438 (2,54 %), J2-M172 (1,69 %) a G2a-P15 (0,42 %) (tabuľka 1).

Získané paternálne línie slovenskej rómskej populácie na východnom Slovensku sme porovnali s hlavnými paternálnymi líniami (E, H, I, J, R) rómskych populácií žijúcich v rozličných krajinách Európy. Tabuľka 2 zobrazuje percentuálne zastúpenie týchto Y-haploskupín v sledovaných európskych rómskych populáciách. Y-haploskupiny najčastejšie pozorované v európskych rómskych populáciách je možné rozdeliť do 4 skupín na základe ich geografickej špecifickosti: ancestrálna indická línia H, paternálne línie J a E charakteristické pre strednú a západnú Áziu, haploskupina I typická pre Európu a haploskupina R pre stredoázijské/západoázijské regióny (Pamjav et al. 2011).

Tabuľka 2: Prevalencia haploskupín Y chromozómu (%) v európskych rómskych populáciách

Haploskupiny Y chromozómu (%)	E	H	I	J	R	Iné
Slovenská rómska populácia (naše výsledky)	16,19	41,80	13,32	12,50	15,17	1,02
Maďarská rómska populácia (Pamjav et al., 2011)	7,48	31,77	16,82	14,95	21,49	7,49
Olašskí Rómovia, región Tokaj, Maďarsko (Zalán et al., 2011)	15,38	20,51	5,12	26,54	30,77	1,68
Olašskí Rómovia, región Tiszavasvári, Maďarsko (Zalán et al., 2011)	6,89	58,62	10,34	17,24	3,44	3,47
Bulharská rómska populácia (Gresham et al., 2001)	4,47	48,75	25,37	10,94	4,47	6,00
Macedónska rómska populácia (Peričić et al., 2005)	29,82	59,60	5,26	1,80	3,5	0,00
Ukrajinská rómska populácia (Rumungro) (Martinez-Cruz et al., 2015)	14,28	28,57	23,80	23,80	4,76	4,76
Rómska populácia, Belehrad, Srbsko (Reguiero et al., 2012)	0,00	70,00	20,00	10,00	0,00	0,00
Rómska populácia, Kosovo (Reguiero et al., 2012)	2,00	60,00	5,00	23,00	5,00	5,00
Bayash Rómovia, región Baranja a Medjimurje, Chorvátsko (Klarić et al., 2009)	24,50	50,30	6,00	7,90	10,50	0,80
Rómska populácia, Vilnius, Litva (Gresham et al., 2001)	0,00	50,00	5,00	25,00	15,00	5,00
Grécka rómska populácia (Martinez-Cruz et al., 2015)	10,34	67,24	10,34	10,34	1,72	0,00
Španielska rómska populácia, Madrid (Gresham et al., 2001)	0,00	20,00	16,00	40,00	24,00	0,00
Rómska populácia, 11 dištriktov Portugalsko, (Gusmão et al., 2008)	3,17	16,66	10,31	38,88	28,57	2,41

(Zdrojové údaje: Slovenská rómska populácia, naše výsledky; maďarská rómska populácia, Pamjav et al. 2011; olašskí Rómovia

z regiónov Tiszavasvári and Tokaj, Zalán et al. 2011; bulharská rómska populácia, Gresham et al. 2001; rómska populácia z regiónov Belehrad, Srbsko a z oblasti Kosova, Regueiro et al. 2012; macedónska rómska populácia, Peričić et al. 2005; ukrajinská rómska populácia (Rumungro) zo Zakarpatskej oblasti, Martínez-Cruz et al. 2016; Bayash Rómovia, Chorvátsko región Baranja and Medjimurje, Klarić et al., 2009; rómska populácia z oblasti Vilnius, Litva, Gresham et al. 2001; grécka rómska populácia, Martínez-Cruz et al. 2016; španielska rómska populácia, Madrid, Gresham et al. 2001 a rómske populácie z 11 dištriktov Portugalska, Gusmão et al. 2008)

Naše získané výsledky korelovali s výsledkami genotypových analýz rómskych populácií v susedných krajinách a najfrekventovanejšou haploskupinou bola práve haploskupina H s výnimkou rómskych populácií z oblasti Španielska a Portugalska, kde dominovala paternálna línia J a prekvapivo aj populácie olašských Rómov z oblasti Tokaj, kde najvyššiu prevalenciu mala haploskupina R. Haploskupina R predstavuje paleolitickú líniu, ktorá dominuje aj v slovenskej kaukazoidnej populácii (Petrejčíková et al. 2010), kde je na úrovni 41 %. Výskyt haploskupiny R bol aj v ostatných európskych rómskych populáciách pomerne vysoký. Viaceré štúdie potvrdzujú, že genetická štruktúra rómskej populácie nie je v súlade s krajinou ich pobytu, ale odzrkadľuje migračné trasy. Aj rozdiely, ktoré sú pozorované v našej štúdii medzi jednotlivými rómskymi populáciami, odzrkadľujú veľký vplyv bottleneck efektu, genetického driftu a genetických prímiesí pozdĺž týchto migračných trás (Gresham et al. 2001, Mendizabal et al. 2012). Nedostatok korelácie je spôsobený aj pravdepodobnou rozdielnou asimiláciou Rómov v rôznych európskych regiónoch alebo naopak rôzne začlenenie nerómskych jedincov do rómskych skupín (Martínez-Cruz et al. 2016).

Záver

Najkomplexnejšie rozprávanie o histórii a migrácii rómskej populácie nám môžu poskytnúť iba celé analýzy genómu. Ale aj čiastočná analýza paternálnych línií chromozómu Y a prítomnosť haploskupiny H-M82 v európskych rómskych populáciách po-

skytuje výnimočný záznam o ich pôvode a migračných dráhach. Naša štúdia analýzy profilu slovenskej rómskej populácie na základe paternálnych línií podporuje pôvod otcovských rómskych chromozómov zo severozápadnej Indie v zhode s lingvistickými, kultúrnymi a predchádzajúcimi genetickými štúdiami. Genofond rómskej populácie v sebe nesie okrem indickej ancestrálnej línie (H) tiež súčasnú euroázijskú líniu (E, R1a, R1b, J, I, N). Prítomnosť týchto haploskupín v slovenskej rómskej populácii odráža historické udalosti začínajúce odchodom proto-rómskej skupiny z indickeho subkontinentu, pokračujúc migráciou cez Áziu a Balkánsky polostrov do Karpatskej kotliny a následným rozdelením do niekoľkých endogamných skupín.

Literatúra

- BERNASOVSKÁ, J., BERNASOVSKÝ, I., PAČÍN, J., 1998: Anthropometric Studies of Romany (Gypsy) Newborns in East Slovakia. The Trend of Lowering the Average Values of Basic anthropometric parameters. *J. Hum. Ecol.*, 9(2):131-135.
- BERNASOVSKÝ, I., BERNASOVSKÁ, J., 1999: Anthropology of Romanies. Auxological and Anthropogenetical study. Brno, ISBN-13: 978-8086258058, 197s.
- BRUCHOVÁ, H., KRÁČMAROVÁ, A., ČERNÝ, V., BRDIČKA, R., 2005: Využití technologie LabMAP Luminex pro detekci SNP polymorfismů. *Klin. Biochem. Metab.*, 13:87-91.
- FERÁKOVÁ, E., BERNASOVSKÁ, J., BERNASOVSKÝ, I., 2001: Population genetics of Y-chromosome short tandem repeats in Slovak Romanies. *Bull. Slov. antropol. spoloč.*, 4:50-54.
- FRASER, A., 1992: The Gypsies. Blackwell Publishers: Oxford. 359s.
- GRESHAM, D., MORAR, B., UNDERHILL, P.A., PASSARINO, G., LIN, A.A., WISE, C., ANGELICHEVA, D., CALAFELL, F., OEFNER, P.J., SHEN, P., TOURNEV, I., DE PABLO, R., KUČINSKAS, V., PEREZ-LEZAUN, A., MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., KALAYDJIEVA, L., 2001: Origins and divergence of the Roma (gypsies). *Am. J. Hum. Genet.*, 69(6):1314–1331.
- GUSMÃO, A., GUSMÃO, L., GOMES, V., ALVES, C., CALAFELL, F., AMORIM, A., PRATA, M.J., 2008: A perspective on the history

- of the Iberian Gypsies provided by phylogeographic analysis of Y-chromosome lineages. *Ann. Hum. Genet.*, 72(2):215–227.
- HANCOCK, I. F., 2002: *We Are the Romani People*. United Kingdom: University Of Hertfordshire Press. 288s.
- IOVITA, R. P., SCHURR, T. G., 2004: Reconstructing the Origins and Migrations of Diasporic Populations: The Case of the European Gypsies. *Am. Antropol.*, 106: 267–281.
- ISOGG (International Society of Genetic Genealogy), 2017: Y-DNA Haplogroup Tree 2017, Online [údaje z 2.7.2019]. Dostupné na internete: <<https://isogg.org/tree/2017/index17.html>>.
- JOBLING, M. A., 2001: In the name of the father – Surnames and genetics. *Trends in Genetics*, 17(6):353-357.
- KLARIĆ, I. M., SALIHOVIĆ, M. P., LAUC, L. B., ZHIVOTOVSKY, L. A., ROOTSI, S., JANIĆIJEVIĆ, B., 2009: Dissecting the molecular architecture and origin of Bayash Romani patrilineages: genetic influences from South-Asia and the Balkans. *Am. J. Phys. Anthropol.*, 138(3):333–342.
- MARTÍNEZ-CRUZ, B., MENDIZABAL, I., HARMANT, C., DE PABLO, R., IOANA, M., ANGELICHEVA, D., KOUVATSI, A., MAKUKH, H., NETEA, M.G., PAMJAV, H., ZALÁN, A., TOURNEV, I., MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V., BERTRANPETIT, J., KALAYDJIEVA, L., QUINTANA-MURCI, L., COMAS, D., 2016: Origins, admixture and founder lineages in European Roma. *Eur. J. Hum. Genet.*, 24(6):937-43.
- MENDIZABAL, I., LAO, O., MARIGORTA, U.M., WOLLSTEIN, A., GUSMÃO, L., FERAK, V., IOANA, M., JORDANOVA, A., KANEVA, R., KOUVATSI, A., KUČINSKAS, V., MAKUKH, H., METSPALU, A., NETEA, M. G., DE PABLO, R., PAMJAV, H., RADOJKOVIC, D., ROLLESTON, S. J., SERTIC, J., MACEK, M. JR., COMAS, D., KAYSER, M., 2012: Reconstructing the population history of European Romani from genome-wide data. *Curr Biol* 2012 22: 2342–2349.
- NAGY, M., HENKE, L., HENKE, J., CHATTHOPADHYAY, P., VÖLGYI, A., ZALÁN, A., PETERMAN, O., BERNASOVSKÁ, J., PAMJAV, H., 2007: Searching for the origin of Romanies: Slovakian Romani, Jats of Haryana and Jat Sikhs Y-STR data in comparison with different Romani populations. *Forensic Sci. Int.*, 169(1):19-26.

- PAMJAV, H., ZALÁN, A., BÉRES, J. NAGY, M., CHANG, Y.M., 2011: Genetic structure of the paternal lineage of the Roma. *Am. J. Phys. Anthropol.*, 145(1):21-29.
- PERIČIĆ, M., LAUC, L. B., KLARIĆ, I. M., ROOTSI, S., JANIĆIJEVIĆ, B., RUDAN, I., TERZIĆ, R., COLAK, I., KVESIĆ, A., POPOVIĆ, D., SIJACKI, A., BEHLULI, I., DORDEVIC, D., EFREMOVSKA, L., BAJEC, D. D., STEFANOVIĆ, B. D., VILLEMS, R., RUDAN, P., 2005: High resolution phylogenetic analysis of Southeastern Europe (SEE) traces major episodes of paternal gene flow among Slavic populations. *Mol. Biol. Evol.*, 22(10):1964–1975.
- PETREJČIKOVÁ, E., SIVÁKOVÁ, D., SOTÁK, M., BERNASOVSKÁ, J., BERNASOVSKÝ, I., REBALA, K., BOROŇOVÁ, I., BŔŽIKOVÁ, A., SOVIČOVÁ, A., GABRIKOVÁ, D., MAČEKOVÁ, S., ŠVIČKOVÁ, P., ČARNOGURSKÁ, J., 2011: Comparison of Y-STR polymorphisms in three different Slovak population groups. *Anthropol. Anz.*, 68(2):111-127.
- PETREJČIKOVÁ, E., SOTÁK, M., BERNASOVSKÁ, J., BERNASOVSKÝ, I., SOVIČOVÁ, A., BŔŽIKOVÁ, A., BOROŇOVÁ, I., GABRIKOVÁ, D., ŠVIČKOVÁ, P., MAČEKOVÁ, S., ČVERHOVÁ, V., 2010: The genetic structure of the Slovak population revealed by Y-chromosome polymorphisms. *Anthropol. Sci.*, 118(1): 23-30.
- RAI, N., CHAUBEY, G., TAMANG, R., PATHAK, A. K., SINGH, V. K., KARMIN, M., SINGH, M., RANI, D. S., ANUGULA, S., YADAV, B. K., SINGH, A., SRINIVASAGAN, R., YADAV, A., KASHYAP, M., NARVARIYA, S., REDDY, A. G., VAN DRIEM, G., UNDERHILL, P. A., VILLEMS, R., KIVISILD, T., SINGH, L., THANGARAJ, K., 2012: The phylogeography of Y-chromosome haplogroup h1a1a-m82 reveals the likely Indian origin of the European Romani populations. *PLoS One*, 7(11):e48477.
- REGUEIRO, M., RIVERA, L., DAMNJANOVIC, T., LUKOVIC, L., MILASIN, J., HERRERA, R. J., 2012: High levels of Paleolithic Y-chromosome lineages characterize Serbia. *Gene*, 498(1):59-67.
- SANTOS, F. R., CARVALHO-SILVA, D. R., PENA, S. D. J., 1999: PCR-based DNA profiling of human Y chromosomes. In: Epplen JT, Lubjuhn T (eds) DNA profiling and DNA fingerprinting. Birkhäuser Verlag AG, Basel, s.133–152.
- SENGUPTA, S., ZHIVOTOVSKY, L. A., KING, R., MEHDI, S.Q., ED-

- MONDS, C. A., CHOW, C.E., LIN, A.A., MITRA, M., SIL, S.K., RAMESH, A., USHA RANI, M. V., THAKUR, C. M., CAVALLI-SFORZA, L. L., MAJUMDER, P. P., UNDERHILL, P. A., 2006: Polarity and temporality of high-resolution Y-chromosome distributions in India identify both indigenous and exogenous expansions and reveal minor genetic influence of central Asian pastoralists. *Am. J. Hum. Genet.*, 78(2):202–221.
- SIVÁKOVÁ, D., 1992: Antropologické výskumy cigánov (Rómov) na Slovensku. Neznámi Rómovia. *Inter Science Press, Bratislava*, 39-49.
- TRIVEDI, R., SAHOO, S., SINGH, A., BINDU, G., BANERJEE, J., TANDON, M., GAIKWAD, S., RAJKUMAR, R., SITALAXIMI, T., ASHMA, R., CHAINY, G. B. N., KASHYAP, V. K., 2008: Genetic Imprints of Pleistocene origin of Indian populations: a comprehensive phylogeographic sketch of Indian Y-chromosomes. *Int. J. Hum. Genet.*, 8:97–118.
- WATKINS, S. W., THARA, R., MOWRY, B. J., ZHANG, Y., WITHERSPOON, D. J., TOLPINRUD, W., BAMSHAD, M. J., TIRUPATI, S., PADMAVATI, R., SMITH, H., NANCARROW, D., FILIPPICH, C., JORDE, L. B., 2008: Genetic variation in South Indian castes: evidence from Y-chromosome, mitochondrial, and autosomal polymorphisms. *BMC Genetics*, 9:86.
- WELLS, S. R., YULDASHEVA, N., RUZIBAKIEV, R., UNDERHILL, P. A., EVSEEVA, I., BLUE-SMITH, J., JIN, L., SU, B., PITCHAPPAN, R., SHANMUGALAKSHMI, S., BALAKRISHNAN, K., READ, M., PEARSON, N. M., ZERJAL, T., WEBSTER, M. T., ZHOLOSHVILI, I., JAMARJASHVILI, E., GAMBAROV, S., NIKBIN, B., DOSTIEV, A., AKNAZAROV, O., ZALLOUA, P., TSOY, I., KITAEV, M., MIRRAKHIMOV, M., CHARIEV, A., BODMER, W. F., 2001: The Eurasian heartland: a continental perspective on Y-chromosome diversity. *Proc. Natl. Acad. Sci. U S A.*, 98(18):10244-10249.
- WIJK, K., 2008: Where did European men come from? *J. Genet. Geneal.*, 4: 35–85.
- ZALÁN, A., BÉRES, J., PAMJAV, H., 2011: Paternal genetic history of the Vlax Roma. *Forensic Sci. Int. Genet.*, 5(2):109-113.

*prof. RNDr. IVAN BERNASOVSKÝ, DrSc.
Ústav rómskych štúdií, CJKNM
Prešovská univerzita v Prešove*

*prof. RNDr. JARMILA BERNASOVSKÁ, PhD.
doc. RNDr. IVETA BOROŇOVÁ, PhD.*

Mgr. ZUZANA MIDOVÁ, RNDr. MICHAELA ZIGOVÁ, PhD.

RNDr. MARTA MYDLÁROVÁ BLAŠČÁKOVÁ, PhD.

RNDr. EVA PETREJČÍKOVÁ, PhD., MVDr. SOŇA MAČEKOVÁ, PhD.

RNDr. JANA GAĽOVÁ, PhD., Mgr. ANDREA BABEJOVÁ

Mgr. MATÚŠ MATHIA

*Katedra biológie, Fakulta humanitných a prírodných vied,
Prešovská univerzita v Prešove*

MUDr. TATIANA KLAMÁROVÁ

Katedra dentálnej hygieny,

Fakulta zdravotníckych odborov, Prešovská univerzita v Prešove

ANALÝZA DENTÁLNEHO STATUSU RÓMSKÝCH A NERÓMSKÝCH DETÍ ŠKOLSKÉHO VEKU Z VYCHODNÉHO SLOVENSKA¹

Abstrakt: Cieľom práce bola analýza dentálneho statusu rómskych a nerómskych detí školského veku z východného Slovenska. Sledovaný súbor tvorilo 110 rómskych a 110 nerómskych detí u ktorých bol analyzovaný ich dentálny status a následne stanovený KPE index. Výskyt zubného kazu bol u rómskych detí 30,9% a u nerómskych detí 22,7%. Štúdia odhalila zlý stav ústnej hygieny rómskych detí. Dentálny status bol stanovený pomocou indexu kazivosti chrupu - KPE (K = kaz, P = plomba, E= extrakcia). Hodnota KPE indexu bola u rómskych detí 2,8 a u nerómskych detí 2,4. Prístup rómskych a nerómskych detí školského veku k prevencii zubného kazu bol získaný prostredníctvom dotazníkového prieskumu. Ďalšia časť našej štúdie zahŕňa vyhodnotenie a porovnanie výsledkov, ktoré sme získali z tohoto dotazníkového prieskumu.

Kľúčové slová: dentálny status, KPE index, prevencia, rómske deti

1 Výskum bol podporený projektom APVV -15-0556.

Úvod

Zubný kaz je deštruktívna choroba, ktorá vzniká na povrchu zuba a ak nie je zub ošetrovaný, postupuje do hĺbky až otvorí dreňovú dutinu (Machová a Kubátová 2009). Vzniká pôsobením potenciálne patogénnych mikroorganizmov a ekologických faktorov. Vznik zubného kazu môžeme vysvetliť pomocou chemicko-parazitárnej teórie, ktorá bola prvýkrát publikovaná Millerom v roku 1898. Teória hovorí, že kariogénne organizmy zubného plaku v ústnej dutine pri prebytku kariogénneho substrátu (predovšetkým nízkomolekulárnych sacharidov) produkujú organické kyseliny. Ak tieto kyseliny pôsobia dlhú dobu na tvrdé zubné tkanivá, dôjde k ich demineralizácii. Príčinou vzniku zubného kazu sú štyri základné faktory: *baktérie, cukry, zub a čas pôsobenia*. Tieto faktory sú samostatne neúčinné, ale spoločne vytvárajú kaz (Weber 2012, Julák a Pavlík 201, Minčík et al., 2014). Ďalšiu úlohu zohrávajú sekundárne faktory: množstvo a zloženie slín, hodnota pH, imunitný systém, genetické a socioekonomické faktory, chybné postavenie zubov, zlý prístup ošetrojúceho stomatológa (Hellwig et al. 2003).

Údaje WHO poukazujú na skutočnosť, že viac ako 90 % obyvateľstva je postihnutých ochorením zubného kazu. Pre Slovensko uvádza Svetová zdravotnícka organizácia a Global Oral Data nepriaznivú hodnotu KPE indexu (index kazivosti chrupu, kde K znamená súčet zubov postihnutých kazom, ošetrovaných plombou (P) a (E) zubov extrahovaných) až 4,3, pričom predmetný index v EÚ má priemernú hodnotu 1,5. Na prevenciu vzniku tohto ochorenia je potrebné dbať po prezaní trvalého chrupu. K prevencii vzniku zubného kazu patrí hygiena ústnej dutiny, pravidelné návštevy u stomatológa, vhodná strava a dostatočný príjem tekutín.

Materiál a metódy

Výskyt zubného kazu u rómskych a nerómskych žiakov sme zisťovali na základe spolupráce so stomatologickými ambulanciami v meste Prešov. Spracovali sme údaje o stave chrupu u 110 rómskych a 110 nerómskych žiakov. Zo zozbieraných údajov sme následne

vypočítali hodnotu KPE indexu a frekvenciu výskytu zubného kazu. Poskytnuté údaje podávajú informácie o zuboch postihnutých zubným kazom, extrahovaných zuboch a zuboch vyplnených plombou. Výsledky boli spracované v programe Microsoft Office Excel.

Zisťovali sme tiež prístup k prevencii vzniku zubného kazu u rómskych a nerómskych žiakov staršieho školského veku ZŠ formou anonymného dotazníka, v ktorom formulácia otázok a odpovedí bola prispôbená veku respondentov. Prieskum prebehol v decembri 2018 a bol realizovaný na troch základných školách v Prešove. Sledovaný súbor tvorilo 220 respondentov – rómskych a nerómskych žiakov staršieho školského veku. Dotazník obsahoval desať otázok, ktoré sa vzťahovali na starostlivosť o chrup, preventívne prehliadky a dodržiavanie zásad správnej výživy. Otázky boli uzavreté, formou výberu možností. U niektorých otázok mohli respondenti označiť viac ako jednu odpoveď. Rozdaných bolo 220 dotazníkov, z toho 110 pre rómskych a 110 pre nerómskych žiakov. Návratnosť predstavovala 100 %.

Výsledky

Priemerná hodnota KPE indexu trvalého chrupu bola sledovaná u rómskych a nerómskych žiakov staršieho školského veku. Z tab. 1 vyplýva, že priemerná hodnota KPE indexu u rómskych žiakov bola 2,8 a u nerómskych žiakov 2,4. Zistené hodnoty ukazujú, že u rómskych žiakov bola priemerná hodnota KPE indexu vyššia.

Tab. 1: Priemerné hodnoty KPE indexu u rómskych a nerómskych žiakov

	Priemerné hodnoty KPE indexu
Rómski žiaci	2,8
Nerómski žiaci	2,4

Tab. 2 uvádza, že z celkového počtu vyšetrených žiakov bolo zubným kazom postihnutých 30,9 % (N=34) rómskych žiakov a 22,7 % (N=25) nerómskych žiakov. Prítomnosť plomby bola evidovaná

u 80,0 % (N=88) rómskych a 51,8 % (N=57) nerómskych žiakov. Extrakcia zuba bola vykonaná u 10,9 % (N=12) rómskych žiakov a 7,3 % (N=8) nerómskych žiakov. Intaktný chrup malo 16,3 % (N=18) rómskych žiakov a 29,1 % (N=32) nerómskych žiakov, tzn. nebola zistená žiadna extrakcia, plomba ani kaz.

Tab. 2: Výskyt kazov, plomb, extrakcií a intaktného chrupu u rómskych a nerómskych žiakov

	Kaz		Plomba		Extrakcia		Intaktný chrup	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Rómski žiaci	34	30,9	88	80,0	12	10,9	18	16,3
Nerómski žiaci	25	22,7	57	51,8	8	7,3	32	29,1

Z celkového počtu vyšetrených rómskych žiakov (N=110) malo len 16,3 % (N=18) žiakov intaktný chrup. Zubným kazom bolo postihnutých 30,9 % (N=34) žiakov.

Z celkového počtu vyšetrených nerómskych žiakov (N=110) malo 29,1 % (N=32) žiakov intaktný chrup. Zubným kazom bolo postihnutých 22,7 % (N=25) žiakov.

Na základe uvedených výsledkov je možné konštatovať, že vyššia hodnota KPE indexu a kazivosti chrupu bola zistená u rómskych žiakov. Vyššia kazivosť je u nich spôsobená nedostatočnou hygienou ústnej dutiny a nevhodnou výživou. Títo žiaci nemajú informácie o správnej starostlivosti o chrup a navštevujú stomatológa len v akútnych prípadoch.

Zistené hodnoty KPE indexu u rómskych a nerómskych žiakov sú stále príliš vysoké v porovnaní s WHO, ktorá si stanovila za cieľ do roku 2020 dosiahnuť priemerný KPE index maximálne 1,5. Nami zistená hodnota KPE indexu u rómskych a nerómskych žiakov je nižšia v porovnaní s hodnotou KPE indexu na Slovensku 4,3, ktorú uvádza databáza ústneho zdravia FDI (Svetová federácia zubných lekárov) z roku 2014.

Z výsledkov dotazníkového prieskumu vyplynulo, že 68 % nerómskych žiakov si čistí zuby dvakrát denne, čo zodpovedá odporúčaniam stomatólogov. Neuspokojivý výsledok sme zistili u rómskych žiakov, z ktorých len 29 % si čistí zuby dvakrát denne. Väčšina rómskych žiakov si čistí zuby len jedenkrát denne, čo uviedlo až 52 % respondentov. Väčšina rómskych (71 %) a nerómskych (58 %) žiakov si nečistí zuby po jedle. Pri čistení zubov nepoužíva okrem zubnej kefky a zubnej pasty žiadne ďalšie dentálne pomôcky 27 % respondentov. U nerómskych žiakov zubnú niť používa 25 % a medzizubné kefky 20 % respondentov. Pravidelnej preventívnej prehliadky u stomatóloga sa zúčastňuje len 54 % rómskych žiakov oproti 88 % nerómskych respondentov. Najviac rómskych žiakov 52 % uviedlo, že si čistí zuby menej ako minútu. Nerómski žiaci si najčastejšie čistia zuby v dĺžke 1 – 2 minúty, čo uviedlo 58 % respondentov.

Zistili sme, že 53 % rómskych žiakov najčastejšie pije čistú vodu. Druhým najčastejším nápojom sú sladené vody, ktoré pije 28 % respondentov. Najmenej sú preferované minerálne vody, ktoré pije len 13% respondentov. Nerómski žiaci obľubujú sladené nápoje (44 %) a ovocné džúsy (22 %). Denne sladkosti konzumuje 45 % nerómskych respondentov. Len 10 % respondentov konzumuje ovocie denne. U nerómskych žiakov bola konzumácia ovocia častejšia v porovnaní s rómskymi žiakmi.

Diskusia

Výsledky dotazníkového prieskumu poukázali na zanedbávanie starostlivosti o chrup u rómskych žiakov. Viac ako polovica respondentov 52 % uviedla, že si čistí zuby jedenkrát denne a ich dĺžka čistenia je menej ako jedna minúta. Negatívom je, že ďalšie dentálne pomôcky ako zubnú niť, medzizubné kefky nepoužívajú, pričom ich používanie je nevyhnutné pri čistení medzizubných priestorov. Podľa Valentovej (2011) je nutné používanie dentálnych pomôcok, pretože len zubná kefka a zubná pasta chrup dokonale nevyčistia. Plak nahromadený v medzizubných priestoroch je

nutné dočistiť pomocou ústnej vody, medzizubnej kefky a zubnej nite. Biroš a Beluš (2008) pri sledovaní stavu orálneho zdravia 457 rómskych detí z Košíc a Prešova uvádzajú, že 61 % rómskych detí si zuby vôbec nečistí, pričom pre 42 % 6-ročných a 68 % 12-ročných rómskych žiakov to bola prvá návšteva stomatóloga.

U nerómskych žiakov je pozitívne, že 68 % si čistí zuby dvakrát denne, čo zodpovedá odporúčaniam zubných lekárov. Viac ako polovica respondentov 59% uviedla, že ich dĺžka čistenia zubov je jedna až dve minúty. Stomatológovia tvrdia, že dĺžka čistenia nie je rozhodujúca ale jeho kvalita. Zuby by sa mali čistiť minimálne 3 minúty, no nie je to podmienka. Pri čistení medzizubných priestorov je nevyhnutné používanie dentálnych pomôcok. Preventívnych prehliadok sa zúčastňuje 56 % rómskych žiakov a 91 % nerómskych žiakov. V porovnaní s nerómskymi žiakmi je účasť rómskych žiakov na preventívnych prehliadkach nízka. Negatívom je, že 66 % rómskych žiakov navštevuje stomatóloga len v akútnych prípadoch na rozdiel od nerómskych žiakov, z ktorých 74% navštevuje stomatóloga dvakrát ročne, čo odporúčajú aj stomatólogovia. Tieto prehliadky umožnia odhaliť zubný kaz a zabránia prípadným komplikáciám včasným ošetrením. Z otázok dodržiavania zásad správnej výživy sme zistili u rómskych a nerómskych žiakov, že konzumácia sladkosti je príliš vysoká. Najpreferovanejším nápojom u rómskych žiakov je čistá voda oproti nerómskym žiakom, ktorí najčastejšie pijú sladené nápoje. Pre zuby nie je prospešné pitie sladených nápojov, ktoré majú nízke pH, čo vytvára vhodné prostredie pre rast baktérií zubného kazu (Mergelová 2009, 2011, Zouharová 2008, 2012). Konzumácia ovocia, mlieka a mliečnych výrobkov je vyššia u nerómskych žiakov ako u rómskych žiakov, ktorí pijú mlieko len občas a len 9 % respondentov konzumuje ovocie denne. Zistili sme taktiež vysoký príjem sladkostí, ktoré sú pre zuby veľkým rizikom, keďže sa ľahko dostávajú do medzizubného priestoru a spolu s baktériami sa podieľajú na vzniku zubného kazu (Whitney, Cataldo, Rolfes 1998, Cataldo 2003, Biroš a Beluš 2008, Sinaiová a Ondriová 2009).

Na základe zistených výsledkov hodnôt KPE indexu môžeme

konštatovať, že u rómskych žiakov je index kazivosti chrupu vyšší ako u nerómskych. U rómskych žiakov bola zistená výsledná hodnota KPE indexu 2,7. U nerómskych žiakov bola výsledná hodnota KPE indexu 2,3. Tieto hodnoty sú vyššie ako hodnoty KPE indexu, ktorý zistili Biroš a Beluš (2008), ktorí popisujú u 6-ročných rómskych detí KPE index 0,7 a u 12-ročných 1,9, pričom zubný kaz malo 54 % 6-ročných a 36 % 12-ročných rómskych žiakov. Z celkového počtu 110 rómskych žiakov malo len 16,4 % (N=18) žiakov intaktný chrup. U nerómskych žiakov malo intaktný chrup 27,3 % (N=30). Vyššia kazivosť u rómskych žiakov je spôsobená nepravidelnou starostlivosťou o ústnu hygienu, nevyužívaním dentálnych pomôcok, ktoré sú pri čistení zubov dôležité a nevhodne volenou výživou. U týchto žiakov je zrejma neznalosť správnej starostlivosti o chrup ako aj absencia preventívnych návštev stomatológa.

Informovanosť rómskych žiakov v oblasti prevencie vzniku zubného kazu, starostlivosti o ústnu dutinu a dentálnej hygieny nie je dostatočná. Deti často nepoznajú význam všetkých pomôcok k dôkladnému vyčisteniu ústnej dutiny, a preto ich nepoužívajú.

Z vyššie uvedených dôvodov je potrebné aby stomatológovia zvýšili informovanosť rómskych rodičov a ich detí v oblasti správnej starostlivosti o ústnu dutinu. Práve rodičia môžu vo veľkej miere ovplyvniť celkový prístup svojich detí k prevencii vzniku zubného kazu a to tým, že im budú vhodným príkladom. Rodičia by sa mali viac zaujímať o svoje deti, aby sa správne starali o ústnu dutinu. Pozitívom zo strany nerómskych rodičov a ich detí je väčší záujem o správnu starostlivosť ústnej dutiny.

Záverom možno skonštatovať, že vhodná strava, pravidelná starostlivosť o ústnu dutinu i pravidelné preventívne prehliadky sú podstatnými faktormi, ovplyvňujúcimi vznik zubného kazu.

Literatúra:

- BIROŠ, P., BELUŠ, D., 2008: Oral health status of 6- and 12- year – old Romany children from East Slovakia. *Slov. Antropol.*, 11(1): 9-13.
- CATALDO, V. L., 2003: Guideline on caries-risk assessment and manage-

- ment for infants, children, and adolescents. *Ref. Man.*, 37(6):15-16.
- DIAN, J., 2003 : Čistiť si zuby – zdravý úsmev. *Vitalita*, 7:28-29.
- HELLWIG, E., KLIMEK., J., ATTIN, T., 2002: Záchovná stomatologie a parodontologie. Vyd. Grada., 332 s..
- JULÁK J., PAVLÍK., E., 2010 : Lékařská mikrobiologie pro zubní lékařství.Vyd..Karolinum, Praha, 444 s.
- MACHOVÁ, J., KUBÁTOVÁ., D., 2009 : Výchova ke zdraví. 1. vyd. Pedagogika, 296 s.
- MERGLOVÁ, V., IVANČAKOVÁ, R., 2011 : Vývojové a získané poruchy zubů a tvrdých zubních tkání. 1. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 118 s.
- MERGLOVÁ, V., IVANČAKOVÁ, R., 2009: Zubní kaz a jeho prevence v časném dětském věku. Vyd. Havlíček Brain Team, 112 s.
- MINČÍK, J., ŠATANKOVÁ, M., ALEXEJENKO, M., NOVOTNÝ, R., STOŠEK, M., SVOBODA, D., 2014: Kariologie. StomaTeam, 260 s.
- VALENTOVÁ, K., 2011. Chemické vlastnosti dentálních materiálů. Vyd. Univerzity Palackého v Olomouci, 210 s.
- WEBER, T., 2012: Memorix zubního lékařství. Nakl.Grada, Praha, 608 s.
- WHITNEY, E. N., CATALDO, C. B., ROLFES, S. R., 1998: An overview of nutrition. in: S. Craig (Ed.) Understanding normal and clinical nutrition. 5th edition. West/Wadsworth Publishing, Belmont (CA): 4-20.
- ZOUHAROVÁ, Z., 2008: Zdravý úsměv: péče o zuby a dásně. Vyd. ERA group, 136 s.
- ZOUHAROVÁ, Z., 2012: Zdravý úsměv: péče o zuby a dásně. 3. vydanie. Joshua Creative, 127 s.

doc. RNDr. IVETA BOROŇOVÁ, PhD.
prof. RNDr. JARMILA BERNASOVSKÁ, PhD.
RNDr. EVA PETREJČÍKOVÁ, PhD., RNDr. MICHAELA ZIGOVÁ, PhD.
RNDr. MARTA MYDLÁROVÁ BLAŠČÁKOVÁ, PhD.
MVDr. SOŇA MAČEKOVÁ, PhD.

*Katedra biológie, Fakulta humanitných a prírodných vied,
Prešovská univerzita v Prešove*

MUDr. MÁRIA PUSCHAUEROVÁ
Oddelenie lekárskej genetiky,
Fakultná nemocnica s poliklinikou J.A. Reimana, Prešov

MUDr. MARIÁN KYSELY
Oddelenie gynekológie a pôrodnictva,
Fakultná nemocnica s poliklinikou J.A. Reimana, Prešov

KONŠTITUČNÁ TRANSLOKÁCIA T(11;22) S FAMILIÁRNYM VÝSKYTOM DETEGOVANÁ V RÓMSKYCH RODINÁCH PREŠOVSKÉHO REGIÓNU¹

Abstrakt: *Constitutional translocation t(11;22) with familialy occurrence detected in Romany families of the Prešov region.* Problematika zdravia Rómov je v dnešnej dobe mimoriadne aktuálna. Iniciatívy v oblasti riešenia problematiky zdravia rómskeho etnika viedli k vytvoreniu viacerých projektov s cieľom zlepšiť zdravie a kvalitu života v oblasti zdravia. Napriek mnohým iniciatívam naďalej ostáva problémom individuálny prístup rodín s rizikom geneticky podmienených ochorení v záujme ich včasného odhalenia a realizácie preventívnych diagnostických postupov. V kontexte uvedených problémov poukazujeme na cytogenetické nálezy translokácie chromozómov 11 a 22 v troch rodinách rómskeho pôvodu s familiárnym výskytom vo vyváženej aj nevyváženej forme. Vyhľadávanie klinicky bezpríznakových nosičov vyv-

1 Výskum je podporený projektom APVV 15-0556. Táto publikácia vznikla vďaka podpore v rámci operačného programu Výskum a inovácie pre projekt: „Inovatívne diagnostické postupy personalizovanej medicíny so zameraním na skeletomuskulárne ochorenia“- NFP313010T543 spolufinancovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja“.

ženej translokácie t(11;22) má kľúčový význam z hľadiska cytogenetickej charakterizácie a následnej prevencie vo vzťahu k vzniku nebalansovaných foriem s vývinovými malformáciami.

Kľúčové slová: rómske etnikum, translokácia t(11;22), vyvážené translokácie, nevyvážený karyotyp

Úvod

Translokácie chromozómov predstavujú výmeny chromozómových segmentov medzi dvoma spravidla nehomologickými chromozómami - recipročné translokácie. K vzniku tohto typu prestáv dochádza následkom zlomov nehomologických chromozómov a výmenou príslušných segmentov. Prestavba postihuje obidva chromozómy, vzhľadom na to, že výmena je recipročná, ostáva celkový počet chromozómov nezmenený. Recipročné translokácie sú detegované u 1 zo 600 novorodencov. Balansované štruktúrne prestavby sú asociované s rizikom vzniku nebalansovaných gamét a narodením postihnutých detí. Sú častým nálezom pri prenatálnej diagnostike, v prípadoch cytogenetických analýz rodičov dieťaťa s abnormálnym fenotypom a nálezom nebalansovanej formy translokácie v súboroch infertilných párov s opakovanými spontánnymi potratmi (Zenagui et al. 2019).

Translokácie medzi dlhými ramenami chromozómov 11 a 22 predstavujú najčastejšie konštitučné nerobertsonské translokácie v ľudskom genóme (Edelmann et al. 1999). Väčšina vyvážených translokácií tohto typu je zachytená prostredníctvom fenotypovo abnormálnych potomkov, u ktorých nachádzame nevyvážený karyotyp, najčastejšie nadpočetný derivovaný chromozóm 22. U jedincov s nadpočetným derivovaným chromozómom 22 sú často pozorované vývinové malformácie. Presná lokalizácia bodov zlomov v jednotlivých prípadoch nálezov translokácie t(11;22) umožňuje presnú charakterizáciu chromozómovej prestavby ako aj objasnenie mechanizmov spôsobujúcich vznik translokácií.

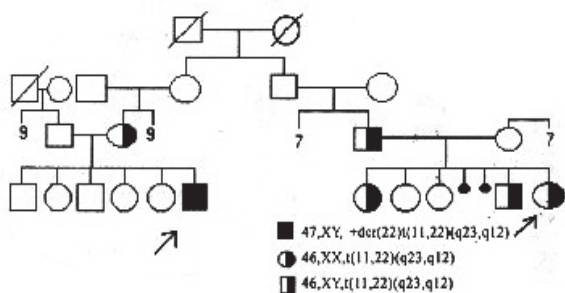
Súbor a metodika

Štúdia bola realizovaná za účelom retrospektívnej analýzy cytogenetických nálezov translokácie chromozómov 11 a 22 vo vyváženej i nevyváženej forme so špecifikáciou na rómske etnikum

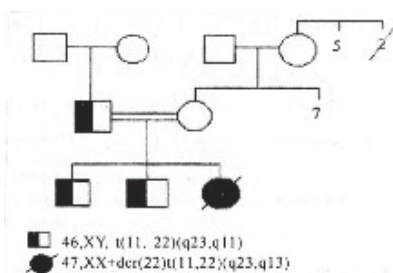
Prešovského regiónu. Cytogenetické analýzy boli vykonané zo vzoriek periférnej krvi podľa štandardných protokolov (Rooney a Czepulkowski 1992) využitím metodiky G-bandingu. Detegované chromozómové nálezy boli špecifikované podľa ISCN nomenklatúry (Mitelman 1995; ISCN 2013).

Výsledky a diskusia

V súbore jedincov Prešovského kraja boli v rodinách rómskeho pôvodu chromozómovou analýzou detegované 3 nálezy translokácie t(11;22) s familiárnym výskytom vo vyváženej aj nevyváženej forme, dve rodiny boli navzájom príbuzné (Obr. č.1, obr. č.2).

Obr. 1:
Rodokmeň
rodiny 1 a rodiny
2 s nálezom
translokácie
t(11;22)(q23;q12)
(zdroj : autor)

Obr. 2:
Rodokmeň rodiny
3 s nálezom
nevyváženej
formy translokácie
t(11;22)(q23;q13)
(zdroj : autor)

U probandov a jednotlivých členov rodín bol pozorovaný variabilný fenotypový obraz s rôznym stupňom mentálnej retardácie. Možným vysvetlením rôznych klinických náleзов je sociálna mentálna retardácia, submikroskopické zmeny event. pozičný efekt. V jednom analyzovanom prípade boli zlomy na chromozóme 22 umiestnené distálnejšie a spektrum malformácií nebolo zlučiteľné so životom (Boroňová et al. 2008).

Nenáhodné chromozómové zmeny boli popísané v spojení s mno-

hými ľudskými získanými i zdedenými ochoreniami. Časté konštitučné translokácie, inverzie a delécie naznačujú, že existujú preferované chromozómové miesta pre rekombinácie a prestavby v ľudskom genóme. Napriek skutočnosti, že chromozóm 22 predstavuje 1,9% haploidnej dĺžky autozómov, početné prestavby tohto chromozómu sú spojené s rôznymi ochoreniami a vývinovými abnormalitami (Hill, Foot a Tracy 2000). Mnohé klinicky významné ochorenia sú spojené s translokáciami, duplikáciami alebo deléciami oblasti dlhých ramien chromozómu 22 (22q11), čo potvrdzuje, že účasť tejto oblasti v prestavbách a instabilite chromozómov nie je náhodná.

Genetika sa oddávna snažila o pochopenie mechanizmov a následkov chromozómových prestáv. Chromozómové prestavby alebo translokácie sú následkom prestáv DNA na molekulárnej úrovni. Mechanizmy, ktorými vznikajú nie sú doposiaľ známe. Vyvážené translokácie, ktoré nie sú mikroskopicky detekovateľné tvoria 0,2% štruktúrnych abnormalít (Kurahashi et al. 2000). Konštitučná translokácia t(11;22) je najčastejšia robertsonská translokácia. V snahe analyzovať genómovú štruktúru bodov zlomov boli klonované spojovacie fragmenty derivovaných chromozómov 11 a 22. Molekulárne analýzy potvrdili, že na chromozóme 11 sa translokácie vyskytujú v krátkych palindromických oblastiach bohatých na adenín a tymín (ATRR). Body zlomov na chromozóme 22 boli taktiež lokalizované v oblasti ATRR, ktorá bola časťou väčšieho palindrómu. Mnohé nepríbuzné rodiny s nálezom translokácie t(11;22) vykazujú podobné body zlomov na chromozómoch 11 a 22, čo naznačuje, že ich translokácie sú v rámci rovnakého palindrómu (Correll-Tash et al. 2018). Palindromické ATRR oblasti pravdepodobne predstavujú nestabilné DNA štruktúry v oblastiach 22q11 a 11q23, ktorých následkom je vznik častých translokácií t(11;22) (Kurahashi et al. 2000).

V štúdií Kamath et al. (2019) šiestich rodín indickej populácie boli detegované karyotypy s vyváženými aj nevyváženými formami translokácií t(11;22). Všetci detegovaní nosiči vyvážených translokácií t(11;22) boli fenotypovo normálni, traja dospelí jedinci týchto rodín boli vyšetrení z dôvodu opakovaných prenatálnych strát, títo nosiči mali deti s abnormálnym fenotypom s nadpočetným chromozómom +der22,t(11;22)(q23;q11.2). Štúdia poukazuje na rôzne dôsledky vy-

vážených foriem translokácie t(11;22) a nevyhnutnosť cytogenetického vyšetrenia členov rodín za účelom určenia spôsobu dedičnosti a predikcie rizika vzniku nevyvážených chromozómových prestáv.

Cytogenetické vyšetrenie umožňuje detekciu nosičov vyvážených foriem translokácií. V prípadoch detekcie nosičov translokácie je možné vykonať chromozómovú analýzu v prenatalnom období t.j. vyšetriť karyotyp plodu z hľadiska detekcie balansovanej ev. nebalansovanej formy translokácie t(11;22) (Li et al. 2019). Analýza vyvážených foriem chromozómových translokácií je nevyhnutná v rodinách s častým výskytom spontánnych potratov, ako aj v rodinách s deťmi s kongenitálnymi malformáciami postihujúcimi niekoľko orgánových systémov, mentálnou retardáciou a poruchami pohlavného vývinu (Hanif et al. 2019). Chromozómová analýza má mimoriadny význam z hľadiska prevencie vzniku nevyvážených foriem translokácií.

Záver

Vzhľadom na patologický potenciál vyvážených translokácií v kontexte nutnosti vyhľadávania jedincov s vyváženými formami translokácií je nutné v súvislosti s edukáciou v rómskeho etnika vysvetľovať význam vyhľadávania rizikových jedincov, zdôrazňovať právo na zdravotnú starostlivosť a zodpovednosť za svoje zdravie, nakoľko práve u rómskeho etnika mnohé vrodené alebo chronické ochorenia zostávajú nediagnostikované.

Literatúra

- BOROŇOVÁ, I., BERNASOVSKÝ, I., BERNASOVSKÁ, J., PUSCHAUEROVÁ, M., 2008: Constitutional translocation t(11;22) in Slovak Romanies from the Prešov region (Slovakia). *The Anthropologist*, 10(1):1-4.
- CORRELL-TASH, S., CONLIN, L., MININGER, B.A., LILLEY, B., MENNUTI, M.T., EMANUEL, B.S., 2018: The Recurrent t(11;22)(q23;q11.2) Can Occur as a Post-Zygotic Event. *Cytogenet. Genome. Res.* 156(4):185-190.
- EDELMANN, L., SPITERY, E., MCCAIN, N., GOLDBERG, R., PANDITA, R.K., DUONG, S., FOX, J., BLUMENTHAL, D., LALANI, S.R., SHAFER, L.G., MORROW, B.E., 1999: A Common Breakpoint on 11q23 in Carriers of the Constitutional t(11;22) Translocation. *Am. J.*

- Hum. Genet.*, 65 (6):1608-1616.
- HANIF, M.I., KHAN, A., ARIF, A., SHOEB, E., 2019: Cytogenetic investigation of couples with recurrent spontaneous miscarriages. *Pak. J. Med. Sci.*, 35(5):1422-1427.
- HILL, A.S., FOOT, N.J., TRACY, L.CH., 2000: The most frequent constitutional translocation in humans, the t(11;22)(q23;q11) is due to a highly specific Alu-mediated recombination. *Hum. Mol. Genet.*, 10(1):1525-1532.
- ISCN, 2013: An International System for Human Cytogenetic Nomenclature: Recommendations of the International Standing Committee on Human Cytogenetic Nomenclature, 1. ed., S. Karger, 140 p., ISBN 978-3-318-02253-7.
- KAMATH, V., SRIVASTAVA, V.M., YUVARANI, S., CHACKO, M.P., BHATTACHARYA, S.K., OOMMEN, S.P., SUMITA, D., KORULA, G., 2019: The Constitutional Balanced Translocation t(11;22)(q23;q11.2)-An Indian Account. *Obstetrics and Gynaecology*, 13(1):1-4.
- KURAHASHI, H., SHAIKH, T., HU, P., ROX, B.A., EMANUEL, B.S., BUDARF, M.L., 2000: Regions of genomic instability on 22q11 and 11q23 as the etiology for the recurrent constitutional t(11;22). *Hum. Mol. Genet.*, 9(11):1665-1670.
- LI, F., TANG, J., XIE, X., TANG, S., WU, A., TANG, Q., TAN, W., GUO, X., 2019: Prenatal diagnosis of a fetus with trisomies of 11q23.3q25 and 22q11.1q11.21, *Zhonghua Yi Xue Yi Chuan Xue Za Zhi*, 36(6): 632-635.
- MITELMAN, F. (ed.), ISCN, 1995: An International System for Human Cytogenetic Nomenclature. Basel, Switzerland, S. Karger, 250 p.
- ROONEY, D.E., CZEPULKOWSKI, B.H. (ed.), 1992: Human cytogenetics – a practical approach, vol. I. New York, Oxford university press, 304 p.
- ZENAGUI, R., BERNICOT, I., RANISAVLJEVIC, N., HAQUET, E., FERRIERES-HOA, A., PELLESTOR, F., ANAHORY, T., 2019: Inheritance of imbalances in recurrent chromosomal translocation t(11;22):clarification by PGT-SR and sperm-FISH analysis. *Reprod. Biomed. Online*, 39(1):40-48.

AGENTÚRA
NA PODPORU
VÝSKUMU A VÝVOJA

*Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-15-0556
This work was supported by the Slovak Research and Development Agency
under the contract No. APVV-15-0556*

Príspevky neprešli jazykovou úpravou.

Za pôvodnosť a obsahovú správnosť zodpovedajú autori.

Editori: Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc.
Mgr. Alexander Mušínska, PhD.

Názov: Rómovia – rodina – príbuzenstvo. Interdisciplinárny pohľad.
Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie
Časť I.

Recenzenti: doc. RNDr. Andrej Pavúk, CSc.
doc. PhDr. Rastislav Rosinský, PhD.
RNDr. Eva Petrejčíková, PhD.
MVDr. Soňa Mačeková, PhD.
Mgr. Zuzana Kumanová, PhD.

Obálka: Fero Guldan

Vydavateľ: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity v Prešove

Vydanie: Prvé, 2019

Tlač: Ultra Print, s.r.o., Bratislava

ISBN 978-80-555-2337-8